

**ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОҚАРЫ ҲАМ ОРТА АРНАЎЛЫ
БИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**ЖОҚАРЫ ТӘЛИМ СИСТЕМАСЫ ПЕДАГОГ ҲАМ БАСШЫ
КАДРЛАРЫН ҚАЙТА ТАЯРЛАЎ ҲАМ ОЛАРДЫҢ ҚӘНИГЕЛИГИН
ЖЕТИЛИСТИРИЎДИ ШӨЛЖЕМЛЕСТИРИЎ
БАС ИЛИМИЙ – МЕТОДИКАЛЫҚ ОРАЙЫ**

**ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК УНИВЕРСИТЕТИ ЖАНЫНДАҒЫ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРДЫ ҚАЙТА ТАЯРЛАЎ ҲАМ ОЛАРДЫҢ
ҚӘНИГЕЛИГИН ЖЕТИЛИСТИРИЎ АЙМАҚЛЫҚ ОРАЙЫ**

«АНАЛИТИКАЛЫҚ ФИЛОСОФИЯ» МОДУЛИ БОЙЫНШЫ

ОҚЫЎ-МЕТОДИКАЛЫҚ КОМПЛЕКС

НӨКИС – 2018

Бул оқыў – методикалық комплекс Жоқары ҳәм орта арнаўлы, кәсип өнер тәлими бағдарлары бойынша оқыў методикалық бирлеспелер хызметин Муўапықластырыўшы кеңестин 201__жыл _____дағы_____- санлы протоколы менен мақуланған үлги бағдарламаға муўапық ислеп шығылған.

Дүзиўши:	-	Бердимуратова Алима Карлыбаевна Философия илимлери докторы
Пикир бериўши:	-	Якубов Махсуд Ашурович Философия илимлери кандидаты, доцент

Оқыў методикалық комплекс Қарақалпақ мәмлекетлик университети Кеңесиниң 201 жыл «__» _____дағы ____ - санлы қарары менен басып шығарыўға усынылған.

МАЗМУНЫ

1. ИСШИ ОҚЫҰ БАҒДАРЛАМАСЫ.....	4
2.ЛЕКЦИЯ ТЕКСТЛЕРИ.....	18
3.ӘМЕЛИЙ САБАҚЛАРЫ БОЙЫНША ТАПСЫРМАЛАР	83
4. ӨЗ-БЕТИНШЕ ЖУМЫСЛАР	88
5. ГЛОССАРИЙ	108
6. ПИТКЕРИҰ ЖУМЫСЫ ТЕМАЛАРЫ	119
7. ТЕСТ СОРАҰЛАРЫ	116
8. ӘДЕБИЯТЛАР ДИЗИМИ.....	133

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА АРНАЎЛЫ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ**

БАС ИЛИМИЙ-МЕТОДИКАЛЫҚ ОРАЙ

**ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК УНИВЕРСИТЕТИ ЖАНЫНДАҒЫ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРДЫ ҚАЙТА ТАЯРЛАЎ ҲӘМ ОЛАРДЫ
ҚӘНИГЕЛИГИН ЖЕТИЛИСТИРИЎ АЙМАҚЛЫҚ ОРАЙЫ**

“ТАСТЫЙЫҚЛАЙМАН”

Аймақлық орай директори

К.Убайдуллаев

“_____” _____ 2018 йил

«Аналитикалық философия»

модули бойынша

1. ИСШИ ОҚЫЎ БАҒДАРЛАМАСЫ

(Философия бағдары бойынша жоқары билимлендириў мәкемелери педагог кадрларын қайта таярлаў ҳәм қәнигелигин жетилистириў курсы ушын)

Нөкис – 2018

Бул исши оқыў бағдарламасы Жоқары ҳәм орта арнаўлы, кәсип өнер тәлими бағдарлары бойынша оқыў методикалық бирлеспелер хызметин Муўапықластырыўшы кеңести 201__жыл _____дағы_____-санлы протоколы менен мақуланған үлги бағдарламаға муўапық ислеп шығылған.

Дүзиўши:	-	Бердимуратова Алима Карлыбаевна Философия илимлери докторы
Пикир бериўши:	-	Якубов Махсуд Ашурович Философия илимлери кандидаты, доцент

Исши оқыў бағдарламасы Аймақлык орай Илимий-методикалық кеңести 2017 жыл «__» _____дағы ____ - санлы қарары менен тастыйықланған.

Кирисиў

Бағдарлама Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2015 жыл 12 июндағы “Жоқары билимлендириў мекемелериниң басшы хәм педагог кадрларын қайта таярлаў хәм қәнигелигин жетилистириў системасын және де жетилистириў илажлары ҳаққындағы” ПФ-4732-сан Пәрманындағы үстинликке ийе бағдарлар мазмунынан келип шыққан жағдайда дүзилген болып, ол ҳәзирги заман талаплары тийкарында қайта таярлаў хәм қәнигелигин асырыў процесслериниң мазмунын жетилистириў хәмде жоқары билимлендириў мекемелери педагог кадрларының кәсиплик компетентлигин турақлы асырып барыўды мақсет қылады.

Бағдарлама мазмуны арнаўлы пәнлер негизинде илимий хәм әмелий изертлеўлер, технологиялық раўажланыў хәм оқыў процессин шөлкемлестириўдиң ҳәзирги заман методлары бойынша соңғы жетискенликлер, көнликпе хәм қәнийгеликлерин қәлиплестириўди нәзерде тутады.

Бағдарлама шегарасында берилип атырған темалар билимлендириў тараўы бойынша педагог кадрларды қайта таярлаў хәм қәнигелигин асырыў мазмуны, сыпаты хәм олардың таярлығына қойылатуғын улыўма қәнигелик талаплары хәм оқыў режелери тийкарында қәлиплестирилген болып, бул арқалы жоқары билимлендириў мәкемелери педагог кадрларының тараўға тийисли ҳәзирги заман билимлендириў хәм инновация технологиялары, илимий хызметин турақлы жетилистирилиўи тәмийнленеди.

Қайта таярлаў хәм қәнигелигин асырыў бағдарының өзине тән өзгешеликleri хәмде актуал мәселелеринен келип шыққан жағдайда бағдарламада тыңлаўшылардың арнаўлы пәнлер шегарасындағы билим, көнликпе, қәнигелик хәм де компетенцияларына қойылатуғын талаплар жетилистирилип барыўы мүмкин.

Бул оқыў модулында тыңлаўшының оқыў жүклемеси – 30 саат болып, соннан:

Жәми аудитория оқыў жүклемеси – 26 саат;

Соннан: Теориялық сабақлар – 10 саат;

Әмелий сабақлар – 16 саат;

Өзбетинше жумыс – 4 саат

2. Модуль атамасы: Аналитикалык философия

Модульдын мақсети: Тыңлаушыларға философия пәни тарауында қолға киргизілген жетіскендіктер хәм олардан оқыу процессінде пайдаланыудың нәтижелі методларын таңлау хәм қоллау бойынша билим хәм көңлікпелерди қәлиплестириу. Гөнерген стереотиптерден, қатып қалған философиялық догмалардан тазаланған, дүнья жүзлік философиялық идеялар менен, бул дүньяның кең дәрежеде улыўмаластырылған көринисин, адамның бул дүньядағы орнын кең дәрежеде анықлауға бағдарланған, адамзаттың тәбиятқа, жәмийетке хәм руўхый турмысқа қатнастарының тийкарғы көринислериниң улыўма нызамлары, адам болмысының тийкарлары хәм негизги принципери хақындағы билимлер системасының хәзирги халаты менен тыңлаушыларды таныстыру.

Аналитикалык философияны оқытудың мақсети - тыңлаушыларда методологиялық, логикалық, гносеологиялық, эпистемологиялық ойлаудың тийкарғы принциптерин қәлиплестириу, философиялық көз-қарастың тийкарында қурамалы система болған хәзирги дүньяны дурыс хәм хәр тәрәплеме түсиниу мүмкиншилигине ийе, улыўма тийкарланған, заман талабына хәм миллий идеологияның талаптарына сай философиялық мәдениетти қәлиплестириу. Философиялық мәдениет - бул адамның улыўма мәдениетінің состав бөлеги болып, бүгинги күнде оны қәлиплестириу жүдә үлкен әҳмийетлиги менен өзгешеленип, «адам-дүнья» системасын билиудің айрықша формасы.

2.1.Күтилетуғын нәтижелер: Тыңлаушылар усы модульди өзлиестириу процесінде төмендеги билим хәм көңлікпелерге ийе болады.

Билим	Көңлікпелер
Аналитикалык философия пәнини тийисли билиулик, эпистемологиялық логикалық, методологиялық проблемалардың мазмуны бойынша жаңа билимлерге ийе болады	Аналитикалык философия пәнини тийисли билиулик, эпистемологиялық логикалық, методологиялық проблемалардың мазмунын түсинеди хәм түсиндире алады.
Гуманизм руўхында тәрбиялауға бағдарлауғын инсан хәм қоршаған орталық арасындағы байланысты хәр тәрәплеме сәўлелендиретуғын «мен нени билиуим мүмкин?», «мен не ислеуим керек?», «мен неге үмитлениуим мүмкин?» деген мәселелерди анализлеуге илимий тийкарланған билимди алады.	Гуманизм руўхында тәрбиялауға бағдарлауғын инсан хәм қоршаған орталық арасындағы байланысты хәр тәрәплеме сәўлелендиретуғын «мен нени билиуим мүмкин?», «мен не ислеуим керек?», «мен неге үмитлениуим мүмкин?» деген мәселелерди анализлеуге тийкарланған халда педагогикалық искерлигинде пайдаланады.

• Дүнья-адам системасы хақындағы илимий тийкарланған көз карасты қәлиплестириў усылларын өзлестириў бойынша билимлерин кеңейттиреді. Бул бағдарда оқытыўды илим хәм өндиристиң интеграциясына тийкарланған билимлер менен жаңартады хәм раўажландырады.	• Аналитикалық философия бойынша алған билимлерин оқытыў процессинде кеңнен пайдалана алады. Алынған теориялық билимлерди хәр бир қәнигелик пенен байланыстырған халда студентлерге үйретиўдиң полипарадигмаллық технологияларын өзлестиреди хәм оқытыў процессине енгизе алады. Бул бағдарда теория менен әмелияттың интеграциясын тәмийинлеўге қаратылған билим хәм көнликпеден пайдалана алады
• Методологиялық бағдардағы дүньялық философияда топланған логикалық позитивизм, лингвистикалық философия, феноменология бойынша жаңа билимлерге ийе болады.	• Философия методологиялық ўазыйпаны атқарғаны ушын, тыңлаўшылар студентлерге философияны үйретиў арқалы өз қәнигеликлерин және де жетик өзлестириўге имканият туўдыратуғын тәжрийбени өзлестиреди.

2.2 Модуль бойынша саатларды □ бөлистирилиўи:

	Темалар	ты□лаўшыны□ оқыў жүклемеси, саат					
		Хәммеси	Аудиториядағы оқыў жүклемеси				Өзбетин ше жұмыс
			Жәми	Соннан:			
				Теориялық	Әмелий сабақлар	Тәжирйбе алмасыў (көшпели сабақлар)	
1.	Аналитикалық философия: тийкарғы бағдарлар хәм проблемалар	10	8	4	4		2
2.	Логикалық анализ хәм оның структурасы	6	6	2	4		
3	Аналитикалық философияның функционал сыпатламасы	8	6	2	4		2
4	Аналитикалық эпистемология хәм феноменология	6	6	2	4		
		30	26	10	16		4

2.3. Теориялық хәм әмелий сабақлар темалары

	Модул бирликлери атамасы хәм қурамы	Сабақ түри	Саатлар мұғдары
1	Аналитикалық философия: тийкарғы бағдарлар хәм проблемалар 1. Аналитикалық философияның келип шығыу мәселеси 2. Аналитикалық философияның раўажланыу басқышлары 3. Илимий мектептердиң тийкарғы искерлиги 4. Витгенштейн тәлиматы. Түсиниу проблемасы	теориялық	4
2	Логикалық анализ хәм оның структурасы 1. Логикалық анализ түсиниги 2. Аргументлестириудиң логикалық тийкарлары а. Аргументлестириу процесси, оның дүзилиси (структурасы) хәм тийкарғы түрлери б. Дәлил түсиниги хәм оның дүзилиси в. Сын хәм бийкарға шығару, олардың тийкарғы усыллары г. Аргументацияға қойылатуғын қәделер хәм қәтешиликлер	теориялық	2
3	Аналитикалық философияның функционал сыпатламасы 1. Анализ, оның түрлери хәм мазмуны 2. Мәнис хәм мазмуны. Логикалық байланыс түсиниги	Теориялық	2
4	Аналитикалық эпистемология хәм феноменология 1. Аналитикалық эпистемология 2. Аналитикалық философия хәм феноменология	Теориялық	2
5	Аналитикалық философия: тийкарғы бағдарлар хәм проблемалар 1. Аналитикалық философияның келип шығыу мәселеси 2. Аналитикалық философияның раўажланыу басқышлары 3. Илимий мектептердиң тийкарғы искерлиги 4. Витгенштейн тәлиматы. Түсиниу проблемасы	Әмелий	2
6	Дж Мур хәм Б. Расселдиң тәлийматлары 1. Дж. Мурдың философиялық пикирлери хәм әмелий ақыл критикасы. 2. Б. Расселдиң атомистлик фактлер теориясы 3. Б. Рассел тәрепинен усынылған класслар хақындағы концепциясы	Әмелий	2
7	Логикалық анализ хәм оның структурасы 1. Логикалық анализ түсиниги 2. Аргументлестириудиң логикалық тийкарлары а. Аргументлестириу процесси, оның дүзилиси (структурасы) хәм тийкарғы түрлери б. Дәлил түсиниги хәм оның дүзилиси в. Сын хәм бийкарға шығару, олардың тийкарғы	Әмелий	4

	усыллары г. Аргументацияға қойылатуғын қәделер хәм қәтешиликлер		
8	Аналитикалық философияның функционал сыпатламасы 1. Анализ, оның түрлери хәм мазмуны 2. Мәнис хәм мазмуны. Логикалық байланыс түсиниги А. Ойлаўдың тийкарғы ызамлары Б. Тил баянламаларының семантикалық категориялары В. Атлар. Предметлик мәнис хәм мазмунлық мәнис	Әмелий	4
9	Аналитикалық эпистемология хәм феноменология 1. Аналитикалық эпистемология 2. Аналитикалық философия хәм феноменология	Әмелий	4
	ЖӘМИ:		26

2.4. Өзбетинше жұмыс ушын темалар

	Модул бирликлери бойынша өзбетинше жұмыс темалары	Саатлар мұғдары
1	Аналитикалық философия: тийкарғы бағдарлар хәм проблемалар	2
2	Аналитикалық философияның функционал сыпатламасы	2
	Жәми:	4

БАҒАЛАҰ КРИТЕРИЯЛАРЫ

	Оқыў-тапсырма түрлери	Максимал балл	Бағалаў критериялары		
		2,5	"айрықша" 2,2-2,5	"жақсы" 1,8-2,1	"орта" 1,4-1,7
1.	Кейс ислеп шығыў	0,5	0,4-0,5	0,34-0,44	0,28-0,3
2.	4 дәрежели тапсырма ислерин орынлаў	1	0,9-1	0,73-0,83	0,56-0,7
3.	Өзбетинше жұмыс тапсырмаларын орынлаў	1	0,9-1	0,73-0,83	0,56-0,7

3. МОДУЛЬ МАЗМУНИ

3.1. Теориялық сабақтар мазмуну:

1. Аналитикалық философия: тийкарғы бағдарлар хәм проблемалар

Аналитикалық философияның пайда болыуы. Аналитикалық философияның раўажланыу басқышлары хәм хәзирги халаты. Илимий мектептердің искерлиги. Джордж Эдвард Мур хәм Бертран Расселдің тәлиматлары. Позитивизм, эмпириокритицизм, неопозитивизм, постпозитивизмнің тийкарғы идеялары. Логикалық позитивизм хәм лингвистикалық анализдің мақсет хәм ўазыйпалары. Людвиг Витгенштейннің тәлиматы

2. Логикалық анализ хәм оның структурасы

Логикалық анализ түсиниги. Логикалық анализдің структурасы. Аргументлестириўдің логикалық тийкарлары. Аргументлестириў процесси, оның дүзилиси (структурасы) хәм тийкарғы түрлери. Дәлил түсиниги хәм оның дүзилиси. Сын хәм бийкарға шығарыу, олардың тийкарғы усыллары. Аргументацияға қойылатуғын қәделер хәм қәтешиликлер.

3. Аналитикалық философияның функционал сыпатламасы

Анализ, оның түрлери хәм мазмуны. Мәнис хәм мазмуны. Логикалық байланыс түсиниги. Ойлаўдың тийкарғы ыызамлары. Тил баянламаларының семантикалық категориялары. Атлар. Предметлик мәнис хәм мазмунлық мәнис.

4. Аналитикалық эпистемология хәм феноменология

Аналитикалық эпистемология. Гносеология хәм эпистемология. Аналитикалық философия хәм феноменология. Кант, Гегель, Гуссерль тәлиматлары. Түсиниў проблемасы.

3.2. Әмелий сабақтар мазмуну

1-тема: Аналитикалық философия: тийкарғы бағдарлар хәм проблемалар

1. Аналитикалық философияның келип шығыу мәселеси

2. Аналитикалық философияның раўажланыў басқышлары
3. Илимий мектеплердиң тийкарғы искерлиги
4. Витгенштейн тәлиматы. Түсиниў проблемасы

2-тема: Дж Мур ҳам Б. Расселдиң тәлиметлары

1. Дж. Мурдың философиялық пикирлери ҳам шәмелий ақыл критикасы.
2. Б. Расселдиң атомистлик фактлер теориясы
3. Б. Рассел тәрепинен усынылған класслар ҳаққындағы концепциясы

3-тема: Логикалық анализ ҳәм оның структурасы

1. Логикалық анализ түсиниги
2. Аргументлестириўдиң логикалық тийкарлары

4-тема. Аналитикалық философияның функционал сыпатламасы

1. Анализ, оның түрлери ҳәм мазмуны
 2. Мәнис ҳәм мазмуны. Логикалық байланыс түсиниги
- А. Ойлаўдың тийкарғы ыызамлары
Б. Тил баянламаларының семантикалық категориялары
В. Атрлар. Предметлик мәнис ҳәм мазмунлық мәнис

5-тема: Аналитикалық эпистемология ҳәм феноменология

1. Аналитикалық эпистемология
2. Аналитикалық философия ҳәм феноменология

4. Қадағалау үшін сораулар:

1. Аналитикалық философия дегеніміз не?
2. Аналитикалық философияның қандай бағдарлары бар?
3. Б.Расселдің «Что такое философия?» атлы мийнетінде философияның образы қалай түсіндірілген??
 - A. Илим хәм философияның арасындағы айырмашылық неде?
 - B. Б.Рассел философияның келешегін неде көреді?
 - C. Заманагөй жәмийетте философияның бағалығы неде?
 - D. Б.Рассел логикалық атомист деген терминнің мәнісін қалай түсіндіреді?
4. Философия тилдің механизмлерін хәм оның мазмунлық мәніслерін анықлау сыпатында дегеніміз не?
5. Витгенштейннің «Философиялық изертлеулер» атлы мийнетінде қандай мәселелер көтеріледі?
6. Витгенштейн «тиллик ойындар» дегенде нени түсінеді?
7. Билиуде «анық емес түсиниклердің» роли қандай?
8. Витгенштейн философияның қандай өзгешеликлерін бөліп көрсетеді?
9. Логикалық анализге түсіндірме берің.
10. Тастыйықлауларды дәлиллеу қандай усыллары бар?
11. Аргументацияның хәм сынның дүзилісі хәм түрлерін атап көрсетің.
12. Аргументлестіріу билиу процессі сыпатында қандай белгилерге ийе?.
13. Тезиске қатнасы бойынша аргументациның хәм сынның қандай қәделері бар?.
14. Аргументлерге қатнасы бойынша қәделерді атап көрсетің.
15. Абстрактлик ойлаудың тийкарғы белгилері қандай?
16. Ойдың логикалық формасы дегеніміз нени аңлатады?

17. Формал логиканың тийкарғы нызамларына анализ бериң.
18. Белги дегенимиз не?
19. Белгилердин қандай тийкарғы түрлери бар?
20. Атлардың тийкарғы түрлерине анализ бериң.
21. Дескриптивлик терминлердин тийкарғы типлерин көрсетиң.
22. Эпистемология дегенимиз не?
1. 23. Аналитикалық философияның мазмунына түсиндирме бериң.

Оның состав бөлеклерин анализлең.

24. Методология дегенимиз не?
25. Феноменологияның қәлиплесиўине улыўма сыпатлама бериң.
26. Гуссерль феноменологияны қалай түсиндиреди?

5. ОҚЫТЫҰ ҚУРАЛЛАРЫ

1. Слайдлар
2. Компьютер
3. Интернет системасы
4. Видеопроектор
5. Кадоскоп
6. Флипчарт
7. Презентация
8. Доска
9. Пор
10. Комплекс
11. Маркерлер
12. А2, А3, А4 қағазлары.

6. Ғедебиётлар

I. Басшылыққа алынатугын ғедебиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008.–Б.176.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: “Ўзбекистон”, 2011.–Б.440.
3. Каримов И.А. Она юртимиз бахти иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. –Т.: “Ўзбекистон”, 2015. –Б.302.
4. Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимиға киришиш тантанали маросимиға бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016. –Б.56.
5. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – Б.48.
6. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон”. – 2017.– Б.102.
7. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. –Б.488.

II. Норматив-ҳуқуқый ҳужжетлер:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги 5106-сон Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4732-сон Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2752-сонли қарори.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сонли қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 20 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 242-сонли қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 27 февралдаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курслари тўғрисидаги низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги 103-сонли қарори.

Ш. Арнаўлы адабиятлар:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Т.: Молия, 2003 – 192 б.
2. Ракитов А.И. Философские проблемы науки. М., Мысль. 1977, 270 с.
3. Шермухамедова Н.А. Гносеология – билиш фалсафаси. Т., Ношир, 2011.
4. Шермухамедова Н.А. Фан фалсафаси. Т.: Ношир, 2013.
5. Shermuxamedova N. Falsafa va fan metodologiasi. Т.: Axborot texnologialari, 2008.
6. Юдин Э. Г. Методология науки. Системность. Деятельность. Серия: Философы России XX века. Изд. 2, стереотип. ЛЕНАНД. 2016. 448с.
7. DUET-Development of Uzbekistan English Teachers – 2-tom. CD va DVD материаллари, Тошкент. 2008.
8. Michael McCarthy English Vocabulary in use. Cambridge University Press, 1999, Presented by British Council.

IV. Электрон таълим ресурслари:

1. www. Lex.uz
2. www. Zionet.uz
3. www.edu.uz.
4. www. Ma`naviyat.uz
5. www.faylasuf.uz
6. www.Bilim.uz
7. www.Fikr.uz
8. www.Uza.uz
9. www.Senat.uz
10. www. Nauka.uz
11. www.Muloqot.uz
12. www. Xabardor.uz
13. www.Huquqburch.uz
14. www/.arcto.uz.

15. [http:// www.bimm.uz](http://www.bimm.uz)

Philosoff.ru

grani.agni-age.net

2.ЛЕКЦИЯ ТЕКСТЛЕРИ

1-ТЕМА: АНАЛИТИКАЛЫҚ ФИЛОСОФИЯ: ТИЙКАРҒЫ БАҒДАРЛАР ҲӘМ ПРОБЛЕМАЛАР

РЕЖЕ:

1. *Аналитикалық философияның келип шығыу мәселеси*
2. *Аналитикалық философияның раўажланыу басқышлары*
3. *Илимий мектеплердің тийкаргы искерлиги*
4. *Витгенштейн тәлиматы. Түсиниу проблемасы*

Таяныш сөзлер: *аналитикалық философия, логикалық позитивизм, логикалық атомизм, лингвистикалық философия, илим философиясы, логикалық эмпиризм, верификация принципи, фальсификация принципи, историцизм.*

1.1. Аналитикалық философияның келип шығыу мәселеси

XX-әсирдің интеллектуаллық мәдениятының өзгешелик белгилеринин бирин аналитикалық философияның раўажланыуы ҳәм тәсиринин күшейиуи береді. Оның келип шығыуының тийкарында англичан философлары Джордж Эдвард Мур ҳәм Бертран Рассел турған. Немец логики ҳәм математиги болған Готлоб Фрегениң де роли айрықша болған. Аналитикалық философия билимлердің тийкарын үйрениу дәстүрлерин – олардың сезиулик, эмпирикалық, рационаллық ҳәм де теориялық формаларының барлығын мийрас қылып алған.

Берилген бағдардың улыўмалық белгисин логика ҳәм лингвистика илимлеринин жетискенликлерине тийкарланған ҳалда философиялық проблемаларды шешиу ушын тилди майдалап изертлеу алып қаралады.

Анализеу философиясының баслы мақсетин ойдың структурасын анықлау, анықсызлыққа анықлылықты киргизиу, тил хам реаллықтың ара қатнасында түсиниклиликке ерисиу, әхмийетли хәм бос баянламалардың анық түрде ажыратыу береди.

Аналитикалық философияның негизги, дәслепки проблемаларын хәм түсиниклерин Г.Фреге өзиниң «О смысле и значении» /1892/ деген мақаласында ислеп шығады. Ол математиканың тийкарларын қайта курыу ушын математикалық логика аппаратының нәтийжелигин көрсетип береди. Аты көрсетилген мийнетинде ол математикалық логика усылларын философиялық мәселелерди шешиу ушын қолланыуға баслама салады. Ол базалық проблемаларды қәлиплестиреди хәм аналитикалық философияның тийкарғы терминлерин киргизеди. Синтетикалық $a=b$ хәм аналитикалық $a=a$ пикирлердин билиулик потенциалын салыстырып, Фреге жаңа билимниң бириншиге тийкарланып пайда болатуғынлығын көрсетеди, бирақ олардың шынлығының реал неге тийкарланатуғынлығы ҳаққындағы мәселениң ашық қалатуғынлығын айтады. Яғный бир биринен парықланатуғын А баянламасы хәм Б баянламасының барабар болыу тийкарының қандай екенлиги ашық қалады. Фреге бойынша жеке /меншик/ атлар – синтетикалық пикирлердин элементлери – олар егер улыума референтке /олар бағдарланған сыртқы объектке сәйкес келиушиге/ ийе болса ғана барабар алып қаралады. Бул атлардың мәниси қандай да бир объектке /референцияға / көрсетиуге теңлеседи. Мәнисин меншик атлар менен белгилеу зәрүрли түрде олардың белгили мазмунға ийе болатуғынлығын сәўлелендиреди. Фреге хабар гәплердеги ой мазмунға ийе болады хәм де олардың ҳақыйқый шынлығы яки жалғанлығы олардың мәнисин береди деп көрсетеди.

Аналитикалық философияның раўажланыуындағы кейинги адымды /оның тарийхындағы уллы бурылысты берген дәўир/ Рассел хәм Мурдың атлары, дәретиушилиги менен байланысly. Яғный аналитикалық

философияны раўажландырған Мур менен Рассел. Олардың екеўиде реализм бағдарында шешилетуғын билиў теориясының дәстүрий проблемаларына үлкен дыққат аўдарған. Яғный билиў предметиниң оны қабыл етиўден, факттиң болса ол ҳаққындағы пикирлерден бийғәрезлигин мойынлаған. Егер изертлеў методларын басшылыққа алатуғын болсақ, онда Мур да, Рассел де аналитиклер түринде пикирлеген, философияда аналитикалық ҳәрекеттиң раўажланыўына түртки саған. Рассел Әлемниң плюралистлиги ҳаққындағы идеяны (яғный ҳақыйқыйлық санадан бийғәрез жасайды) алға сүреди. Рассел тилди атомарлық фактлерди сәўлелендиретуғын картина сыпатында алып қарайды. Расселдиң дыққаты символикалық логиканың аналитикалық мүмкиншиликлерине ҳәм математиканың тийкарларын изертлеўге қаратылған. Бул жерде ол Фрегениң мийнетлерине арқа сүйеген. Мурды болса философиялық түсиниклер ҳәм проблемаларды әдеттеги тил ҳәм туўры мәни усыллары менен анализлеў қызықтырған.

Тар мәнисте аналитикалық философияны XX-әсирдеги (урыстан кейинги басқыштағы) англо-америкалық философияның үстинликке ийе бағдары деп алып қарасақ болады.. Кең мәнисте аналитикалық философия - философиялық ойлаўдың белгили бир стилин береді, онда терминлердиң қолланылыўының қатаңлылығына ҳәм анықлылығына, дәллигине дыққат аўдарылады, кең философиялық улыўмаластырыўларға ҳәм спекулятивлик пикирлеўлерге абайлап қатнас жасаў кереклигин алға сүреди. Аналитикалық философияда философиялық идеялардың қәлиплесиў тили изертлеўдиң әҳмийетли қуралы ғана болып қоймастан, ол үйрениўдиң өз алдына объекти сыпатында да алып қаралады. Бул мақсетлерге ерисиў ушын аналитикалық философия формаллық логиканың, эмпирикалық эпистемологияның, олар менен байланысly илимлердиң берилгенлериниң изертлеўшилик потенциалынан кеңнен пайдаланады. Белгили бир мәнисте аналитикалық философияны қандай да бир «мектеп» түринде емес, ал жигирмаланшы әсирдиң философиялық ойлаў шегарасындағы өзгеше метафилософиялық

пән түріндегі өзгеше интеллектуаллық «хәрекет» деп алып қарау шынлыққа жақын келеді десек қателеспеген боламыз. Дәстүрий аналитикалық философия неопозитивизм – позитивизм философиясының бір басқышы менен теңдей деп түсіндіріледі. Неопозитивизм термини менен қаралып атырылған хәм қайта қурылып атырылған кубылыстар хәм процесслердің логикалық-лингвистикалық аспектерине айрықша дыққат аударыушы қалеген қатаң хәм өзін түсінетуғын философиялық тәлимаат алып қаралады. Аналитикалық философияның жеке көринислери хәм де оның раужланыуының айрым басқышлары ушын ғана «позитивизм-неопозитивизм» деген белгини қоллана аламыз.

Барлық аналитикалық философияға тән болған улыума установкалар ретінде төмендегилерди алып қарауымызға болады: лингвистикалық бурылыу, семантикалық акцент – мәнис проблематикасына, философияны қатаң билим түрінде шөлкемлестиреу мақсетінде философиялық рефлексия сыпатындағы анализ методдына, философиялық проблемалар хәм лингвистикалық, методологиялық мәселелер арасындағы қатаң бөлинуіди бийкарлауға өзгеше дыққат аударылады. Аналитикалық философияның теориялық хәм концептуаллық алғы шәртлерине сократлық индуктивлик сызылмаларды, платонлық диалектиканы, аристотеллик аналитиканы, ойлаудың хәм пикирлеудің формаллық структураларын, софистлер хәм стоиклердің семантикалық пикирлерин, Оккам хәм логикалық-семантикалық ашылыуларын, Бэконның базар елеслери хаққындағы идеяларын, Локктың түсиниклерди дөретиу концепциясын, Декарттың ойлау философиясын, Канттың илимий билиуин киргизеди. Аналитикалық философия классикалық философиялық пикирлеудің жоқарғы жетиксенликлериниң жәмлескен жыйнағын береді десек қателеспеген боламыз.

1.2. Аналитикалық философияның раужланыу басқышлар

Аналитикалық философияның ишінде еки бағдарды бөліп көрсетіуімізге болады. Бириншиси логикалық анализ философиясы деп аталады, екіншиси болса лингвистикалық анализ философиясы түрінде алып қаралады. Екіншисін айрым жағдайларда лингвистикалық философия деп те атайды. Биринши бағдарды қоллап қууатлаушылар әдетте тийкарынан илим философиясы хәм логикасы менен қызықса, екінши бағдардың ўәкиллерин бундай бағдарланыўшылықты жасалма хәм философиялық кругозорды шеклейтуғын тар мәниске ийе деп сынға алады.

Джордж Мур /1873-1958/ - англичан философы, неореализм хәм лингвистикалық анализ бағдарының ўәкили. Оны англичан-америкалы неореализм хәм аналитикалық философияның лингвистикалық шақасының тийкарын салыўшылардың бир деп алып қараўымызға болады. Билиў теориясы проблемаларын шешкенде ол изшил реалист түрінде пикирлейди, ал изертлеў методлары бойынша аналитик сыпатында көзге тасланады. Мур өзиниң «Опровержение идеализма» атлы мақаласында абсолютлик идеалистлик ой-пикирге қарсы шығады, хәм усы мийнети Англиядағы реалистлик хәрекетке баслама болады. Ол өзиниң критикасын ең алды менен тәжрийбе хәм реаллықты идеалистлик жақтан барабар алып қараўға қарсы шағады. Ол қабыл етиў хәм қабылланғанның бирдейлиги ҳаққындағы аргументти қәте деп есаплайды. Мур сезиўлик берилгенлер хәм физикалық объектлердиң ара қатнасына көп дыққат аўдарады. Ол тек ғана сезиўлик берилгенди анализлеп қоймастан, философиялық түсиниклер, тезислер хәм парадокслерди де түсиниў процедураларын да ислеп шығады. Бул бағдарда ол үлкен әҳмийетти тилдиң мәнислик әҳмийетине аўдарады. Анализдиң мазмунын түсиниклер хәм баянламаларға анықлылық киргизиў (ал дүнья ҳаққында жаңа фактлерди ашыў емес) береді. Мур философиядағы аналитикалық хәрекетке түртки береді.

Тәбийғый тил философиясында төмендеги бағдарларды бөліп көрсетіуімізге болады. Бириншиси туўры мәнилик философия деп аталады.

Ол жоқарыда айтқанымыздай Мур тәрәпинен алға сүриледі. Екиншиси кембриджлик мектеп деп аталады, оған жасы үлкен ўақыттағы Витгенштейн, Норманн Малкольм киреди. Үшиншиси оксфордлық мектеп деп аталып, оған Гилберт Райл, Тулмин, Остин киреди. Олардың барлығын тәбийғый тилди символикалық логикадан илхам алып, математикалық жақтан қәлиплескен тәбийғый илимлерде қолланылатуғын идеалластырылған тилди сынға алыўда тийкарғы нукта сыпатында алып қараў бириктиреді. Солай етип тәбийғый тил философиясы ўәкиллери күнделикли тил хәм туўры мәнисти қоллап қуўатлаған.

Оннан кейин бул бағдарда Б.Рассел хәрекет етеди. Ол да логикалық анализ философиясының қәлиплесиўине шешиўши үлесин қосады. Оның турақлы философиялық қызығыўшылығы математика хәм символикалық логика менен байланыслы болады. Усы тараўларға ол аналитикалық философияның раўажланыўын анықлайтуғын фундаменталлық тәсирин тийгизеди. Ол айрықша дыққатты билиў тәбиятын үйрениўге аўдарады. Ол өзиниң көз қарасын илимий туўры мәниске ийе деп баҳалайды. Оның пикиринше, әдетте дүнья адамлардың хәм нәрселердиң дүньясын курайды, бизлердиң киши дүньямыздың горизонтынан кейин үлкен дүнья - Әлем өмир сүреди. Оның билиў теориясы бойынша үлкен мийнетлериниң бирин «Анализ сознания» /1921/ хәм «Человеческое познание: его сфера и границы» /1948/ береді. Билимди логикалық анализлеў тараўындағы оның жаңа идеялары нәтийжели болды. Расселдиң әҳмийетли логикалық ашылыўларын сүүретлеў теориясы хәм логикалық типлер теориясы береді. Сүүретлеў теориясының баслы предметин хабарлардың мағлыўматлығын хәм тилдиң реаллық пенен байланысын тәмийилейтуғын белгилеўши баянламалар береді. Типлер теориясында Рассел түсиниклер классларын олардың улыўмалық дәрежесине қарай анық бөлеклеўди алға сүреди. Оның айтыўынша, оның логикалық доктринасы өз гезегинде оны философияның белгили бир типине – анализ процессин дәлиллеўши типине -алып келген.

Расселдің пикиринше тил хәм хақыйқыйлық өз-ара бир мәнили байланысқан. Тил бир тәрәптен атомарлық сөзлик баянламалардан, олар өз гезегинде атомарлық фактлер менен сәкес болады хәм айрым жағдайда бул сөзлик баянламалардың арасындағы логикалық өз-ара байланыслардан турады. Логикалық байланыслар формаллық логика тәрәпинен сүўретленеди. Мысалы ушын пышық хәм шыпта сөзлерин алып қарайық. Бул сөзлер атомарлық сөзлик баянламалар түринде алып қаралады, олар атомарлық фактлерге тийисли болады, яғный белгили бир пышыққа хәм белгили бир шыптаға тийисли болады. Бул пышық бул шыптада жатыр деген гәп өз-ара бир мәнисли нәрселердің белгили бир қурамалы хәрәкети менен байланысқан болады, яғный ол пышық шыптада жатыр дегенди аңлатады, себеби бул гәпке киретуғын әпиўайы /атомарлық/ лингвистикалық баянламалар нәрселердің әпиўайы қалатын сүўретлейди. Соның менен бирге қаралып атырылған гәптің синтаксислик формасы пышық хәм шыптаның арасындағы қатнасты дурыс сәўлелендиреди. Солай етип, реаллық әпиўайы, дара фактлерден қуралған деген тезис бар хәм соннан келип шығып, усы фактлер менен байланыслы болған эпистемиялық түсинилген тил де әпиўайы, дара баянламалардан қуралған болады. Берилген лингвистикалық баянламалардың арасындағы дурыс логикалық байланыслар усы берилген баянламалар көрсетип турған фактлер арасындағы бар байланысларға сәйкес келеди.

Қызығарлы сөзлик баянламалар ретинде гәптерде алып қаралады, олар орын алған нәрселер хаққында бир нәрсени мақуллайды. Бундай гәптер де яки тастыйықлаўлар да реаллық пенен өз-ара бир мәнили сәйкесликте болады, усыған байланыслы ол эпистемиялық түсинилгенликке ийе болады. Сөзлик баянламалардың сораў, буйрық, бақа бериўши, метафорлық х.б. түрлери бундай қәсийетке ийе болмайды хәм билиўлик қызығыўшылықты оятпайды.

Бундай атомистлик тезис реаллық әпиұайы жеке фактлерден турады хәм де реаллық хәм тил сыртлық көринисте бир бири менен өз-ара сәйкес болады. Оған тийкарланатуғын ойлаў усылы диалектикалыкқа /ис-хәрекеттиң хәр қыйлы түсиниклери хәм халатлары бири бирин бийкарлайды хәм басқа түсиниклерге хәм истиң халатларына дыққатты бурады/ қарсы турады. Диалектика түсиниклердиң ишки байланысларына тийкарланған пүтинликлерди излеўге болған тенденцияларға ийе болады. Ал атомизм болса дүнья хәм тилди бир бирине сырттан қатнаста болатуғын дара баянламалар хәм фактлер түринде алып қарайды. Ишки байланыс ҳаққында айтқанымызда, бизлер дара түсиник басқа түсиниклерден бийқатнаста анықланыўы мүмкин емеслигин түсинемиз. Басқаша айтқанда түсиниклерди толық анықлаў басқа түсиниклерден ғәрезли болады.

Сыртқы қатнас ҳаққында гәп кеткенинде, түсиник ол басқа түсиниклерден бийғәрез өзин аңлатыўшы екенлигин басшылыққа аламыз /яғный пышық хәмме ўақытта пышық болады, оның шыптаға қандай байланыста болыўынан бийғәрез/.

Яғный бизлер еки жағдайға ийемиз, олар билимди сәўлелендириў усылын береді.

Бириншиден, тастыйықлаў жақсы алға сүрилген болыўы тийис, яғный грамматикалық жақтан саўатлы қойылыўы керек.

Екиншиден, тастыйықлаў верификацияланған болыўы тийис, яғный бизлер оны бақлаў хәм гипотетикалық-дедуктивлик метод жәрдеминде тастыйықлайтуғын уқыпшылыққа ийе болыўымыз тийис.

Бул берилген жағдайларға жуўап бермейтуғын тастыйықлаўлар билимди сәўлелендирмейди. Олар эпистемиялық жақтан биймәниликке ийе болады. Оларға мысал ретинде өлтирме, қудай бул ийгилик, субстанция бирликке ийе сыяқлы диний, этикалық хәм метафизикалық тастыйықлаўларды алып қараўымызға болады. Эпистемиялық түсинилиў өлшеминен тийкарланған ҳалда, бул тастыйықлаўлар билимди сәўлелендирмейди. Бирақ, әлбетте

олардың эмоционаллық жақтан түсинилгенликке ийе болыуы бийкарланбайды. Мысалы ушын, қәдриятлар ҳаққындағы тастыйықлаўлар жийи-жийи индивид ушын да, жәмийет ушын да әҳмийетке ийе болады. Бирақ, берилген еки өлшемге байланыслы, олар билимди беретугын тастыйықлаўларды аңлатпайды.

Расселдин пикиринен келип шығып, логикалық позитивизмнің көз қарасын қысқа түрде сәўлелендириўге болады. Тек ған еки эпистемиялық түсинилген тастыйықлаў болады, атап айтатуғын болсақ, аналитикалық тастыйықлаўлар ҳәм де жақсы алға сүрилген апостериорлық синтетикалық тастыйықлаўлар.

Басқаша айтқанда, бирден бир эпистемиялық түсинилген тастыйықлаўлар ретинде бизлер формаллық илимлер болған логика, математикадағы ҳәм тәжрийбе ҳәм гипотетикалық-дедуктивлик методларға тийкарланатуғын илимлердеги тастыйықлаўларды алып қараймыз. /Усындай бағдарда логикалық позитивизмнің тийкарғы көз қарасы Вена дөгерегинде раўажландырылды/.

Расселдин логикалық-философиялық идеялары логикалық позитивизмнің ямаса логикалық эмпиризмнің концепцияларын ислеп шығыўда бағдарлама хызметин атқарды. Егер логикалық позитивизм базасында заманагөй логика бойынша салмақлы мийнетлер дөрелген болса, онда лингвистикалық логиканың тийкарында теориялық лингвистиканың изертлеў программасы қәлиплескен. Бирақ жигирмаланшы әсирдин аналитикалық философиясында бизлер әҳмийетли философиялық қолға киргизилген жетискенликлерди де көриўимизге болады: адамлық тәжрийбениң сөзлик коммуникация, тил сызылмалары менен тығыз байланысың, сол тийкарда философиялық ойдың, философиялық проблемалардың өзгешелигин жаңадан түсиниўге болады.

1.3.Илимий мектеплердин тийкарғы искерлиги

Философиядағы субъективтік идеалистік бағдар болған позитивизм он тоғызыншы ғасырда пайда болады. Позитивизм латын сөзінен алынып, унамлы дегенді аңлатады. Ол билий процессін унамлы, яғни конкрет, фактілік, тәжірибелік білім менен шеклейді және ұлыматәориялық билийдің мәнісін және практикалық әхмийетін бийкарлайды алға сүретуғын философиялық бағдарды береді.. Позитивистлер тек ғана предмет және процесслердің құбылыстарын изерттейді алға сүреді, олардың тийкарын билийден бас тартады.

Позитивизмнің тийкарын салған О.Конт болып, ол илимий айланысқа позитивтік философия деген терминді киргизеді. Оның баслы мийнети Позитивтік философия курсы деп аталады. Бул мийнетінде позитивтік философия дәстүрий, дүньяны түсиндирийши метафизикалық философияға қарсы қойылады. Ол тәбийий илимлер үлгиси тийкарында жаңа унамлы жәмийет ҳақындағы – социология деген илимді дөреткенлигин айтады. Социологияның ұазыйпасын эмпирикалық фатлерді түсиндирий емес, ал оларды жыйнау және бирлемши системаластыру береді.

Позитивизмнің пайда болуы әр қыйлы тараулардағы илимлердің қолға киргизген табыстары тийкарында иске асырылды. Бақлау, эксперименталлық берилгенлерді анализлей, салыстыру, эксперименттің өзи тек ғана әпиуайы баҳаны талап етип қоймастан, ол илимий шынлықты эмпирикалық тәжірибе менен байланыссы емес деп алып қарайтуғын философиялық системаларды да баҳалауды талап етті.

Позитивист философлар шынлыққа дәл, эксперименталлық білім тийкарында ерисиу жолын түсиниуге ҳәрекет етеді. Конт илимпазлар ушын «Алдыннан көрий ушын билиу керек, күшке ийелик етиу ушын алдынна көрий керек» - деген әжайып тезисти алға сүреді. Оның философиясының тийкарын Метафизика жоқ болсын, жасасын физика деген программа береді. Конттың пикири бойынша материалист және идеалистлер арасындағы айтыс

мәніске ийе емес, өйткени философия тек ғана позитивлик илимий билимге тийкарланыўы тийис.

Позитивизмнің принциптери:

- философиялық билим дәл хәм жеткиликли тийкарға ийе болыўы тийис
- билиўде илимий методтан пайдаланыў керек хәм басқә илимлердин жетискенликлерине тийкарланыў тийис
- билимге ерисиўдин тийкарғы жолын – эмпирикалық бақлаў береди
- философия тек ғана фактлерди изертлеўи тийис, ол фактлердин себеплерине тийкарланбаўы керек
- философия изертлеў барысында бақалық характерден хәм қәдриятлық усылдан қутылыўы тийис
- философия басқа илимлерге өзиниң үстинлик ететуғынлығынан бас тартыўы тийис хәм басқа илимлердин арасынан өзиниң конкрет орнын табыўы керек.

Жаңа философияның ўазыйпасын илимлердин методологиясын ислеп шығыў хәм олардың арасындағы байланысларды излеўди ислеп шығыў береди. Жаңа позитивистлик философияны Гегельдин, Бконның философиясы алға сүрген принциплер қанаатландырмайды, олардың индуктивлик ой жуўмағын Конт хәдден тыс ақылға тийкарланған деп биледи. Конт өз ара байланысқан еки ыызамды қәлиплестиреди

Бириншиси: ақылдың раўажланыўының үш басқышы ыызамы

Екиншиси: Илимлерди классификациялаў ыызамы.

Биринши ыызамда адамның ақылы өзиниң раўажланыўы барысында үш фазаны басынан кеширеди: бириншисинде ол адам менен салыстырыўға болатуғын қубылысларды түсиндиреди, екиншисинде – абстрактлик тийкарларға тийкарланады, үшіншисинде феноменлер арасындағы регулятивлик байланысларды қәлиплестирип, оларды бақлаўдан ибарат.

Илимлерди классификациялаў ызамы олардың курамаласыў дәрежесине карай бөлистирилиў зәрүрлигин сәўлелендиреди /физика, неорганикалық химия/.

1. Аналитикалық – жансыз тәбияттағы кубылысларды үйренеди.

2. Синтетикалық – адамның көз қарасынан дара фактлерди түсиндиреди /биология/.

3. Социология – социаллық ызамларды үйренеди.

Конттың философиясы социологияның тийкарын салады, оның идеяларын раўажландырғанлар Миль ҳәм Спенсер болған.

Позитивистлик методологияның қолға киргизген табысларының бири – илимий искероликтің мәнисин анықлаў ҳәм оның искерликтің басқа тараўлары менен байланысын түсиндириў. Ол философияның өзінде илимий искерликти рационалластырыў проблемасын қояды. Позитивизм методологиясы социаллық изертлеўлердің раўажланыўына күшли тәсирин тийгизеди.

Жигирмаланшы әсирге келип позитивизм неопозитивизм формасына киреди. Оның өзине тән белгисин билиўдің формаллық тәрәпине дыққаттың күшейтилиўи береді. Ол билиў процессии иске асырылатуғын формаларды үйренеди. Тил, формаллық ҳәм математикалық логика, илимий билиў структурасы проблемаларын изертлейди.

Неопозитивизм интегративлик ағым болып, ол өз ишине ҳәр қыйлы философиялық мектеп ҳәм бағдарларды қамтыйды. Олардың ишиндеги ең ирисин аналитикалық философия береді. Ол жигирмаланшы әсирдің 20-жыллары Вена дөгерәги тийкарында пайда болады. Ол физикадағы ҳәм математикадағы кризисти субъективистлик- идеалистлик түсиндирме бериў тийкарында қәлиплеседи. Усыған байланыслы теорияның идеал тилин курыў мәселеси күн тәртибине қойылады.

Неопозитивистлердің көз қарасынан илимнің идеал тили өз ишине тек ғана эмпирикалық әхмийетке ийе болған гәплерди қамрап алыўы тийис.

Бирақ гәплердің эмпирикалық әхмийетлигинің өлшеми қандай болады. Бул сораўға мазмунның эмпирикалық әхмийетлигинің верификациялық концепциясы жуўап қайтарады, ол улыўма неопозитивизм философиясының ядросын қурайды. Бул жерде барлық доктринаның тәғдири илимий гәплердің түсинилгенлигинің верификациялық өлшеми қаншалли дәрежеде дәлилленгенликтен көп нәрсе ғәрезли болады.

Барлық неопозитивистлерди төмендеги жағдайлар бирлестиреди:

- метафизикаға негативлик қатнас. Оны ҳеш қандай қәдриятқә ийе болмаған жалған тәлимат деп алып қарайды, философияның гәплерин қәраўды да мәниске ийе емес деп түсиндиреди.

- илимнің культин алға сүреди. Философия /метафизика/ тилидің логикалық анализи нәтийжесинде илимлер менен алмастырылыўы тийис. Илимди философиядан бөлеклей отырып, неопозитивистлер бирден бир мүмкин болған билим ретинде конкрет илимий билимди алып қарайды, ал философияның ўазыйпасын илимнің тилин анализлеў деп биледи.

- эмпиризмди оның заманагөй түринде мойынлаў. Неопозитивистлердің барлығы билимди эмпирикалық дәлиллеўдің методларын излеген. Олардың пикиринше, тек ғана эмпирикалық билим илимий билиў ушын қымбатлы, баҳалы, тек ғана оның тийкарында илимий пикирлерди ҳәм теорияларды метафизикалық ажыратыўға болады.

- билимнің илимийлик өлшеми – гәплердің шынлығын, дурыслығын эмпирикалық жақтан тексеріў береді, ол верификация деп аталады. Верификация илимий тастыйықлаўларды эмпирикалық тексеріў нәтийжесинде олардың шынлығын анықлаў процессин аңлатыўшы түсиник болып табылады. Яғнай тәжрийбе фактлери менен салыстырыў жолы иске асырылады. Эмпирикалық тексеріўшеңликке келмейтуғын барлық гәплер мәниссиз болады.

- физикализм - бул концепция болып, оған сай илимнің универсаллық тилин физика тили береді, яғнай эмпирикалық илимлерде барлық гәплер

физикадағы элементар гәплерге алып келинiу тийис. Бул жағдай барлық илимлердiң улыўма базисин физика береди деген мазмунға тийкарланады. Буған қосымша физикалық илимнiң элементар гәплери хәмме ушын қол жетерли дәрежеде - интерсубъективлик түрде тексериледи.

Неопозитивизмнiң критикалануы. Неопозитивиз айрым әхмийетли тезислери бойынша сынға алынады. Атап айтатуғын болсақ, верификация методы универсаллық бола алмайды хәм барлық ўақытта қолланылмауы да мүмкин.. Мысалы ушын неопозитивизм бойынша билимнiң состав элементлери ретинде тәжрийбе сүүретленетуғын элементар гәплер алып қаралады. Бул гәплер илим фундаментинде жайласқан хәм тиккелей тексерiушәнликке бойсынады. Усыған байланысly қәлеген қурамалы гәпти протоколлық гәплерге алып келиў керек, ал оларды өз гезегинде верификациялаў зәрүр. Бирақ верификация принципинiң өзи тексерилиў мүмкиншилигине ийе емес. Барлық улыўмалық характерине ийе болған жағдайлар, оның ишинде теориялық нызамлар хәм гипотезалар бар болады, верификацияға бойсынбайды. Мысалы ушын, қалай барлық металлар элект өткизеди ямаса жердiң тартылыў күшинiң халаты деген гәпти верификациялаўға болады.

Усылар менен бир қатарда физикализм концепциясы да сынға алынады. Физиклаизмнiң де бағдарламасы барлық ўақытта орынлана бермейди. Олар әсиресе этика, психология, политология деген пәнлерде практикалық жақтан иске аспайды.

1.4. Витгенштейн тәлиматы. Түсиниў проблемасы

Фальсификацияланатуғын хәм фальсификацияланбайтуғын тастыйықлаўлардың арасындағы айырмашылық эпистемиялық түсинилген хәм эпистемиялық мәниссиздiң арасындағы айырмашылықтың адекват өлшеми сыпатында алып қаралмайтуғынлығы себепли, олардың арасындағы айырмашылықты қалай бөлип көрсетиўге болады дейтуғын сораўды келтирип шығарады. Бул сораўға жуўапты Витгенштейннiң соңғы жылларда

жазған мийнетлерине тийкарланып бериўге болады. Бул мектеп аналитикалық философия деп аталып, ол тәбийғый тилди қолланатуғын хәр қыйлы жағдайларды анализлеўден өз жумысын баслайды, яғный тилдиң дискриптивлик мазмунын анализлеўдиң шегарасынан шығады. Лингвистикалық баянламалар түсинилген болады, егер олар бирге қолланылса. Олардың биймәнилиги биргеликте лингвистикалық пайдалыныў менен үзилиў сыпатында түсинилиўи керек болады. Берилген жағдайды түсиндирип өтейик.

Аналитикалық философия тил хәм реаллықтың өз-ара бир мәнили сәйкеслиги ҳаққындағы тезистен бас тартады. Ол принципиал дәрежеде дурыс болған тек ғана бир арнаўлы тилдиң, атап айтсақ, тәбийғый илимлердиң тилиниң өмир сүриўи менен келисимге келмейди. Аналитикалық философия сөзлер хәм гәплер көплеген хәр қыйлы ўазыйпаларға ийе екенлигин мойынлайды. Мысалы ушын, бес қызыл алма контекстке байланыслы хәр қыйлы мәниске ийе болыўы мүмкин. Сатыўшының алдында бул гәп айтылса, онда гәп сатып алыў ҳақында кетеди, ал егер оқытыўшы тәрәпинен математика сабағында айтылса, онда ол арифметикалық есаптың дурыс жуўабын сәўлелендириўи мүмкин.

Салыстырыў мақсетинде айтсақ та болады, бир ағаштың бөлеги ол шахмат ойынында яки шашака ойынында қолланылғанлығына байланыслы еки хәр қыйлы нәрсени аңлатыўы мүмкин. Бул ағаштың бөлегиниң нени аңлататуғынлығын бизлер оның қолланылып атырылған конкрет ойынына қарап айтыўымызға болады. Тап усындай бир сөздиң өзи хәр қыйлы контекстлерде хәр қыйлы мәниске ийе болыўы мүмкин. Оның мәниси ҳаққындағы сораўға тек оның қолланылып атырылған конкрет усылына қарап жуўап қайтара аламыз.

Изоляциядағы сөзлер хәм гәплер жасырын мәниске ийе болады. Тек ғана арнаўлы контексте ғана олар ҳақыйқый мәниске ийе болады. Солай етип, бизлер пайдаланыў, қолланыў мәнисти анықлайды деп айта аламыз. Ал

сөзлер хәм гәплер көплеген контекстлерге қойылыуы мүмкин, усыған байланыслы олар көплеген мәниске ийе болады.

Усыған байланыслы, тил хәм хақыйқылық арасында өз-ара бир мәнилик сәкеслик жоқ болады. Дүнья қандай болса, оны тап сондай қылып сәўлелендиретуғын бирден бир дурыс илимий тилде болмайды.

Түсинилген хәм түсинилмегеннің арасындағы қатаң шеклеў, бөлиниў мәнис қандай болады хәм қолланыў қандай болады деген сораўды келтирип шығарады. Көплеген контекстлерде тил дескриптивлик түрде өмир сүрмейди. Поэзияда хәм әдеп-иқрамлылық тараўында тил тийкарынан истиң хақыйқы халаты хаққындағы тастыйықлаўлар ушын қолланылмайды. Сол себепли бизлер эмпирикалық илимнің тилинің талапларына сәйкес келмейтуғын эпистемиялық мәниссиз деп алып қаралған тилимиздің бөлегин бийкарлай алмаймыз. Бизлердің ўазыйпамыз поэзиядағы, әдеп-иқрамлылық тараўыдағы хәм практикалық турмыстағы тилди хәр қыйлы қолланыўдың бойсынатуғын уникаллыққа ийе болған лингвистикалық қолланылыўын табыўдан ибарат болады.

Солай етип, хәр сапары тилдің қолланылыўының фактлик контекстин анықлаўымыз тийис. Күнделикли турмысымызда контекстлер хәм тилди қолланыўлар анаў яки мынаў мәнисте түсинилген болады. Сол себепли тәбийғый тилди анализлеўимиз зәрүр, реал турмысымызда қалай ол өмир сүреди, соған дыққат аўдарыўымыз тийис. Усы мәнисте аналитикалық философия тәбийғый тилдің философиясы деп аталады. Бундай жағдайда не нәрсе мәниссиз болыўы мүмкин? Ең алды менен түсинилген тәбийғый тилди дурыс емес пайдаланыў. Аналитик философлардың пикиринше, классикалық философиялық проблемалар усындай дурыс емес қолланылыўдың нәтийжесин береді. Бул проблемалар менен шуғылланып, бизлер бир контексте түсинилип берилген сөзди басқа олар ушын сәйкес болмаған контексте пайдаланамыз. Бундай пайдаланыў шахмат ойыны менен шашка ойынын араластырып жиберіў менен барабар болады. Егер де автобус күтип

турған адам бизлерден автобус қашан жүреді деп сараса, бизлер оған мен хеш нәрсені жеткіліксіз дәрежеде дурыс билмеймен деп жууап берсек, онда бизлер тилди дурыс пайдаланбаған боламыз. Бизлер тәрeпимизден берилген жууап берилген сорау бағдарында, контекстінде мәніске ийе болмайды. Билемен деген сөзди пайдаланып атырған сорау берип атырған адамның усылы түсинилген болып есапланады. Ол автобусты күтиу контекстине сәйкес келеди. Бирақ бизлердің бул сөзди жууапта қолланыуымыз улыуа басқаша контексти есапқа алады, онда әдетте эпистемологиялық түсиниклер додаланады.

Стандартлық аналитикалық тезиске сай классикалық онтологиялық анықламалар нәрселердеги лингвистикалық дистинкциялардың проекциясы болып табылады. Мысалы ушын, Аристотель тийкарда тауған категориялар соңында тилдің дистинкцияларын береді. Олар нәрселердің қасийетлерин аңлатпайды. Субстанция хәм қасийеттің арасындағы айырмашылық грамматикалық субъект хәм предикат арасындағы лингвистикалық дистинкциясының нәрселердеги проекциясын ғана береді..

Солай етип, тәбийғый тил философиясы тәрeпинен усындай қылып берилген сүүретлеу номинализмнің белгили бир түрин аңлатады. Усындай тил ойынларының орайлық идеясы тилди сөйлеу актлерине киргизеди, оларда лингвистикалық баянламалар, мәселе хәм объектлер улыуа горизонты қәлиплестиреди, онда тил хәм хәқыйқыйлық арасындағы айырмашылық жоқ болып кетеди. Сол себепли бир тәрeптен, бизлер тилди оның дистинкциялары менен, ал екінши тәрeптен эпистемологиялық ғәрезсиз болған нәрселер менен ислесем деп айтыу надурысболады.

Аналитикалық философия тек анализлеп қоймастан, ол емлегиси де келеди. Ол тәбийғый тилдің дурыс емес қолланылыуынан келип шығатуғын лингвистикалық былғасыққа қарсы терапияны алып барғысы келеди. Витгенштейн бул терапияны классикалық метафизикалық проблемалар ушын әхмийетли деп тән алады. Философияны терапия деп түсиниу

антиметафизикалық бағдарланушылыққа ийе. Усы жерге шекем аналитикалық философия хәм логикалық эмпирицистлар арасында келісім бар еді. Бірақ аналитикалық философлар философияны терапия деп алып қарағанда, олар философия көз қарас хәм тезис түрінде жууап бермейді деп ойлайды. Философияны терапевтлік түсиниу оның лингвистикалық былғасықты шешетуғын іскерлік екенлігін аңлатады. Бул жерде аналитикалық усул сократлық метод пенен белгили дәрежеде жақынласады.

Терапевтлік метод хәр қыйлы лингвистикалық контекстлерде нениң айтылыуы, нениң айтылмауы кереклігін көрсетеді. Бул метод белгили бир тиллік жәмәетте жасап атырған индивид сол жәмәеттің шеңберінде шәртли түрде түсинилген тиллік іскерлік қағыйдаларының анық емес билимине ийе екенлігін көрсетеді. Бундай билимсіз тиллік жәмәеттің болыуы мүмкін емес. Анализ хәм аргументацияның жәрдемінде сөз менен берілмеген лингвистикалық қолланыу қағыйдаларына көрсете отырып, философиялық лингвистикалық анализ анықсызлықты аныққа айландырыуға хәрекет етеді. Солай етип, тәбийғый тилдің базислік қағыйдалары жоқарғы инстанция түрінде өмір сүреді: тиллік баянламалар түсинилген болады, егер олар усы қағыйдаларға сәйкес келсе.

Базислік қағыйдаларға байланысly олар не деген сораулар пайда болғанында кимнің дурыс екенлігін бизлер қалай шешеміз деген сорау пайда болады. Бизлер бул сорауға тек ғана анықлылық киргизе аламыз. Мысалы ушын, тәбийғый тилде жети саны жасыл деп айтыудың өзи биймәнилікке ийе болады, өйткени ол санларға рең жазылмаған деген базислік қағыйдаға қарсы келеді. Бул гәпти айтқанда бизлер сезетуғын биймәнилік сезими анық түрде бул базислік қағыйдаға көрсетеді.

Философиялық изертлеулерінде Витгенштейн тилді оның қолланылыуынан иштен ажыралмайтуғын сыпатында алып қарайды. Тил тиллік ойындар бағдарында алып қаралады, түсиниледі, яғный ол тил хәм оның қолланылыуы бирлікті аңлататуғын хәр қыйлы конкрет

лингвистикалық контексттерде өмір сүреді. Магазиндегі бес қызыл алманы сатып алыу, құрылыс майданшасында пайда болған светтің ушқынларының келіп шығуын түсіндіріп беріу сыяқлы тиллік ойында нәрсе хәм тил арасындағы сыртқы байланыс болмайды. Құбылыстар тиллік ойынға киргизілгенлігі себепті бул тиллік ойынның түсиниклери арқалы қанаатландыруарлы сүүретлениуі мүмкін. Өз гезегінде түсиниклер құбылыстар арқалы мәніске ийе болады, олар бул тиллік ойынға кирілген халда алып қаралса.

Тиллік ойындар көп яки аз дәрежеде бир бири менен кесилеседи, Бул кесилесиуге байланыслы олардың қағыйдалары уникаллыққа ийе болады ямаса бир неше тиллік ойындар ушын улыўма болады. Усыған байланыслы хәр қыйлы тиллік ойындардан келіп шығатуғын лингвистикалық баянламалар қандай да бир улыўма мәніске ийе болыуы мүмкін ямаса шаңарақлық ұқсаслықты /семейное сходство/ көреді /хәттеки олардың арасында анық белгилі болған улыўма теңлік, барабарлық жоқ болса да/.

Витгенштейн бул жағдайды жоқары тәртіптегі тиллік ойынға бет бурмай ақ түсіндіре алдым деп ойлайды. Бундай ойын өзіннің объекти сыпатында барлық тиллік ойындарды алып қараған болар еди. Ол бундай тиллік ойын идеясын, яғнай күнделікли турмыстың //илимді де киргиземіз барлық тиллік ойындарын түсиниудің тийкарын /рамкасын/ беретугын белгилі универсаллық тиллік ойынды бийкарлайды, қапталға сүріп қояды. Бул Витгенштейннің белгилі мәністе өзіннің лингвистикалық арбитр болыудан бас тартып атырғанлығын көрсетеди. Бирақ бундай көз қарас айтыссы болса керек.

Қадағалау ушын сораўлар:

1. Аналитикалық философия дегениміз не?
2. Аналитикалық философияның қандай бағдарлары бар?

3. Б.Расселдің «Что такое философия?» атлы мийнетінде философияның образы қалай түсиндирилген??

Е. Илим хэм философияның арасындағы айырмашылық неде?

Ғ. Б.Рассел философияның келешегин неде көреді?

Г. Заманагөй жәмийетте философияның бахалығы неде?

Н. Б.Рассел логикалық атомист деген терминнің мәнисин қалай түсиндиреди?

4. Философия тилдің механизмлерин хэм оның мазмунлық мәнислерин анықлаў сыпатында дегенимиз не?

5. Витгенштейннің «Философиялық изертлеўлер» атлы мийнетінде қандай мәселелер көтериледи?

6. Витгенштейн «тиллик ойынлар» дегенде нени түсинеди?

7. Билиўде «анық емес түсиниклердің» роли қандай?

8. Витгенштейн философияның қандай өзгешеликлерин бөлип көрсетеди?

2-ТЕМА: ЛОГИКАЛЫҚ АНАЛИЗ ХӘМ ОНЫҢ СТРУКТУРАСЫ

РЕЖЕ:

1. *Логикалық анализ түсиниги*
2. *Аргументлестіріудің логикалық тийкарлары*

Таяныш сөзлер: *логикалық анализ, аргументлестіріу, дәлил, тезис, структура, бийкарға шығарыу, сын.*

2.1. Логикалық анализ түсиниги

Логикалық анализ – философиялық хәм методологиялық проблемаларды шешиўде хәм додалаўда, тил баянламаларын формалластырыу хәм анықлылық киргизиу ушын математикалық логика куралларынан пайдаланыўды аңлатады. Проблеманы формалласқәна тилде көрсетиу оған дәлликти хәм белгили анықлылықты береді, ол айрым ўақытлары оның шешимин табыўды жеңиллестіриўге тәсирин тийгизеди. Бирақ проблеманың формаллық жақтан сәўлелениўи хәмме ўақытта оны мазмунлық түсиниўге адекват бола бермейди. Сондай ўақытлары бизлер бул баянламаны жақсылаўға умтыламыз, оны адекват қылыўға хәрекет етемиз. Бир ўақыттың өзінде анализленип атырылған проблеманың мазмуныны тереңнен өзлестіриу иске асырылады. Мысалы ушын, А.Тарский шынлық түсинигиниң дәл формаллық анықламасын курған ўақтында, ол шынлық түсинигин гәплерге қолланады. Бул оған шынлық түсинигин бизлер гәплерге ме ямаса пикирлерге ме – тийисли қарап атырғанымыз ҳаққында сораўды қойыўға имканият береді. Бул сораўды додалаў пикир хәм гәплердиң тәбиятын терең түсиниў мүмкиншилигин жаратады, анығырақ шынлық түсинигиниң мәнисин түсиниўди береді.

Логикалық анализ методын и жоқарыда айтып өткеніміздей Г.Фреге хәм Б.Рассел өзлериниң мийнетлеринде қарап өткен. Бирақ өзиниң кең қолланылыўын логикалық позитивизм ўәкиллериниң шығармаларында тапқан. Олар философияның тийкарғы мәселесин илим тилиниң логикалық анализи деп алып қараған. Хәзирги ўақытта логикалық анализ методы философиялық хәм логикалық изертлеўлердиң хәр қыйлы басқышларында қолланады: проблемаларды дәл қойыў ушын, хәр қыйлы конкуренцияға түсетуғын концепцияларды салыстырыў ушын, оларды системалық баянлаў ушын пайдаланады.

Логикалық анализ - формаллық логика қураллары жәрдемінде иске асырылатуғын пикирлеўлердиң логикалық формаларына /қурылысы, структурасы/ анықлылық киргизиўди аңлатады. Логикалық анализ пикирлеўлерге де /логикалық жуўмақларға, дәлиллерге, ой жуўмағына ҳ.б./ хәм олардың қурам бөлеклерине /түсиниклерге, терминлерге, гәплерге/ де, билимниң дара тараўларына да тийисли. Логикалық анализдиң раўажланған формасын формал системаларды қурыў береді. Логикалық анализ заманағөй илимниң әҳмийетли билиўлик қуралларының бирин береді, оның әҳмийети математикалық логиканың, математикалық лингвистиканың, кибернетиканың, семиотиканың раўажланыўы менен артып отырады. Енди бизлер логикалық анализди аргументлестириў мысалында түсиндириўге хәрекет етеміз.

2.2. Аргументлестириўдиң логикалық тийкарлары

- a. Аргументлестириў процесси, оның дүзилиси (структурасы) хәм тийкарғы түрлери**
- b. Дәлил түсиниги хәм оның дүзилиси**
- c. Сын хәм бийкарға шығарыў, олардың тийкарғы усыллары**
- d. Аргументацияға қойылатуғын кәделер хәм кәтешиликлер**

Илимде билиўдин мақсети объективлик, дәлилленген, шын билимлерди алыўға бағдарланған болады. Бул билимлердин тийкарында адамлар коршаған орталыққа оны өзгертиў, қайта өзгертиў ушын тәсир етеди. Объективлик шынлыққа ерисиў – нызам органларының да тийкарғы мақсети ретинде алып қаралады.

Абстрактлик ойлаў басқышында билиў процессии алынған мағлыўматларды бурын бар болған мағлыўматлар менен салыстырыўдың жәрдемінде тексереди. Билимди тексериў процедурасы тиккелей характерге ийе емес, себеби пикирлердин шынлығы фактлерге тиккелей қатнас жасаўдың жәрдемінде емес, ал логикалық усылдың, яғный басқа пикирлердин жәрдемінде иске асырылады.

Егерде илимий билиўдеги жаңадан алынғанн этийжелер шынлық дәрежесине жетиссе, илимнің эмпирикалық хәм теориялық фундаментине киргизилсе, онда олар логикалық тексериўди өтиў тийкарында дәлилленген болып табылады. Мысалы, юридика илиминде суд шешими хәр тәреплеме хәм объективлик дәлилленген болса, онда ол хуқықый характерге ийе болады.

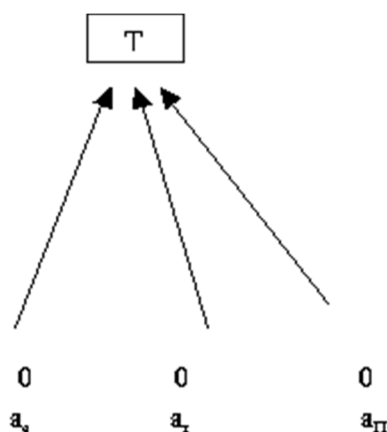
Аргументлестириў дегенимиз фактлердин, эмпирикалық, теориялық улыўмаластырылған пикирлердин ямаса белгили бир тезистин хәр тәреплеме дәлиллениўин, негизлениўин аңлатады. Басқаша айтқанда, аргументлестириў деп қандайда бир пикирдин (тастыйықлаўдың) басқа пикирлердин жәрдемінде толық ямаса толық емес (частичное) түрде дәлиллениўине айтылады. Сол себепли аргументлестириў пикирлерди дәлиллеўдин бир усылы сыпатында алып қаралады. Пикирлердин дәлиллениўи ҳақыйқатлыққа тиккелей қатнас жасаў жәрдемінде (бақлаў, эксперимент хәм басқада практикалық искерликтин түрлери арқалы) хәм бизге белгили болған аргументлердин, логика усылларының жәрдемінде иске асырылыўы мүмкин (булл жерде де биз ҳақыйқатлыққа белгили бир қатнасты сәўлелендиремиз,

бірақ булл қатнас тиккелей емес характерге ийе хәм ол логика курсында аргументлестириў деген атама менен белгили).

Аргументлестириўдиң тийкарғы уазыйпасы ретинде қандайда бир тастыйықлаўдың (пикирдиң) шынлығына инандырыўды искеа сырыў алып қаралады. Инандырыў – булл шынлыққа болған толық исенимди береді. Инандырыў тек ғана аргументлестириўдиң ямаса практикалық искерликтің тийкарында қәлиплеспейди, ал ол исеним (вера) тийкарында көндириў жолы менен де иске асырылады. Усыған байланыслы инандырыўды қәлиплестириўдиң тийкарғы еки түрин – дәлиллеў жолы менен инандырыўды хәм исеним, көндириў тийкарында пайда болатуғын инандырыўды алып қараўға болады. Өз гезегинде дәлиллеў жолы менен иске асырылатуғын инандырыўды тағыда еки түрге бөлиўге болады. Оларға ҳақыйқатлыққа тиккелей қатнас тийкарындағы дәлиллеў хәм аргументлестириў тийкарындағы дәлиллеў киреди.

Аргументлестириў қандай да бир тастыйықлаўдың (пикирдиң, болжаўдың, концепцияның хәм т.б.) шын болыўына басқа тастыйықлаўларды қолланыў жәрдемінде исенимди қәлиплестириў процессин аңлатады хәм оның структурасы өз-ара байланысқан үш элементтен: тезис, аргументлер ямаса тийкарлар хәм демонстрациядан турады. Аргументлестириўдиң бул структурасын төмендегише схемада бериўге болады:

Бул схемада тезис (Т) ретинде дәлиллеўди талап ететуғын пикир алып қаралады. Тезисти дәлиллеў ушын қолланылатуғын басланғыш (дәслепки) теориялық хәм фактлик тастыйықлаўлар аргументлерди береди хәм олар схемада (а₁, а₂..аₙ) түринде берилген. Демонстрация аргументлер хәм тезис арасындағы логикалық байланысты береди хәм ол схемада → - стрелка түринде берилип, дедукция, индукция, аналогия жәрдемінде иске асырылыўы мүмкин. Басқаша сөз менен айтқанда демонстрация дегенимиз тийкар хызметин атқаратуғын қабыл етилген аргументлерден тезистің логикалық жақтан келип шығыўын көрсетеди, яғный тезистің тийкардың логикалық нәтийжеси ретинде алып қаралыўын тәмийинлейди: (а₁, а₂..аₙ) → Т.

Аргументлестириўдиң түрлери

Тезисти дәлиллеў усылына қарай аргументлестириўдиң еки түрин бөлип көрсетиўге болады. Биринши түри **туўры аргументлестириў** деп аталады хәм онда пикирлеў аргументлерден тезиске қарай бағдарланады. Мысалы, туўры дәлиллеўде тезис дедуктив түринде аргументлерден логиканың қағыйдаларына бойсынған ҳалда келтирилип шығарылады. Туўры дәлил қандай да бир жеке жағдайды улыўма дәрежеге ийкемлестириў (подведение) ушын қолланылады.

Аргументлестиріудің екінші түрі **қыя аргументлестиріу** деп аталады хәм онда тезис өзине қарсы болған антитезисті қолланыудың жәрдемінде дәлилленеди. Басқаша айтқанда, қандай да бир пикирди (тезисті) дәлиллеу керек. Оның ушын сол тезисті бийкарлайтуғын тастыйықлауды (антитезисті) қабыл етемиз. Бар болған аргументлерден хәм антитезистен (дедуктивлик хәм индуктивлик жолы менен) қарсылық келтирилип шығарылады. Усының нәтийжесінде тезистің дәлилленгенлиги хаққында жууымақ шығарылады. Бул келтирилген **қыя аргументлестиріудің** түрі қарсылықтан аргументлестиріу яки **апагогикалық** деп аталады. **Апагогикалық қыя аргументлестиріуде** тезистің шын болыуы оған қарсы қолланылатуғын антитезистің жалғанлығын дәлиллеу менен түсиндириледи. Бул дәлиллеу төмендегише избе-изликте дүзиледи:

- берілген тезиске қарсы шәртли түрде шын ретінде қабылланған шама (антитезис) алып қаралады. Яғный биринши этапта тезиске (Т) қарсы шәртли түрде шын ретінде белгиленген антитезис (Д) алып қаралады.

- қабыл алынған антитезистен (Д) логикалық жақтан дәлилленген нәтийжелер алынады. $D \rightarrow C_1, C_2 \dots C_n$.

- фактлер менен сәйкесликте анализленгенде нәтийжелердің (биреуиниң, айрымларының ямаса хәммесиниң) жалғанлығы хаққында жууымақ алынады: C_1 фактке сәйкес келмейди ($C_1 \neq f_1$), C_2 фактке сәйкес келмейди ($C_2 \neq f_2$), усыған байланыслы C_1 шын емес, C_2 шын емес.

- нәтийжелердің жалғанлығынан антитезистінде жалғанлығы дәлилленеди.

- алынған антитезистің (Д) жалғанлығынан тезистің (Т) шын болыуы немесе шындыққа жақын болыуы дәлилденеді.

Өз кезегінде қыя аргументлестіріудің екінші түрін - **бөліуші (алшақласқан) дәлил** ұсылын бөліп көрсетіуге болады.

Бөлістіріуші дәлил ұсылы деп дизъюнкция ағзасы ретінде алып қаралатуғын тезистің басқа барлық альтернатив жағдайлардың жалғанлығын анықлау жолы менен қыя дәлилденіуіне айтылады. Дәлил төмендегіше ізбе-ізлікте алып барылады:

Біріншіден, дизъюнкция ағзалары анықланады (Т, р, ..).

Екіншіден, аргументтердің жәрдеминде дизъюнкцияның барлық ағзаларының (Т дан басқа) жалғанлығы дәлилденеді (р ның жалғанлығы, q дің жалғанлығы).

Үшіншіден, дизъюнкция ағзаларының жалған болыуы тийкарында тезистің шын болыуы дәлилденеді.

Дәлил түсиниги хәм оның дүзилиси

Аргументлестіріудің дара жағдайы ретінде **дәлилди** алып қарайға болады. Дәлил деп шынлығы белгили болған пикирлердің жәрдеминде қандай да бир пикирдің шынлығын анықлайтуғын логикалық операцияға айтамыз. Солай етип, дәлил аргументтер ретінде шынлығы анықланған тастыйықлауларды алып қарайтуғын аргументлестіріуді береді. Дәлил формасы ретінде демонстративлик пикир алып қаралады. Демонстративлик пикирлерге дедуктивлик ой-жууымағы, индукцияның хәм аналогияның айрым түрлери киреди.

Солай етип, пикирлердің шынлығын логикалық жақтан хәр тәреплеме негизлеу дәлиллеу теориясы тәрәпинен изертленiledі.

Дәлиллеу түсинигин илимий ойлаудың синоними ретинде де алып карайды. Илимдеги жаңа пикирлер, идеялар исенимге (вера) тийкарланбауы керек, ал олар избе-из, қатаң түрде дәлилленіуді талап етеди. Сол себепли дәлиллеу уқыпшылығы хәр қандай илимий ойлаудың характерлик белгисин береді. Хәр қандай пикирлеу процессинде ол адамлардың ишки инаныу куралына айланып, илимий исенимди қәлиплестириудің логикалық тийкарын пайда етеди. Егерде инандыруу илимге тийкарланған болса, онда инсан саналы түрде теориялық хәм практикалық мәселелерди шеше алады.

Дәлил структурасы

Логика пәни ойлаудың конкрет мазмунынан ғәрезсиз түрде дәлиллеу операциясын изертлейди.

Мазмунлық хәм дүзимлик айырмашылықларына қарамастан, хәр қыйлы дәлиллеу операциясы белгили бир объективлик нәтийже алыуға бағдарланады.

Дәлил түсиниги өз-ара байланысқан үш элементтен турады: тезис, аргумент (тийкар, дәлил) хәм демонстрациядан. Тезис деп- аргументлестириу процессинде шынлығын дәлиллеу керек болған пикирге айтылады хәм ол "Нени дәлиллеу керек?" деген сорауға жууап берип, дәлиллеудің ең тийкарғы элементи болып табылады. Тезис ретинде илимнің теориялық дәрежелери алып қаралады. Тезис конкрет тарийхый факттиң барлығын дәлиллейтуғын пикир. Мысалы ушын, юридикалық илимде жынаяттың белгили тәреплерин сүүретлеуши пикирлер ретинде жынаятшылық ҳаққында мағлыұмат, жынаяттың мақсети хәм т.б. алып каралады.

Аргументлер деп тезисти дәлиллеуши берилген (дәслепки) фактлик хәм теориялық жағдайларға айтылады хәм ол "Нениң жәрдемінде тезис дәлилленеди?" деген сорауға жууап береді.

Аргументлер, *бириншиден*, **теориялық** хәм **эмпирикалық** жуўмақлар болыўы мүмкин. Мысалы, айыпланыўшының қолының бармақларының излериниң жынаят болған жердеги қолдың бармақларының излери менен сәйкес келиўи ҳаққындағы экспертизалық шешим, қолдың бармақларының излериниң хәр қыйлы адамларда индивидуал характерге ийе болатуғынлығын дәлиллеўши эмпирикалық мағлыўматқа тийкарланған ҳалда, оның (яғный, айыпланыўшының) жынаят жүз берген жерде болғанлығынан дерек береді. Буларға қосымша, аргументлер ретинде улыўма ҳуқықый қағыйдалар, ҳуқықый нормалар хәм т.б. алып қаралады.

Екиншиден, аргументлер ретинде **дәлийллеўди талап етпейтуғын улыўма жағдайлар, яғный аксиомалар алып қаралады**. Мысалы, бир адамның бирдей ўақытта еки жерде болыў уқыплығына ийе болмаўы бул адамның жынаятқа тиккелей қатнаспағанынан дерек береді (алиби). Аксиомалар аргументлер ретинде төмендеги логикалық қағыйдаларға жуўап бериўи шәрт:

-таңланған аксиомалар қарама қарсылыққа ийе болмаўы тийис;

-аксиомалардың толықлығы яғный олардың жәрдемінде берилген тараўдағы ең тийкарғы әҳмийетли жағдайлар дәлийллениўи тийис.

-аксиомалардың ғәрезсизлиги яғный олар логикалық жақтан басқа аксиомалардан келип шықпаўы тийис.

Үшиншиден, аргумент ретинде **фактлер** ҳаққындағы **тастыйықлаўлар алып қаралады**. Фактлер жеке ўақыялар қубылыслар болыўы мүмкин. Яғный фактлер ҳаққындағы пикирлерде жеке қубылыс ўақыялар ҳаққындағы инфорация бериледи. Олар ушын белгили ўақыт, орын хәм жасаўдың конкрет жағдайлары характерли. Мысалы, суд процессинде болған ўақыя сол ўақыя излери менен қайта тикленеди. (Ўақыя болған жерде адамлардың санасында қалған пикирлер менен)

Дәлилдің үшінші элементи ретінде демонстрация, яғни тезис хәм аргументлер арасындағы логикалық байланыс алып қаралады. Олар арасындағы логикалық байланыс шәртли ғәрезиликтің бир формасы. Солай етип, аргументлер дәлиллеудің тийкарын, ал тезис олардың логикалық нәтийжесин береді. Аргументлерден тезиске логикалық өтиў ой-жуўмағы түринде болады. Дәлиллеуде жуўмақтан тийкарларға өтиледі, жуўмақтың тийкарлары қайта тикленеді.

Тезисти дәлиллеудің тийкарғы формалары ретінде дедуктивлик, индуктивлик хәм аналогия бойынша ой-жуўмақлары алып қаралады.

Дедуктивлик дәлиллеуде дара (частное) жағдайды улыўма қағыйдаға сәйкес келтириў нәзерде тутылады. Индуктивлик дәлиллеуде белгили текке тийисли дара жағдайлар ҳаққындағы информацияны сәўлелендиретуғын аргументлерден тезиске логикалық өтиў есапқа алынады. Аналогия бойынша дәлиллеуде жеке қубылыслардың қәсийети итибарға алынады. Яғни, берилген жеке қубылыстың қәсийетин сәўлелендириўши тезис оған уқсас болған басқа жеке қубылыстың ең тийкарғы белгилери ҳаққындағы мағлыўматқа ийе аргументлер жәрдемінде дәлилленеді.

Критика (сын) хәм бийкарға шығарыў, олардың тийкарғы усыллары

Егерде аргументлестиріудің тийкарғы мақсети қандай да бир тастыйықлаудың шын екенлигине толық ямаса толық емес (частичное) исенимди пайда етиў болса, онда критиканың ең тийкарғы мақсети ретінде қандай да бир тастыйықлаудың дәлилленгенлигине исендирмеў, оның жалғанлығына инандырыў алып қаралады. Критиканың еки усылын бөлип көрсетиўге болады. Оларға аргументлестиріуді критикалаў хәм тастыйықлаудың жалғанлығын ямаса оның шынлығының жеткиликли емес екенлигин анықлаў киреди. Екинши усылында критикалауды талап ететуғын

жағдайды тезис деп алып қарауға болады. Критиканың екінші ұсылының дара жағдайы ретінде бийкарға шығарыу алып қаралады.

Бийкарға шығарыу деп дәлилленген жағдайларды хәм логикалық ұсылларды қолланыу жәрдемінде қандайда бир пикирдің жалғанлығын анықлайтуғын логикалық операцияға айтылады. Бул жерде дәлилленген жағдайлар бийкарға шығарыудың аргументлери деп аталады.

Бийкарға шығарыу процесси барысында бир мәселе бойынша хәр қыйлы шешимлер берилиуі мүмкин хәм бул процесске қатнасыушы адамлардың пикир алысуы **дискуссия** характерине ийе болады. Яғный дискуссия деп коммуникацияның ең әх мийетли формаларының бирине, тартыслы проблемаларды шешуі методына хәм билиудің өзгеше ұсылына айтылады. Оның мақсети ретінде дискуссияға қатнасыушылар арасында тартысты пайда еткен тезис хәққында олардың белгили дәрежеде келисимге ерисиуі (спор ради истини) алып қаралады. Дискуссияға қатнасыушылардың белгили бир тезисти алға сүрип, оның шын екенлигин дәлийллеушилерин пропонент деп, ал оларға қарсы турыушы тәрепти оппонент деп атайды.

Дискуссиядан парықланатуғын тартыстың екінші түри **полемика** деп аталып, оның тийкарғы мақсети ретінде келисимге ерисиу емес, ал қарсы тәрептің үстинен жеңиске ерисиу, өзиниң көз қарасын беккемлеу (спор ради победы) алып қаралады. Полемикада алға сүрилген тезислерди өз-ара критикалық жақтан анализлеу дыққатқа алынады. Сол себепли полемикада қарсы тәреп дискуссиядағыдай оппонент деп айтылмайды, ал ол қарсы жақ, бәслес деп аталады. Полемикаға еки Адам қатнасып хәм ол тыңлаушылар алдында болып өтсе, оны диспут деп атаймыз. Егерде шынлық ушын бәсекини диалектикалық бәсеки деп белгилесек, онда полемиканы яғный утыс ушын бәсекини эристикалық (грек сөзи, қаслық, бәсекилесиуши) деп атау қабыл етилген. Эристикалық бәсекилерде тәсил (хийле) ұсылы кеңнен қолланылады. Ол бәсекиниң бир тәрепи ушын тартысты жеңиллетиретуғын,

ал екінші тәрәпи үшін қыйынластыратуғын усылды аңлатады. Бунда хийлелерди қолланыўға болмайды. Бирақ олардың барлығын анықлаўымыз ушын олар ҳаққында билимге ийе болыўымыз керек. буған қосымша айтысты бир тәрәпи ушын жеңиллетиўши, бирақ екінші тәрәп ушын қыйынластырмайтуғын бәсекиде қолланыўға болатуғын кең таралған усыллар бар. Оларға «қарсылық көрсетиўди кейинге қалдырыў, созыў» хәм «тезисти жасырыў» киреди.

Бәсекиде қолланылатуғын хийлелер логикалық қәтешиликлерге тийкарланады. Бундай қәтелер көпшилик жағдайда билқастан иске асырылады. Билқастан жиберилетуғын қә телерди софизмлер (софизм сөзи әййемги грек тилинен алынып, «түсиниксиз хийле, қыялый нәрсе» дегенди аңлатады), ал оларды қолланылатуғын адамларды софистлер деп атаймыз.

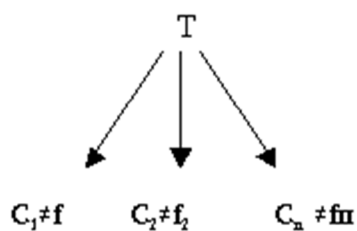
Әййемги Грецияда софистлер хақы алып бәсекиде айтыстың не ҳаққында болыўынан ғәрезсиз түрде шәкиртлерин утысқа ерисиў искусствосына үйрететуғын болған. Олар хәлсиз аргументти күшли аргументке, ал қарсыластың күшли аргументин хәлсиз аргументке айландырыў искусствосына оқытқан. Усындай устазлардың бири ретинде Протагорды алып қраўға болады. Мысал ретинде Эватлдың белгили софизмин келтирип өтейик. Эватл Протагорды бәсеки жүргизиў искусствосына оқыған. Устаз хәм шәкирт арасындағы келисим бойынша Эватл өзиниң биринши рет утысқа ерискен суд процессинен кейин Протагорға оқытқаны ушын хақы төлеўи тийис еди. Бир жыл ишинде Эватл суд процесслерине қатнаспайды. Шыдамы таўсылған Протагор Эватлдан хақысын талап етеди, бирақ Эватл төлеўден бас тартады. Сонда Протагор оған «егер сен хақымды төлемесең, онда мен судқа хабарласаман, ешерде суд саған хақы төлеўиң керек деп шешим шығарса, онда сен суд шешими менен маған хақы төлейсең, егерде суд «төлемейсең» деп шешим қабыл етсе, онда сен өзиниң биринши процессинди утқан боласаң хәм оқыўың ушын

келисім бойынша төлейсең» дейді. Эватл бәсеки жүргизиў искуствосын билгенлиги себепли ол Протагорға «Муғаллим, сен қәтелестің, егерде суд «төлемейсең» деген шешимди қабылласа, онда мен суд шешими бойынша төлемеймен, егерде «төлеўиң керек» деген шешимди қабылласа, онда мен процессте утылған боламан, хәм келисім бойынша төлемеймен» деп қарсы пикир билдиреди. Кимнің пикири дурыс? Айрым жағдайларда екеўиниң де пикирлеўи дурыс деп тән алынады. Бирақ бул жерде софизмде кеңнен қолланылатуғын усыл- тезистің анық емес түрде берилиўи алып қаралған. Эватлдың софизминде «биринши утысқа ерискен процесс» деген баянлама анықлыққа ийе емес. Егер де жуўапкер сыпатында қатнасып атырған Эватлдың биринши утысқа ерискен процесси есапқа алынса, онда суд «төлемейсең» деген шешим қабыл етсе де Эватл оқыўы ушын ҳақы төлеўи тийис.

Солай етип, дискуссия, полемика жүргизиў искуствосы адамды тек ғана дәлиллеў логикасы менен қуралландырып қоймай, ал ол бийкарға шығарыўдың рационаллық усыллары менен де қуралландырады.

Бийкарға шығарыў логикалық операциясы бурын қабылланған дәлилдi бузыўға бағдарланғанлығы себепли, оны критикалық анализдің мақсетине қарай үш усылда: тезисти критикалаў, аргументлерди критикалаў хәм демонстрацияны критикалаў түринде жүргизиўге болады.

Тезисти бийкарға шығарыўдың (критикалаў) тийкарғы мақсети ретинде тезистің қәтелигин, жалғанлығын көрсетиў алып қаралады хәм ол еки: **туўры хәм қыя түрлерде** иске асырылады. Туўры бийкарға шығарыў тезистен келип шығатуғын нәтийжелердің жалғанлығын көрсетиў жолы менен иске асырылады хәм төмендегише схемада көрсетиледи:

а) шәртли түрде тезистің шынлығы (Т) қабылланады;

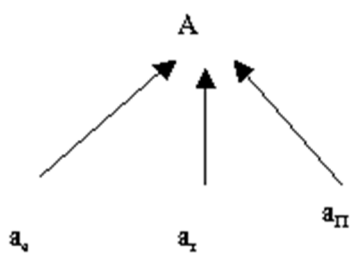
б) тезистен (Т) нәтижелер (C₁ .. C_n) алынады;

в) нәтижелер фактлер менен салыстырылып, олардың жалғанлығы дәлилленеди;

г) нәтижелердің надурислығынан тезистің надурислығы келип шығады;

Тезисти қыя бийкарға шығарыў антитезистің шынлығын дәлиллеў тийкарында иске асырылады:

а) берілген тезиске (Т) қарсы антитезис (А) қолланылады;

б) антитезистің шынлығы дәлилленеди (А) :

В) антитезистің шынлығынан тезистің жалғанлығы келип шығады.

Аргументлерди бийкарға шығарыў аргументлестириўдің тийкарларының надурислығын көрсетиў жәрдеминде алып барылады. Аргументлерди бийкарға шығарыў да тезисти бийкарға шығарыў усылында

иске асырылады. Егерде аргументлердің жалғанлығы көрсетилсе, онда тезис дәлилленбеген болып саналады.

Демонстрацияны бийкарға шығарыу аргументлер менен тезис арасындағы логикалық байланыстың жоқлығын дәлиллей жәрдемінде көрсетиледи хәм усыған тийкарланған халда тезистің шынлығының дәлилленіуи бийкарланады.

Аргументлестіріуіге қойылатуғын қәделер хәм қәтешиликлер:

Аргументлестіріудің тийкарғы элементлери болған - тезис, аргументлер хәм демонстрация - логиканың қағыйдаларына бойсыныуы тийис. Егерде бул қағыйдалар бузылса, онда аргументлестіріу процессінде қәтешиликлер жүз береді. Логикалық қәтешиликлер алдан ойланбаған (паралогизмлер) хәм алдан ойланған (софизмлер) түрінде болыуы мүмкін. Дәлил хәм бийкарға шығарыуға қойылатуғын қәде хәи қәтешиликлерди төмендеги таблицада көрсетиуіге болады:

Тезиске қатнастағы қәделер хәм қәтешиликлер:

Қәделер	Қәтешиликлер
1. Тезис анық хәм дәл түрде берилиуі керек. 2. Тезис хәмме ўақытта өзине тең қалыуы керек (неизменность тезиса)	1.1. Анық хәм дәл емес тезистің қойылыуы менен байланыссы. 2.1. Тезисти жоғалтып қойыу. 2.2. Тезисти толығы менен алмастырыу: А) қойылған тезистің орнына басқа тезисти дәлиллей. Б) инсанға аргумент (аргумент к личности) - қарсыласқа оны күлкили

	дәрежеде көрсетиўши реаль ямаса өтирик кемшиликлер қыстырылады хәм оның пикирлеўине исеним жоғалтылады хәм т.б. В)логикалық диверсия - алға сүрилген тезисти дәлиллеў мүмкиншилигиниң жоқ екенлигин сезип, шығып сөйлеўши тыңлаўшылардың дыққатын берилген тезис менен туўры байланысқа ийе емес басқа мәселени тастыйықлаўға аўдарады. 2.3. Тезисти айырым (частично) түрде алмастырыў - пропонент өзиниң қабыл алған тезисиниң дәслепки улыўма алынған мазмунын дәлиллеў процесси барысында оны тарайтыў тийкарында өзгертеди.
--	---

Аргументлерге тийисли қәделер хәм қәтешиликлер:

Қәделер	Қәтешиликлер
1. Аргументлер шын хәм дәлилленген болыўы тийис 2. Аргументлер тезистен ғәрезсиз түрде дәлилленейи тийис. 3. Аргументлер бир бирине қарсы болмаўы тийис. 4. Берилген тезис ушын аргументлер жеткиликли болыўы тийис.	1.1. "Тийкарғы қәтелесиў" (шын ретинде жалған аргументти қабыл алыў). 1.2. "Тийкардың алдын алыў". 2.1. "Дәлиллеўдеги айланбалық". 2.2. Аргумент менен тезистиң барабарлығы (бирдейлиги). 3.1. Бир бирине қарсы болған аргументлерди усыныў. 4.1. "Асығыс (қыстаўлы) түрде берилген дәлил".

	4.2. Шектен тыс (чрезмерное) дәлиллек.
--	--

Демонстрацияға тийисли кәделер хәм қәтешиликлер:

Кәделер	Қәтешиликлер
1. Дәлил ямаса бийкарға шығарыў ой жуўмағының түрине тийисли қағыйдалар тийкарында дүзилиўи тийис.	1.1.Тийисли ой-жуўмағының түриниң қағыйдаларының бузылыўы тийкарында жалған ямаса шынға сәйкес тезистиң алыныўы. 1.2. Жалған нәтийже, аргументлер хәм тезистиң арасында байланыстың болмаўы. Яғный: а) Тар тараўдан кең тараўға негизсиз, дәлилсиз логикалық өтиў, б) шәртли түрде айтылғаннан шәртсиз түрде айтыўға өтиў, в) белгили бир қатнаста айтылғаннан хәш нәрсеге қатнасыз түрде айтылғанға өтиў, г) күшке аргумент - қандай да бир мәжбүрлеў усылларын тиккелей қолланыў ямаса зорлық көрсетиў кәўпин туўғызыў, д) наданлыққа аргумент (аргумент к невежеству) - бийхабарлыққа тийкарланыў ямаса қатнасыўшылардың хеш қайсысы тексере алмайтуғын фактлерди қолланыў, е) туўры мәниге аргумент, ж) авторитетке аргумент- қарсылас қарсы шыға алмайтуғын адамлардың атларына, олардың идеяларына нәзерди аўдарыў.

Солай етип, тезиске, демонстрацияға хәм аргументлерге тийисли болған кәделерге бойсыныў пикирлердиң дәлилленгенлигин тәмийнлейди, ал өз гезегинде билимниң барлық тараўларында қолланылатуғын

аргументлестіріу процессінің тийкаргы факторы сыпатында алып қаралады.

Қадағалау үшін сораулар:

1. Логикалық анализге түсіндірме берің.
2. Тастыйықлауларды дәлиллеу қандай усуллары бар?
3. Аргументацияның хәм сынның дүзилісі хәм түрлерін атап көрсетің.
4. Аргументлестіріу билиу процессі сыпатында қандай белгілерге ийе?
5. Тезиске қатнасы бойынша аргументацияның хәм сынның қандай қәделері бар?
6. Аргументлерге қатнасы бойынша қәделерді атап көрсетің.
7. Дискуссияның өтиуін қалай шөлкемлестіріу керек?

3-ТЕМА: АНАЛИТИКАЛЫҚ ФИЛОСОФИЯНЫҢ ФУНКЦИОНАЛ СЫПАТЛАМАСЫ

РЕЖЕ:

1. Анализ, оның түрлері хәм мазмұны
2. Мәніс хәм мазмұны. Логикалық байланыс түсиниги

Таяныш сөзлер: анализ, түр, логика, белги, ат, предметлик мәніс, мазмұнлық мәніс, логикалық байланыс, субъект, предикат, логикалық термин, дескриптивлик термин, ғәп.

3.1. Анализ, оның түрлері хәм мазмұны.

Анализ грек тилинен алынып бөлеклеу дегенди аңлатады. Ойлау дәрежесінде изертленилип атырылған объектти қурам бөлеклерге бөлиуді, олардың жеке қасиетлерин, қатнасықларын үйрениу мақсетінде изертлеуді аңлтады. Билиудің логикалық усылын береді, онда предметти ойлау дәрежесінде бөлеклерге, элементлерге ямаса белгилерге бөлеміз, оларды әхмийетли қасиетлерди яки белгилерди анықлау мақсетінде салыстырамыз, избе-из үйренеміз. Анализ актин анализлеу деп атаймыз, ал анализ өткеріу усылын – аналитикалық метод деп айтамыз. Элементарлық анализ кубылысты оның қатнасықларын есапқа алмай бөлеклерге бөлеклейди. Себеппи анализ кубылысты оның себеппи қатнасықларын есапқа алып дифференциациялайды. Логикалық анализ оны логикалық қатнасықлардан ғәрезли бөлеклейди. Феноменологиялық анализ сананың тийкарын үйрениу ушын кубылыста сананың мазмұнын бөлип көрсетеди. Психологиялық анализ сананың мазмұнын оның элементлерине бөледі. Анализде қалеген берилген предмет оның басқа предметлер менен тәбийғый байланысының бузылыуы нәтийжесінде өзиниң болмысын өзгертетуғынлығын есапқа алыуымыз шәрт. Биринши реет аналитикалык метод атомистлик

философияда қолланылады. Левкипп хәм Демокрит барлық нәрселерди майда бөлекшелер – атомлардың жыйнағы сыпатында алып қарайды. Анализ билиўдин улыўма илимий методы сыпатында алып қаралады, билимнің барлық тараўларында кеңнен пайдаланылады. Математикалық анализ Ньютон, Лейбниц, Эйлер мийнетлеринде қолланылады. Илимий анализдин хәр қыйлы түрлери бар: системалық анализ – пүтинди элементлердин жыйнағы сыпатында алып қарайды, структуралық анализ – системаның элементлери арасындағы қатнасықларды бөлип көрсетиў, классификация – көпликті классларға, түрлерге бөлиў, формаллық-логикалық анализ – түсиниклер, пикирлер, ой жуўмағы, тилдин структурасын үйрениўди аңлатады.

3.2. Мәнис хәм мазмуны. Логикалық байланыс түсиниги

Логика сөзи әйjemги грек тилинен алынып, "логос" термини "түсиник", "ақыл", "пикирлеў" дегенди аңлатады. Хәзирги ўақытлары булл термин төмендеги тийкарғы мәнилерде қолланылады.

Бириншиден, бул термин менен объектив дүньяның нәрселери хәм кубылысларының өзгериў, раўажланыў ызамлықларын белгилейди хәм оны объектив логика деп атайды. *Екиншиден*, логика түсинигин ой-пикирлердин байланысының хәм раўажланыўының өзгеше ызамлықларын белгилеў ушын қолланады хәм булл ызамлықларды объектив ызамлықларды сәўлелендириўши субъектив логика деп атайды.

Үшиншиден, "логика" ой-пикирлердеги байланыс хәм раўажланыў ызамлықлары ҳаққындағы илим мәнисинде қолланылады хәм ойлаў ҳаққындағы илимди аңлатады. Ойлаўды басқа пәнлерде (мысалы, психология, жоқары нерв искерлигиниң физиологиясы хәм т.б.) изертлейди. Усыған байланысly ойлаўда логиканың изертлеў предмети ретинде не алынып қаралады деген сораў пайда болады. Бул сораўға жуўап бериўимиз ушын, биринши гезекте бизлер ойлаў жәрдемінде дүньяны сәўлелендириўдин өзгешеликлерин анықлаўымыз керек.

Билиў объектив реаллықтың адам санасындағы сәўлелениўин аңлатады. Сәўлелендириў характерине байланыслы билиў процессинде бир-бири менен тығыз байланысқан еки басқышты бөлип алып қараўға болады: 1) сезиўлик билиў; 2) абстрактлик ойлаў ямаса логикалық билиў.

Сезиўлик билиўди биз тиккелей билиў деп қарасақта болады, себеби бул басқышта ҳақыйқатлықты (реаллықты) биз тиккелей сезиў органларымыздың жәрдемінде сезим, қабыл етиў ҳәм елеслеў формаларында сәўлелендиремиз. Сол себепли бул сәўлелендириўдиң жәрдемінде биз қубылыслардың, нәрселердиң өмир сүриў ҳәм раўажланыў нызамлықларын, олардың тийкарын биле алмаймыз. Булардың, яғный нәрселер ҳәм қубылыслардың тийкарларын билиў абстрактлик ойлаў басқышында иске асырылады. Абстрактлик ойлаў басқышы оның сезиўлик билиўден парқын көрсетиўши төмендегише өзгешеликлерге ийе:

а) Абстрактлик ойлаў дүньяны тиккелей емес (қыя) сәўлелендиреди. Ямаса логикалық усыл менен сезиўлер жәрдемінде алынған тийкарларды қайта ислеў жолы менен биз тиккелей бақлаўға болмайтуғын мазмунды биле аламыз.

б) Абстрактлик ойлаў дүньяны улыўмаластырылған халда сәўлелендиреди. Сезиўлер жәрдемінде алынған мағлыўматларға тийкарланған халда нәрселердеги ҳәм қубылыслардағы улыўма (қайталанатуғын, ең тийкаргы) қәсийетлер бөлип алынады. Усы қәсийетлердиң тийкарында нәрселердеги, қубылыслардағы улыўмалықты билиўге ҳәм оларды белгили бир типке ажыратыўға болады (мысалы, адам, миллет, болмыс, мәмлекет, ҳуқық ҳәм т.б.). Предметлерди улыўмаластырыў ҳәм бөлеклеўдиң жәрдемінде усы нәрселер ҳаққында түсиниклер пайда болады. Бул түсиниклер өз гезегинде билиўдиң методологиялық инструменти сыпатында хызмет етеди. Ойлаўдың улыўмаластырыўшы характери нәрселер ҳәм қубылыслар классларының қәсийетлерин

сәулелендириуіши ыызамларды пайда етиуі мүмкиншиликлеринде өз көринисин табады.

в) Ойлау тил менен тығыз байланысly. Тил ой-пикирлердин қәлиплесиуі усылы сыпатында алып қаралып, онда ойлау нәтийжелери беккемлениди. Тил жәрдеминде адамлар арасында ой-пикирлер менен алмасыуі болып турады.

г) Ойлау актив хәм мақсетке бағдарланған искерлик болып табылады. Себеби ойлау процессинде белгили мақсетлер қойылады хәм ўазыйпалар, мәселелер белгиленеди. Усы қойылған мәселелерди шешиуі, алға сүрилген мақсетлерге ерисиуі ушын ойлау ис хәрекетлери әмелге асырылады.

Бул көрсетилген өзгешеликлердин хәммеси логикалық методларды, билиуі усылларын қолланыуі жәрдеминде дүньяны белгили бир логикалық формаларда сәулелендириуі менен анықланады. Усындай ойлаудың тийкарғы формалары ретинде түсиник, пикир, ой-жуўмағы алып қаралады. Логика ойлаудың усы көрсетилген формаларын, абстрактлик ойлау басқышында қолланылатуғын билиуі усылларын хәм методларын, және де ойлаудың өзгеше ыызамларын үйретеди. Логика илимининң предметин толық түрде анализлеуі ушын ойлаудың формаларының хәм ыызамларының мазмунын анықлауымыз шәрт. **Ойлаудың тийкарғы формалары хәм ыызамлары.** Ойлау процессининң хәм хәр қыйлы ой-пикирлердин логикалық формаларын анықлайтуғын усылды табыуымыз ушын, биз нәрселер хәм қубылыслардың ең улыўма белгилерин, нәрселер хәм қубылыслар арасындағы қатнасларды, ой-пикирлердин өзлерининң қәсийетлерин хәм сыпатламасын, олар арасындағы қатнасықларды анықлауымыз тийис. Бул белгилер, қәсийетлер, қатнас хәм сыпатламалар логиканың изертлеуі предмети ретинде алып қаралады. Олар "болыу", "есапланыу", "болып табылады", ("суть"), "хәмме", "хәр ким", "хеш бир", "айрымлар", "егерде ..., онда.." ("если..., то.."), "хәм", "ямаса", "демек" ("солай етип"), "дурыс емес,..", ("неверно, что") хәм т.б. логикалық терминлер деп аталатуғын сөзлер ямаса сөз дизбеклери менен белгиленеди.

Ойдың логикалық формасын анықлауымыз үшін ой-пикирди аңлататуғын сөзлердегі логикалық емес терминлердің мазмұнын дыққатқа алмауымыз тийіс. Оның үшін логикалық емес терминлерди көп точкалар ямаса штрихли сызықтар менен алмастырыуға болады. Мысалы, "Группаның барлық студентлери логика кружогиниң ағзалары болып табылады" деген пикирди алатуғын болсақ, ондағы логикалық емес терминлерди төмендегіше түрде белгілеуге болады: "Барлық ---- болып табылады. (суть, являются)". Бул көрсетілген баянлама ойдың логикалық формасы деп аталады. Солай етип, ойдың логикалық формасы ойдың структурасын береді, яғни логикалық емес терминлердің мәнісине итибар берілмей анықланатуғын ойдың дүзилисін аңлатады. Ойдың логикалық формасы мазмұнлық хәм информациялық характерге ийе болады. Ойлардың логикалық формаларының типлеріне қарай отырып оларды белгилі классларға бөліуге болады. Бундай тийкарғы класслар ретінде түсиник, пикир хәм ой-жууғағы деп аталатуғын ой-пикирлердің формаларын алып қарасақ болады.

Түсиник деп белгилі бір предметлер үшін улыўма болған белгилер системасына тийкарланып предметлерди улыўмаластыратуғын хәм айырып көрсететуғын ойдың формасына айтамыз. Мысалы, нызам тәрөпинен жазаланатуғын деп белгіленген хәрекет ямаса хәрекетсизликти биз жынаят түсиниги менен анықлаймыз.

Пикир деп предметлердегі қасиетлердің, олар арасындағы қатнастар хәм байланыстардың бийкарланыў ямаса мақулланыў формасында берилиўин сәўлелендириўши ойдың формасына айтамыз. Мысалы, Нөкис - Қарақалпақстан Республикасының пайтахты. Астрология - илим емес.

Ой-жууғағы деп пикирлерде сәўлеленген билимлерден жаңа пикирде сәўлеленген билимди алыў процессін аңлататуғын ойдың формасына айтамыз. Мысалы:

Егер гелий металл болса, онда ол электр өткізеді.

Гелий электр өткізбейді.

Гелий металл емес.

Бул көрсетилген ойлаудың тийкарғы формаларында ой мазмунуның бөлеклери арасындағы байланыс усылы түсиниклерде белгилерде, пикирлерде - түсиниклер арасындағы байланыста, ал ой-жуўмағында пикирлер арасындағы байланыста көринеди. Айтылғанларға тийкарланған ҳалда бул байланыслар менен белгиленген ойдың мазмуну өз бетинше өмир сүрмейди, ал белгили логикалық формаларда: түсиник, пикир, ой-жуўмағында өз сәўлесин табады. Солай етип, ойлаудың логикалық формасы деп мазмунның жасаў ҳәм реаллықты сәўлелендириўин тәмийинлеўши ой мазмунуның бөлеклериниң арасындағы байланыс усылына, оның дүзисилисине айтылады. Мысалы, бир-бири менен байланысқа ийе ой-пикирдиң биреўи шын болса, онда ой-пикирдиң екіншисиде, ойдың логикалық емес мазмунунаған ғәрезсиз түрде шын болады. Ой-пикирдиң шын болыўы, оның ҳақыйқатлыққа сәйкес келиўи менен байланыслы. Ойдың шынлығы - ойлаудың зәрүрли шәрти болып табылады. Сол себепли, ойымыз (пикирлерди пайда етиўши) мазмунлық жақтан шын болыўы шәрт. Буған қосымша шынлыққа ерисиўдиң екінши шәрти ойлар арасында дурыс байланыстың бар болыў зәрүрлигин талап етеди. Бул шәрт орынланбаса, дурыс пикирлерден де надурыс жуўмақтың алыныўы тәмийинленеди. Пикирлеў процессинде ойлар арасындағы дурыс байланысты ойлаудың ызамлары анықлайды. Солай етип, формалары бойынша ойлардың арасындағы байланысты формал-логикалық ызамлар белгилейди ҳәм олар ойлардың конкрет мазмунунаған ғәрезсиз түрде пикирлеў процессинде қәтеликлер жибериўден сақлайды. Ойлаудың ызамлары бул ойлар арасындағы ишки, зәрүрли ҳәм ең әҳмийетли байланысты сәўлелендиреди. Бундай ызамларға логикада бирдейлик (теңлик), қарсыласпаў, үшіншисин жибермеў, жеткиликли тийкар ызамлары жатады. Бул ызамлар ойлаудың тийкарғы ызамлары деп айтылады, себеби олар логикалық ойлаудың

төмендегі қасиетлерін: оның анықтылығын, қарама-қарсылықсызлығын, ізбе-излігін хәм жеткілікті тийкаға ие болуын сәулендіреді.

Бірдейлік (теңлік) нызамы пикирлеу процессінде ойлаудың анықтыққа ие болу талабын тәмийинлейді. Бул нызамға тийкарланған халда хәр қандай ой пикирлеу процессінде өзі менен теңлікке ие болуы шәрт. Яғный, қолланылып атырылған термин белгіленген бір мәніде, анық бір нәрсені түсіндириуі тийис. Бул нызамның формуласы " $a=a$ " түрінде белгіленеді, " a " дегеніміз хәр қандай ойды аңлатады. Бірдейлік (теңлік) нызамының орынланыуы дурыс ойлаудың зәрүрлі шәртлеринің бири болып табылады. Бул нызамның талаптарының орынланбауына көпшилик жағдайда хәр қыйлы түсиниклерди бір сөз ямаса сөз дизбеги менен белгілеу алып келеді. Сол себепли пикирлеу процессінде қандай түсиник қандай сөз ямаса сөз дизбеги менен белгіленетуғынын билиуіміз шәрт. Себеби формасы бойынша бірдей сөзлик констукциялар хәр қыйлы мәніге ие болуы мүмкин, соның менен бирге кери жағдай да, яғный бірдей ойымыз хәр қыйлы көринисте сәуленіуі мүмкин. Илимде биринши жағдай **омонимия**, ал екинши жағдай **синонимия** деп айтылады. Омонимия объектив жақтан хәр қыйлы мазмунды дурыс емес халда бетлестириу мүмкиншилигин берсе, ал синонимия тең мәнілес мазмунды надурыс бағдарда айырып көрсетеді.

Хәр қыйлы түсиниклерди теңдей мәніге ие деп тән алыу ойлау процессінде кең тарқалған логикалық қәтешиликке түсиниклерди алмастырып қолланыуды пайда етеді. Бул қәтешиликтің тийкарын берілген түсиниктің орнына ямаса сол түсиник ретінде басқа түсиникті қолланыу қурайды. Түсиникті алмастырып қолланыу тәриплеп атырған предметті алмастырыуды аңлатады. Бундай жағдайда тәриплеу хәр қыйлы предметлерге тйисли болады, бірақ олар қәтелесип бір предмет ретінде тән алынады.

Қарсыласпау нызамы ойдың ізбе-излігін тәмийинлейді. Бул нызам бірдей уақытта бір пикирдің мақулланыуын хәм бийкарланыуын қадаған

етеди. Бир бири менен үйлеспейтуғын еки пикир бирдей ўақытта шын (дурыс) бола алмайды, олардың биреўиниң жалған (надурыс) болыўы шәрт. Бул ызам бирдей ўақытта "а" хәм "а ның бийкарланыўының" жалған (надурыс) екенлигин, яғный бирин бири бийкарлайтуғын еки ой биргеликте шын (дурыс) болыўы мүмкин емес деген мәниге ийе болып, $a \vee \neg a$ формуласы менен белгиленеди.

Бул ызамның тийкарындан әрселердиң хәм кубылыслардың сапалықанықлық қайе болыўы,

олардың қасиетлериниң салыстырмалы тураклығы алып қаралады.

Хақыйқатлықтың көрсетилген тәрәпин сәўлелендире отырып, бул ызам адамлар тәрәпинен пикирлеў процессинде қарсылыққа ийе жуўмақлардың жиберилмеўин талап етеди. Мысалы, егер қандай да бир предмет анық қасиетке ийе болса, онда бул предмет хаққында пикирлеў барысында бизлер берилген қасиетти бийкарламай ямаса предметке тийисли болмаған белгини мақулламай, ал оны (көрсетилген қасиетти) тастыйықлаўымыз зәрүр. Бул ызам саналы түрде фактлерди хәм кубылысларды түсиндириўде олардағы қарама-қарсылықларды жүзеге шығарыўда, оларды жоқ етиўде, критикалық ойлаўды қәлиплестириўге жәрдем береди.

Әдетте бул ызам дәлиллеў барысында, егер қарама-қарсылықлы пикирлердиң биреўиниң дурыслығы анықланса, онда бул тастыйықлаўдан басқа пикирдиң жалғанлығы келип шығатуғынлығын түсиндириў ушын қолланылады. Қәлеген жуўмақларға қарсы турғанда күшли аргумент ретинде пикирдиң қарама-қарсылықлы екенлигин ашып көрсетиў алып қаралады. Бирақта, егерде бизлер бир предмет жайында бириншиден, хәр қыйлы ўақытта хәм екиншиден, хәр қыйлы қатнаста қандай да бир пикирди мойынлап хәм сол пикирди бийкарласақ, онда қарсылықсыз ызам хәрәкет етпейди. Мысал ретинде *биринши* жағдайды алып қарайық. Егерде қандай да бир адам бир ўақытта «Жаўынның аўыл хожалығы ушын пайдасы оғада уллы», ал басқа ўақытта қарама-қарсылықлы пикирди, яғный «Жаўын аўыл

хожалығы ушын қолайсыз» десе, онда еки пикирди де шын пикирлер деп алып қарауға болады. Себеби биринши жағдайда бәхәр, яғный өсимликлердің өсиуі дыққатқа алынса, екінши жағдайда гүз, яғный өнімлерди жыйнап алыу пайыты есапқа алынады.

Екінши жағдайға (хәр қыйлы қатнасты) мысал ретінде қандай да бир адамның шет тилин (айтайық, англичан тилин) жақсы билиуін алып қарайық. Оның шет тилди жақсы билиуі жоқары оқыу орнының талаптарын толығы менен қанаатландырады, бірақ бул адамның билимлери оның дилмаш болып жұмыс ислеуі ушын жеткиликсиз. Еки пикирди де шын деп алып қарауға болады. Себеби бул пикирлерде көрсетилген адамның шет тилин билиуі хәр қыйлы талаптардан шыққан халда алып қаралмақта, яғный бир адамның өзинің хәр қыйлы қатнастан көрилиуі қарама-қарсылықлы, бірақ бирдей дәрежеде шынлыққа ийе бақалардың берилиуіне тийкар болмақта.

Үшіншисин жибермеуі нызамы қарсылықсыз пикирлеуді талап етеди. Бирдей уақытта еки қарсылық қатнасында болатуғын пикирлер жалған (надурис) болыуы мүмкин емес, олардың биреуі зәрүрли түрде шын (дурис) болады. Бул нызам бир-бирине қарсы болған еик пикирдің биреуінің жалған, ал екіншисинің шын болыуын талап етеди. Үшіншисинің болыуы мүмкин емес. Бул нызам A ямаса B , ямаса B ның бийкарланыуы болады деген формула менен белгиленеди: $A \vee B$ (A ямаса A ның бийкарланыуы дурис). Мысалы, егер «Бизиң завод пайдалы өнімлерди шығарады» деген пикир шын болса, онда «Бизиң завод пайдалы өнімлерди шығармайды» деген пикир жалған болады.

Бул нызам қарама-қарсылықлы пикирлер ушын хәрекет етпейди, себеби бундай пикирлердің хәр қайсысы бир-бирин бийкарлап қоймастан, ал оған қосымша мағлыұмат та береді. Мысалы, еки пикирди алайық: «бул тоғай тикен жапырақлы», «бул тоғай аралас». Бул жерде екінши пикир, биринши пикирди тек ғана бийкарлап қоймастан, ал ол қосымша да мағлыұмат

бермекте, яғный берілген пикирде тоғайдың тикен жапырақлы екенлиги бийкарланып қоймастан, ал оның қандай екенлиги де айтылған.

Үшіншисин жибермеу нызамы фактлерди баянлағанда избе изликти хәм олардың қарсылықсыз болыуын талап етеди. Бул нызам еки қарсылықлы пикирдің биреуиниң шынлығын тән алмай олардың арасынан үшіншисин излеудің керек емеслигин талап етеди.

Солай етип, үшіншисин жибермеу нызамы ойлаудың төмендеги ең әхмийетли талабын белгилейди: бир-бирине қарсы еки пикирдің биреуиниң шын болыуын (дурыслығын) мойынламай, олардың арасынан үшінши пикирди излеудің керек емеслигин көрсетеди (бирдей ўақытта берілген ойды хәм оның бийкарланыуын қабылламауға болмайтуғынлығын талап етеди). Бул нызамға тийкарланған ҳалда альтернатив сораўларға жуўап бере алатуғын дәрежеде түсиниклерди анықлауымыз тийис.

Жеткиликли тийкар нызамы хәр қандай пикирдің дәлилленген болыуын талап етеди, себеби пикирдің дурыслығын исенимге тийкарланып қабыл етиўге болмайды. Бул нызам төмендегише сыпатланады: қәлеген ойымыз жеткиликли тийкарға ийе болыуы шәрт. Қандай да бир ойдың жеткиликли тийкар ретинде зәрүрлитүрде берілген ойдың шынлығын тәмийнлеуши қәлеген басқа ой алып қаралыуы мүмкин. Не ушын әпиўайы түрде тийкар деп айтпай, ал «жеткикли тийкар» деп айтамыз. Себеби бир жуўмаққа шексиз көп тийкарды әкелиўге болады. Бирақ олардың тек айрымлары егер берілген пикир шын болса жеткиликли тийкар ретинде алып қаралады. Егерде пикир жалған болса, онда олардың бирде биреуи жеткиликли тийкар болмайды.

Солай етип, дәлиллеу жәрдеминде жуўмақтың келип шығыуын тәмийинлейтуғын пикирлерди тийкарлар деп атаймыз, сол себепли бул нызам жеткиликли тийкар нызамы деп аталады хәм ол қабыл етилген жуўмақ ушын тийкарлардың жеткиликли болыуын талап етеди. Хәр қандай ой егер оның жеткиликли тийкары болса ғана шын (дурыс) деп табылады. Бул

мазмун "Егер В болса, оның А тийкары да болады" дегенди аңлатады хәм а → в формуласында бериледи.

Берилген ызамлардан келип шығатуғын талаплардың бузылыўы ойдың байланыссыз, пытыраңқылы, қарсылықлы болыўына, логикалық қәтеликлерге жол қойылыўына алып келеди.

Солай етип, ойлаўдың ызамлары хәм формалары адам санасында объектив ҳақыйқатлықтың предметлериниң қәсийетлерин, байланысларын хәм олар арасындағы қатнасларды сәўлелендиреди.

Логикалық форма хәм логикалық ызам ҳаққындағы түсиниклерге ийе бола отырып, формаллық логикаға анықламаны төмендегише бериўге болады. Формаллық логикадеп ойлаўдың формаларын хәм ызамларын изертлейтуғын философиялық илимге айтамыз.

Логикада тил түсиниги. Тил белгилер системасы сыпатында. Логика ойлаўдың формаларын үйренетуғын илим, ал ойлаў болса тил менен тығыз байланыслы. Сол себепли логиканы тил ҳаққындағы илим деп те атаўға болады. Тил логикалық анализлеў тийкарында белгилер системасы сыпатында алып қаралады. Белги дегенимиз билиў процессинде ямаса өз-ара қатнасықта қандай да бир объекттиң ўәкили (представитель) сыпатында қолланылатуғын материаллық объект болып табылады.

Улыўма белгилердиң үш типин бөлип көрсетиўге болады.

Бириншиси, белги-индекс. Белгиниң өзи белгилеп турған объектлери менен себепли нәтийжели түриндеги байланысты көрсетеди. Мысалы, түин оттың барлығынан, адамдағы ыссылықтың жоқары болыўы оның аўырғанлығынан дерек береди.

Екиншиси, белги-образ. Олар өзлери белгилеп турған объектлери ҳаққында мағлыўмат береди. Себеби бул белги объектлер менен уқаслық қатнаста болады. Мысалы, картина, сызылма, карта.

Үшіншиси, белги-символ. Олар өзлери белгилеп турған объектлери менен себеппи-нәтийжели де байланыспаған, олар менен уқсаслыққа да ийе емес. Бундай белгилерди логика илими изертлейди.

Белгилер **логикалық** хәм **предметлик** мәниге ийе болады. Олардың предметлик мәнисин белги менен (анықланатуғын) берилетуғын объекттиң өзи, ал мазмунлық мәнисин белги менен сәўлеленетуғын (берилетуғын) объекттиң сыпатламасы ямаса берилген объект ҳаққындағы информация курайды. Мысалы, "Нөкис - Қарақалпақстан Республикасының пайтахты" деген баянламада "Нөкис" - предметлик мәнини, ал "Қарақалпақстан Республикасының пайтахты" - мазмунлық мәнини аңлатады.

Билиў процессинде белгилердиң ролин Аристотель изертлеген. Бирақ бул белги ҳаққындағы тәлийматтың проблемалық раўажланыўы XIX әсирде лингвистика хәм символикалық логиканың талапларына байланыслы жүдә анықлыққа ийе болды. Белгилер ҳаққында илимниң - семиотиканың - тийкарын америкалы философ Чарльз Пирс (1839-1914) салды. Бул илимде тилди анализлеўдиң тийкарғы үш тараўын (тилдиң үш аспекти менен байланысы) бөлип көрсетиўге болады. 1) **синтаксис** – семиотиканың бир тараўы болып белгилер арасындағы қатнасты изертлейди (тилдиң структурасы: белгилердиң пайда болыў, өзгериў усыллары, байланыслары үйретиледи).

2) **Семантика** - семиотиканың бир тараўы болып, белгилердиң сәўлелендирип турған объектлерге қатнасын, белгилердиң мазмунын изертлейди хәм интерпретация проблемасы анализленеди.

3) **Прагматика** тараўында адамның белгилерге қатнасы проблемасы изертлениледи, тилдиң коммуникативлик функциясы анализленеди.)

Тиллер еки үлкен группаға бөлинеди. Бириншиси, **тәбийғый тиллер** (ямаса миллий тиллер) - булар жәмийетте тарийхый жақтан қәлиплескен сеслик, графикалық, информациялық белгилер системасы болып табылады. Олар адамлардың материаллық-практикалық искерлигинде топлаған

информациясын беккемлеуге хәм жеткеріуге бағдарланған соцаллық талабын, бир-бири менен қатнасыққа түсіу талабын қанаатландырыу ушын пайда болған. Олар ушын семантикалық шекленгенлик (жабықлық-замкнутость) қәсийети тән (өзин-өзи сүүретлеу).

Жасалма тиллер - қосымша белгилер системасы болып, тәбийғый тиллер тийкарында пайда болып, илимий хәм басқа информацияны дәл хәм үнемлеп жеткеріу ушын қолланылады. Олар семантикалық жабық емес (незамкнутый) қәсийетке ийе (миллий тил ямаса бурын пайда болған жасалма тил жәрдемінде қәлиплеседи). Басқа тилди үйрениу қуралы ретінде қолланатуғын тилди метатил, басқа тилдің өзи - тил-объект деп аталады.

Жасалма тиллер хәзирги заман илиминде кеңнен қолланылады. Логика илими де ойлау структурасын теориялық жақтан анализлеу ушын жасалма рәсмийлестирілген тилди қолланады. Усындай тил ретінде логикада кең қолланылатуғын предикатлар логикасының тилин алып қарауға болады. Бул тил ойлардың арасындағы байланысты олардың логикалық формаларына қарай белгилеуде қолланылады. Бул тилдің унамлы тәрәпи пикирлердің бир мәниге ийе болыуы менен, омонимлердің, түсиниксиз, анық емес пикирлердің болмауы менен характерленеди. Бул тилдің унамлы тәрәпи ойлау, пикирлеу барысын қатаң түрде белгилеуге жәрдем береді, оның шынлығын ямаса жалғанлығын анықлайды.

Тил баянламаларының семантикалық категориялары

Тәбийғый тилди анализлегенде ойдың логикалық формасын анықлау ушын тил баянламаларының семантикалық характеристикасын белгилеу үлкен әхмийетке ийе. Тил баянламалары өзлери аңлататуғын (сәўлелендиретуғын) мәнилердің типлерине қарай, олар менен белгиленетуғын объектлердің өзлериниң типлерине қарай белгили классларға бөлинеди. Бул класслар тил баянламаларының семантикалық категориялары деп аталады. Тил баянламаларының семантикалық категориялары **дескриптивлик** хәм **логикалықтерминлерге** бөлинеди.

Дескриптивлик (сүўретлеўши) терминлерге **предметлердиң атлары, катнасық хәм қәсийетлерди аңлататуғын баянламалар** (предикаторлар), **гәплер** киреди. Булардың хәр қайсысына қысқаша тоқтап өтейик.

Атлар

Атлар белгилердиң бир түри сыпатында алып қаралады. Атлар ҳаққындағы тәлиймат **атлар теориясы** деп аталып, ол кең түрде немец илимпазы Готлоб Фреге (1848-1925), Карнап (1891-1970), Войшвилло (1913 жылы туўылған) тәрәпинен изертленилди.

Атлар деп қандайда бир предметти аңлататуғын сөз ямаса сөз дизбегине айтамыз. Ат белги болғанлығы себепли предметлик хәм мазмунлық мәниге ийе. Предметлик мәни ат менен белгиленетуғын предметтиң өзін аңлатады хәм оны логикада **денотат, десигнат, номинат** деп белгилейди. Мазмунлық мәни ат менен белгиленетуғын предметлер ҳаққындағы информацияны береді хәм ол логикада концепт деп аталады.

Атлардың еки үлкен типин бөлип көрсетиўге болады. Жеке атлар - олар бир предметти аңлатады. Мысалы, Өзбекстан пайтахты, Бүлбил уясы китабының авторы, ай х.т.б.

Улыўма атлар деп айрым класстың предметлери ушын улыўмалыққа ийе болған атларға айтылады хәм олар бир предметтен артық болған көпликти белгилейди. Мысалы, ызам, оқыўшы, студент хәм т.б.

Атлар үш нормативлик принципке: бойсыныўы шәрт : 1) **предметлик принцип** (принцип предметности) - баянламаларды, гәплерди қурайтуғын атлардың (ол атлардың өзи емес) мәнисиниң мақулланыўының ямаса бийкарланыўының шәртлигин аңлатады.

2) **бир мәнилик принцип** (принцип однозначности)- ат түринде қолланылатуғын баянлама тек ғана бир объекттиң аты болыўы шәрт (егер бул ат жеке ат болса), ямаса белгили бир класс предметлери ушын улыўмалыққа ийе ат болыўы тийис (егер бул ат улыўма ат болса)

3) **өз-ара алмасыу принципі**(принцип взаимозаменяемости)- егер курамалы атта атты аңлатыушы бөлекті сол аттың мәнісине ийе басқа ат пенен алмастырсақ, онда алмастыруу нәтижесінде пайда болған мәні берілген курамалы аттың мәнісін бериуі шәрт. Мысалы, бизге «Жер Қуяш дөгерегінде айланады» деген гәп берілсін. «Қуяш» атын «Қуяш системасының орайлық денеси» деген басқа ат пенен алмастырсақ, онда бул атлардың мәнілери бир бири менен бетлеседи. Сол себепли олардың биреуін екиншиси менен алмастыруу нәтижесінде берілген дурыс гәптен екинши дурыс гәпти пайда етемиз.

Дескриптивлик терминлердеги қәсийет хәм қатнасықты аңлататуғын тил баянламаларын **предикаторлар** деп атаймыз. Олар гәплерде баянлауыш хызметін атқарады.

Қәсийет деп нәрселерди хәм қубылысларды бир-биринен ажырататуғын тийкарға айтамыз. Ал қатнасықтың қәсийеттен парқы сонда, қатнасықта гәптің шын (дурыслыққа) ямаса жалған (надурыс) екенлигин анықлауымыз ушын оны бир неше предметлердің жубына қолланыуымыз керек. Мысалы, арасында жайласқан, бир нәрсеге салыстырғанда үлкен ямаса киши хәм т.б. Солай етип, қәсийет бир предметке тийисли избе-излик сыпатламаны берсе, қатнасық бир неше предметлерге тийисли избе-излик қатнасығын береді. Логикада булл өзгешеликти, яғный предикаторға тийисли болған атлардың санын предикатордың орны деп белгилеймиз. Мысалы, жеке предметлерге тийисли қәсийетлерди сәўлелендириуши предикаторлар бир орынлы предикаторлар деп аталады (мысалы, қызыл қәлем, әтир гүл), ал еки ямаса бир неше предметлер арасындағы қатнасларды аңлатыушы предикаторлар көп орынлы предикаторлар деп аталады. Мысалы, "Студент англичан тилин француз тилине салыстырғанда жақсы биледи". Бул берілген пикир үш орынлы пикир болып табылады (.. салыстырғанда..жақсы биледи).

Дескриптивлик терминлер ретінде алып қаралуышы **гәплерде** қандайда бир белгилердің предметлерге, нәрселерге тийислилигин мақуллауышы ямаса

бийкарлаушы предметлер хақында баянламалар дыққатқа алынады. Қандайда бир предметтиң белгиси сол предметтиң қәсийетке ийе ямаса ийе емес екенлигин, оның басқа предметлерге қатнасы бар ямаса жоқ екенлигин көрсетеди. Мысалы, "Бул қәлем қызыл" деген гәпте қәлемниң қызыл реңге ийе екенлиги мақуланады. "Реңге ийе болыў" сөз дизбеги белгини (признак) аңлатады, ал "қызыл" сөзи қәсийеттиң белгисин аңлатады.

Гәплердеги баянламалар өзиниң логикалық мәниси бойынша шын (дурыс) ямаса жалған (надурыс) болыўы мүмкин.

Тил баянламаларының семантикалық категорияларының **логикалық терминлерине** логикалық дәнекерлер (болады, есапланады, хәм, ямаса, егер.., онда, дурыс емес, хәмме, хәр биримиз, айрымлар хәм т. б.) хәм логикалық кванторлар киреди. Кванторлардың еки түри бар. Олар: $\forall$ - улыўмалық квантор – улыўма баянламаларды анықлаў ушын қолланылады хәм $\exists$ - жасаў кванторы – дара баянламаларды белгилеў ушын қолланылады. Логикалық терминлердиң айрымлары, мысалы, "хәм" (и), "егер.., онда.." (если.., то..) хақыйқатлықтағы қатнасықларды сәўлелендиреди.

Қадағалаў ушын сораўлар:

1. Абстрактлик ойлаўдың тийкарғы белгилери қандай?
2. Ойдың логикалық формасы дегенимиз нени аңлатады?
3. Формал логиканың тийкарғы ызаамларына анализ бериң.
4. Белги дегенимиз не?
5. Белгилердиң қандай тийкарғы түрлери бар?
6. Атлардың тийкарғы түрлерине анализ бериң.
7. Дескриптивлик терминлердиң тийкарғы типлерин көрсетиң.

4- ТЕМА : АНАЛИТИКАЛЫҚ ЭПИСТЕМОЛОГИЯ ХӘМ ФЕНОМЕНОЛОГИЯ

РЕЖЕ:

1. Аналитикалық эпистемология
2. Аналитикалық философия хәм феноменология

Таяныш сөзлер: рух, феномен, эпистемология, методология, аналитика, логика, гносеология, феноменология, субъект, реаллық, интенционалық, қарсылық.

4.1. Аналитикалық эпистемология

Методология теориялық хәм практикалық искерликті қурыу хәм шөлкемлестіріу принциптері хәм усыллары системасы, тағыда бул система хаққындағы тәлима́т /метод хаққындағы тәлима́т/ сыпатында анықланады. Аристотель өзінің дөреткен логикалық системасын органон – шын билиудің универсаллық куралы сыпатында алып қараған. Кейін ала жаңа заманға келип аристотеллик методология гүман астына қойылады хәм философлар метод проблемасына қайтады. Бэконның пикиринше илим анализ, бақлау, экспериментке тийкарланыуы тийис, ызамлар хәм себеплерди билиуге бағдар алыуы зәрүр. Бундай усыл ретинде индукция алып қаралады. Декарта метод проблемасы қандай тийкарларда шын билимге ерисиуге болады деген мәселени додалау менен байланысly. Ол рационалистлик методты алға сүреди. Канттың критикалық методологиясы болса ақылдың өзінің қолланылыу шегараларын анықлауын көрсететуғын қағыйдалар менен байланысly. Гегель өзінің диалектикалық методын раўажландыра өтырып билиу принциптері болмыс принциптері менен, субъективлик объективлик пенен сәйкес келиуін талап етеди. Оның пикиринше, қәлеген қарсылық болмыстың да, билиудің де басланғыш

пункти сыпатында баҳаланады. Кейинги философлар оған практикалык искерликти киргизеди, илимди руўхтың өмириниң формасы сыпатында алып қарайды.

Бүгин бизлер философиядағы методлардың универсаллық болыўын талап етемиз, яғный олар қәлеген предметлерди билиўге, қәлеген жағдайлардағы хәрекетлерге де қолланылыўы тийис. Бул предметлер хәм нәрселер арасындағы улыўманы түсиниўимиз ушын бизлер барлық ўақытта тек ғана бир нәрсени – билиў хәм искерлик субъектин табамыз. Сол себепли өзимиздиң методологиямызды курып, философия хәмме ўақытта субъект шеңберинде қалыўы тийис. Субъект өткинши эмпирикалық өзгешеликлерден тазаланған болыўы тийис, улыўмаласқан, универсал, трансценденталлық субъект болыўы тийис.

Солай етип, методологияның биринши талабы – таза субъекттиң шегарасынан шықпаў керек. Тек ғана усы тараўда анық, шын берилгенлерге ийе боламыз.

Екинши талап – тек ғана зәрүр болған пикирлер қабыл алыныўы тийис.

Бул жағдайларды анализлегенимизде бизлер логика ызамларына тийкарланамыз. Олардан бири болған жеткиликли тийкар ызамы императивлердиң дәлиленген принципиниң сәўлесин береді. Яғный бир бирин бийкарлаўшы еки императивтен жеткиликли дәллиленгени таңланады. Бул ызам бизлерди руўх хәм тәжрийбениң өз-ара қатнасы проблемасына тиккелей алып келеді. Бул проблема билиў теориясының предметин береді. Билиў теориясы термининиң өзи 1854 жылы шотландиялы философ Дж.Феррьер тәрөпинен илимий айланысқа киргизилген. Философияның көплеген дәстүри билиў теориясын философияның барлық системасының тийкары, берилген системаның барлық басқа элементлерин гүзетиўши пән деп алып қарайды. Билиў теориясының орны ҳаққындағы бундай түсиндирме өзиниң аргументлесиўине ийе: билимниң қандай да бир системасын курыўға киреспестен бурын бул билимниң өзиниң қалайболыўы мүмкин хәм қандай

жағдайларда ол хақыйқый хэм пайдалы болады деген сораўлардың мазмунын анықлап алыўымыз зәрүр болады.

Билиў проблемасы бойынша қандай да бир объектлер жасайды, олар анаў яки мынаў түрде субъекттен бөлекленген болады, субъект болса өзиниң билиўлик уқыплылықларын пайдаланып, қандай да бир тосықларға ушырайды, олар объектти толық түрде хэм шын билиўге кесент береді. Берилген тосықлар объекттиң өзиниң қәсийетлери болыўы мүмкин, объект хэм субъект арасындағы халат болыўы да мүмкин, субъекттиң өзиниң қәсийетлери де болыўы мүмкин. Солай етип, бизлер билиў нәтийжесинде бизлердиң алғанымыз, үйренилип атырылған объект пенен шынында сәйкес келмеўи де мүмкин. Усылайынша нәрсениң өзи хэм оның билиўге умтылып атырған субъекттиң ойындағы көриниси арасында айырмашылық болыўы мүмкин.

Билиў теориясының бир бөлимин илим философиясы, яғный эпистемология береді. Илим өзине шектеги сын көз менен қараўшы билиў усылын береді. Сынға алыўшылық билиўдиң белгили тенденциясын аңлатады, ол билимди анық, дәл қатаң система түринде көрсетиўге урынады. Бул системадан мүмкиншилиги барынша тиккелей тәжрийбеден келтирип шығарыўға болмайтуғынның барлығын шығарып таслайды. Бундай умтылыўда илим барлық ўақытта априорлық сызылмалардан қутылыўға яки оларды минимумға әкелиўге ҳәрекет етеди. Бирақ айрым жағдайда бундай урыныўлар илимди априорлық сызылмалардан өзлерине есап бермей пайдаланып атырғанлығын көрсетеди, ал бундай жағдай болса қолайсыз халатқа алып келеди. Илим билиўдиң априорлық сызылмаларсыз өмир сүре алмайтуғынлығын түсиниўи зәрүр. Бирақ бул берилген сызылмалар мудама қадағалаў астында болыўы тийис, тәжрийбениң берилгенлери менен дүзетилиўи тийис, зәрүрликтен жоқары дәрежеде көбеймеўи керек.

Априорлық пикирлер апостериорлық пикирлер келтирип шығарыў мүмкин болмаған предметлерге ғана тарқалады. Философияның баслы

ўазыпасын априорлық пикирлердің толық максимал эскпликациясы береді. Априорлық пикирлер шексиз улыўма боғанлығы себебли, философия билимлерди бирлемши априорлық елеслерден келтирип шығарыў /дедуцирование/ менен шуғылланады. Өз гезегинде илим жеке бақлаўлардан улыўма болған билимди /индуцирование/ алыў менен шуғылланады, яғный бул бақлаўларды улыўмаластырады. Тағы да илим билиўдің априорлық формалары хәм методларынан пайдаланады, бирақ оларға тәжрийбениң берилгенлеринен ғарезли дүзетиў киргизеди. Шектеги эмпирикалық улыўмаластырыўлар дәрежесинде, яғный теориялық дәрежеде, қалеген илим философияның дедуктивлик жуўмақлары менен ислеседи: мысалы ушын, экономикалық теория хожалық философиясы, хуқық теориясы хуқық философиясы менен х.б. Соның менен бирге жеке илимлер хәм философияны бөлеклеў проблемалы характерге ийе., себеби билиўдің еки бөлими де бир проблема менен шуғылланады. Буған қосымша, себеблилик елеслеў сыпатында руўхтың барлық формаларында – динде,моральда, хуқықта х.б. қатнасады. Дин де хәм басқа да руўхтың формалары себеблилик ҳаққындағы көз-қарастың бир тәрепине, яғный хәрекетлердің нәтийжелигине дыққат аўдарады. Илим болса, керисинше, өзиниң дыққатын күшлердің, хәрекетлердің анықланғанлығына дыққат аўдарады.

Философия бүгинги күни хәр қыйлы жеке илимлердің методологиялық жақтан үстинликке ийе болыўына урыныўлары менен гүрес алып бармақта. ЕгерXVII-әсирде бундай үстинликке ийе болыўға математика, XVIII-әсирде - физика,XIX-әсирде – психология хәрекет еткен болса, ал хәзир XX-әсирден баслап филология урынбақта. Хәзирги ўақытта заманағөй философияда филологиялық усылдың позициясы күшли. Бир тәрептен позитивизм көз қарасынан, философиялық проблемалар илимий экспериментлердің берилгенлерин сўўретлеўши тилдің проблемаларын аңлатса, хәм усыған байланыслы философияны усы проблемалардың анализи менен шуғылланады десе, екинши тәрептен, иррационалистлик философия

философияны тиккелей текстлердің наборы сыпатында алып қарайды, басқаша айтқанда философиялық әдебиет тарихы деп түсіндіреді. Бұл берілген проблемалардың шешімі эпистемологияда илимлердің классификациясы түрінде алға сүріледі.

4.2. Аналитикалық философия хәм феноменология

Феноменология бизлерге философиялық пән сыпатында емес, ал заманагөй философияның бағдары сыпатында белгили. Философиялық пән сыпатында ол XVIII-әсирде пайда болады. Ламберт /1728-1777/ феноменологияны қубылыстарды анализлейтуғын хәм сезиулік билиудің иллюзияларын ашып көрсететуғын тәжрийбе предметлери ҳаққындағы илим сыпатында анықлайды. Кант феноменологияда сезиулік принциплерин изертлейтуғын пропедевтикалық негативлик илимди көреді. Таза ақылды сынға алыу идеясы белгили бир тектеги феноменология түрінде түсинилиуи мүмкин. Себеби ол сезиулік билиудің шеклерин изертлейди, феномен хәм ноуменлерди, ойлаудың трансценденталлық хәм эмпирикалық қолланылыуын ажыратып көрсетеді. «Тәбийғый илимнің метафизикалық басламаларында» Кант феноменологияны тәжрийбенің предмети сыпатында алып қаралатуғын тәбиятлық қубылыстар ҳаққындағы тәлимаат деп алып қарайды. Яғный олар көрсетилиуи усылына қатнаста яки модаллылыққа қатнаста алып қаралады. Бундай түсіндірме Фриздің де /1773-1843/ орайлық мәселсине айланады. Ол феноменологияны натурфилософияның бөлеги деп түсіндіреді, ал оның предметин елеслерде хәм қабыл етиуде нәрселер қалай берілген болса, сондай усылдың анализи береді. Фихтеден басланып феноменология билимнің қәлиплесиуи ҳаққында тәлимаат сыпатында түсиниледи.

Гегель ушын феноменология философиялық пән болып, ол философияның қәлиплесиуин көрсетеді, өзинің ўазыйпасы ретинде сананың формаларының генетикалық-тарихый изертлениуин алып қарайды. Ол таза философиялық билимнің дәлиллениуи усылын хәм сол ўақыттың өзінде

күнделікті сананың тазаланыу жолын аңлатады. Гегельдің «Феноменология духа» атты мийнети 1807 жылы жарық көреді. Гегельдің ойынша, рух феноменологиясы илимлер системасының бірінші бөлегін беріп, оны диалектикалық илимнің екінші бөліміне – логикаға апарыуы тийіс болған. Ол рух феноменологиясы методына сыпатлама береді, ол сананың ізбе із рауажланыуын сәулендіреді: сананың бір басқыштан екінші басқышқа өтуі предмет хәм ол хәкқындағы пикирдің, тийкар хәм санадағы оның кубылысы арасындағы қарсылықтар пенен анықланады. Гегельдің «Рух феноменологиясы» кіріс сөз хәм алғы сөзден басқа сегіз бөлектен тұрады, олар төрт бөлімге бөлістірілген. Олар Сана /1-3 б./, Өзінді аңлау /4б./ хәм Ақылдан /5-8б./ тұрады. Кейінгі бөлім тарихый ақылдың – рухтың, діннің, абсолюттік билимнің носители сыпатындағы диалектиканы ашыуға бағышланған. Рух басқышында сананың тарихый образлары – рухтың қәлиплесіуінде форманы дәрететуғын рольге ийе болған әхмийетлі дәуірлер пайда болады. 1. хәкыйқый рух яки әдеп-икрамлылық индивидуаллық хәм субстанцияның жанлы тиккелей бірлігі сыпатында /Әйемгі Греция/. 2. хуқықый халат – тек хуқықтың улыұмалығы менен байланысқан көплеген үстинлікке ийе болған индивидлер /Әйемгі Рим/. 3. өзіннен бөлектенген рух – сауатлылық дүньясы, оған сәйкес болған үзілген сана, ол өз сәулесін исенім хәм тууры ойдың, ағартыушылық хәм исенім арасындағы коллизияда табады /Ағартыушылық дәуірі/. 4. өзі ушын шын болған рух яки мораллық /кантлық этика/ - абсолюттік еркінліктің негативлігі арқалы ерисилетуғын басқыш /француз революциясында өз сәулесін табады/. 5. дін, өзінде рухтың түсіндірилиуінің үш басқышын бириктиреді – тәбийғый дін /Шығыс/, көркем дін /антикалық искусство/ хәм жаңалық дини. 6. абсолюттік билим – бул басқышта діннің мазмұны өзінне адекват болған спекулятивтік ойлаудың формасына өтеді. Рух философиясында феноменология басқаша түсіндірмеде беріледі, ол

антропология хәм психологияның арасынан орын алады, сананың бар формаларының статиклик-системалық баянламасын аңлатады.

XIX-әсирдің екинши ярымында философияның баслы бағдарламаларында билиўдың психологиялық теориясы үстем сүреди. Уильям Гамильтон /1788-1856/ феноменологияны психологияның бөлеги сыпатында түсіндиреди. Морис Лацарус /1824-1903/ оны өзгеше, бирақ психологиялық пән сыпатында алып қарайды. Феноменологияны психологияның бөлеги сыпатында Brentano да /1838-1917/ түсіндиреди, ол феноменология түсіндириўши психологиядан парықланады, психикалық феноменлерди: пикир, елес, руўхый хәрекетлерди сүүретлеўи хәм классификациялаўы тийис деген көз қарасты алғы сүреди. Феноменология ушын Brentanoның психикалық актлердің интенционаллығы ҳаққындағы идеясы, пикири перспективалыққа ийе болды. Феноменологияның психологиялық түсіндирмеси бағдары Карл Штумпф /1848-1936/ тәрәпинен раўажландырылды. Ол психикалық актлердің функциясын хәм қубылысын бөлип қарайды. Феноменология ушын Алексис Мейнонг /1853-1920/ идеялары да үлкен әҳмийетке ийе болды. Ол билиўди қыйналыў сыпатында түсіндиреди, сана предметлери хәм предметлердің анализи қыйналыўдың типине сәйкес байланысқан болады, ишки тәжрийбениң айқынлығы ҳаққындағы ойды алға сүреди. Арнаўлы философиялық бағдар сыпатында феноменологияның принциптери Гуссерль тәрәпинен ислеп шығылады. Ол феноменологияны предметлердің тәжрийбеде берилгининдей олар ҳаққындағы илим деп алып қарайды. Оның пикиринше феноменология таза ойлаўды алып қараўдан бас тартады, себеби ойлаў ямаса қыйланыў интенционаллыққа ийе /яғный бизлер хамме ўақытта бир нәрсе ҳаққында ойлаймыз ямаса бир нәрсени қайғырамыз/. Тағыда ол предметлерди өзінше алып қараўдан да бас тартады, себеби предметлер тек тәжрийбеде берилген феноменлер сыпатында әҳмийетли болады.

Феноменология барлық ұақытта руұх феноменологиясын аңлатады, ол тарийхтағы руұхтың формаларының алмасыұын хәм усы формалардың өзлерин алып қарайды. Руұх дұньялық руұх түрінде емес, ал адамның бир пүтин руұхы сыпатында алып қаралады. Дұнья болса өзлик зат түрінде түсиндириледі, ол адамның алдында анық болып көринбейді, усыған байланыслы адам өзиниң активлигин көрсетиұи тийис, өзи дұньяның картинасын соғыұи керек болады. Бундай картинаның минимумын экзистенциаллық формула береді. Руұх активликтің хәрекетке келтириүшин береді, ол анаұ яки мынаұ дәрежеде барлық көринислерде қатнасады. Руұхтың импульсы үлкен, бирақ оның реаллық пенен соқлығысыұы барысында бул импульс өшеді хәм реаллықтың факторларының басымына орнын береді. Мәдений-тарийхый реаллықта бизлер хәмме ұақытта өлген руұхтың излерин ушыратамыз – символлар, мәниссиз стереотиплер, абстрактлик мораль х.б. түрінде.

Адамлардың биргелкили активлик процессинде активликтің ишки тийкары сезилетуғын символларда объективлесиұ қасийетине ийе болады, тағы да мәдений-тарийхый реаллық компонентлери формасында бөлекленеді. Бундай реаллық тек ғана адамға байланыслы жасайды, бирақ тәбиятлық реаллықтай, ол хәм адамға тәсирин тийгизеді. Негизги хәм таза түрінде активлик тийкары адам саналы ямаса санасыз халда активликтің анаұ яки мынаұ формасында көре алатуғын мәнисти аңлатады. Кейин бул тийкар конкретлик әхмийетке ийе болмаған абстрактликке – миннет сезиұине, стереотипке яки күш менен беккемленген тастыйықлаұға айланыұы мүмкин.

Руұхтың қәлиплесиұи диалектикалық характерге ийе, оның дереги ретинде хәмме ұақытта қарсылық алып қаралады, бул қарсылық руұхтың өзине имманентли болады, бирақ реаллықтың хәрекеті менен иске асырылады. Соның менен бирге бундай қәлиплесиұ рационаллыққа ийе, яғный формаллық логиканың нызамларына қайшы келмейді. Адамның

активлигиниң тийкарының арасынан бирдей ўақытта оны ушлап қалыў хәм де оған қарсылық көрсетиў турақсызлықты келтирип шығарады /барлық ўақытта турақсыз болады/ хәм инсанлық кризис пенен байланыслы болады. Бул кризис дерационалласыўыға хәм инсанның ыдыраўына алып келиўи мүмкин. Сол себепли берилген қарсылық адамнан өзиниң шешилиўин талап етеди хам оны шешимди излеўге ийтермелейди, активликтің тийкарына тосық қойыўды алып таслайды. Логикада қарсылық моменти избе-изликтің тек адымын береді, реал өмирге келсек, оның даўамлылығы руўхый саламатлықтың жеке потенциалынан, яғный шыдап болмайтуғын жағдайға шыдамлылықты көрсетиў уқыплылығынан ғәрезли болады. Солай етип, қарсылық берилген жағдайлардың барлығында да турақлы шаманы бермейди, бирақ хәмме ўақытта өткинши момент сыпатында алып қаралады. Логикада антитезисті тезиске қарсы қойыў олардың бирдей шыңлыққа ийе екенлигин мойынламайды, бул ҳалат экзистенциаллық сызылмаға кирген барлық тезислерге қатнаста дурыс болады. Егер қандай да бир инсан олардың бирдей ўақытта шынлығын мойынласа, онда ол күтилетуғын екиге бөлиниўшиликке қаншелли дәрежеде қарсы тура алса, соншама ўақыт даўам ете алады. Усыннан келип шығып, қарсылықтың турақлылығы логикалық жақтана да, реаллық жақтан да мүмкин емес. Сол себепли қарсылық барлық ўақытта руўхтың хәрекеті менен гүзетиледи. Руўхтың турақлылығы қарсылықтан тысқарыда логикалық жақтан да, реаллық жақтан да болса мүмкин болады, хам усы турақлылық реал хәрекетти тәмийинлейди, яғный бул жерде сыртди қайта өзгертетуғын адамлық активлик дыққатқа алынады. Қарсылықта турған ўақтында адам адымба адым активликликке болған уқыплылықты жойытады, қарсылықты сапластырып, адам бул уқыплылықты турақластырады.

Тарийх процессинде идея эволюция ҳалатына келмейди, ал бир идея басқасын алмастырады. Басқаша айтқанда, идеялардың өзлери алмаспайды, олар сол бир идея болып қала береді, бирақ олар бири бирин алмастырады.

Сол себеппи диний көзқараслардың эволюциясы хақында пикир жүргізгенимізде, қандай да бір әпиұайы идея курамалыраққа раўажланды деп жуўмақ шығарғанымыз қәте болса керек, бирақ бир идеядан бас тарттық хәм оның орнына басқасын қабылладық десек болады. Жаңа идея гөнесине салыстырғанда әпиұайырақ та, курамалырақ та болыўы да мүмкин, оның менен туўысқан да яки оның менен логикалық жақтан байланысқан да болыўы мүмкин. Бәрибир де ол басқа идея болады. Логикалық избе-излик раўажланыўды бийкарлайды, онда тек ғана курамаласыў яки әпиұайыласыў болады, оны тарийхый өлшем менен баҳалай алмаймыз.

Руўхтың барлық формалары олардың улыўмалығы- носители пайда болған ўақтында бирге пайда болады, бирақ берилген бирликтің тарийхы даўамында анаў яки мынаў форманың үстемлик етиў дәўири алмасады. Мысалы ушын қарақалпақ мәденияты минез-қулық хәм ойлаўдың стереотиплериниң хәм дәстүрлериниң жыйнағы сыпатында қарақалпақ халқы менен бирдей ўақытта пайда болған., хәм тек ол ғана бул халықты басқалардан ажыратып көрсетеди, бирақ хәрекеті динниң, моральдың, хуқықтың хәм сиясий мақсетке сәйкесликтің хәрекетин жабатуғындай үстем сүриўши руўхтың формасы сыпатында мәденият қарақалпақ халқының тарийхының белгили бир дәўиринде ғана алып қаралады.

Қадағалаў ушын сораўлар:

1. Эпистемология дегенимиз не?
2. Аналитикалық философияның мазмунына түсіндирме берің. Оның состав бөлеклерин анализлең.
3. Методология дегенимиз не?
4. Феноменологияның қәлиплесиўине улыўма сыпатлама берің.
5. Гуссерль феноменологияны қалай түсіндиреди?

3.ӘМЕЛИЙ САБАҚЛАРЫ БОЙЫНША ТАПСЫРМАЛАР

1-тема: Аналитикалық философия: тийкарғы бағдарлар хәм проблемалар

Реже:

- 1. Аналитикалық философияның келип шығыў мәселеси*
- 2. Аналитикалық философияның раўажланыў басқышлары*
- 3. Илимий мектеплердиң тийкарғы искерлиги*
- 4. Витгенштейн тәлиматы. Түсиниў проблемасы*

2-тема: Дж мур хәм Б. Расселдиң тәлийматлары

Реже:

- 1. Дж. Мур философиялық пикирлер хәм әмелий ақыл критикасы.*
- 2. Б.Расселдиң атомистлик фактлер теориясы*
- 3. Б.Расел тәрепинен усынылған класслар хақындағы концепциясы*

3-тема: Логикалық анализ хәм оның структурасы

Реже:

- 1. Логикалық анализ түсиниги*
- 2. Аргументлестиреудиң логикалық тийкарлары*

4-тема: Аналитикалық философияның функционал сыпатламасы

Реже:

- 1. Анализ, оның түрлери хәм мазмуны*
- 2. Мәнис хәм мазмуны. Логикалық байланыс түсиниги*

5-тема : Аналитикалық эпистемология хәм феноменология

Реже:

- 1. Аналитикалық эпистемология*
- 2. Аналитикалық философия хәм феноменология*

Әмелий сабақларында берилетуғын тапсырмалар бойынша қолланылатуғын методлар

Синквейн хақында қысқаша мағлыұмат: Синквейн бес қатарлы тақмақ дегенди аңлатады. Лекция бойынша алынған билимди қысқаша резюме түринде бериұ уқыплылығын тыңлаұшыда пайда етиұге жәрдем береди. Тыңлаұшыдан бай түсиниклерге тийкарланған ҳалда рефлексия жүргизиұди талап етеди. Синквейн берилген материалды, мағлыұматты қысқа пикирлерде синтезлеұди талап ететуғын тақмақ.

Синквейнди жазыұға қойылатуғын қәделер:

1. Биринши қатарда тема бир атлық сөз жәрдеминде бериледи.
2. Екинши қатарда теманы еки келбетлик сөздиң жәрдеминде сұұретлеұ керек.
3. Үшинши қатарда берилген тема көлеминде хәрекетти үш сөз жәрдеминде сұұретлеұ керек.
4. Төртинши қатарда темаға қатнасты көрсететуғын төрт сөзден куралған гәпти келтириұ керек.
5. Бесинши қатарда теманың мазмунын ашатуғын бир сөзден куралған биринши атлық сөздиң синонимин келтириұ керек.

Қалай ислеұ керек?

Атама (әдетте атлық сөз) _____

Сұұретлеұ (әдетте келбетлик еки сөз) _____

Хәрекет (әдетте фейил үш сөз) _____

Сезиұ (фраза) _____

Тийкарды қайталаұ

(атлық сөздиң синоними) _____

Синквейнди дүзиу тыңлаушылар ушын, бириншиден, курамалы мағлыуатты синтезлеу инструменти, екншиден, олар тәрeпинен түсиниклер аппаратын бахалау усылы, үшіншиден, дөретиушилигин көркемлик жақтан сәулелендируу методы сыпатында пайдалы.

Кластер хаққында мағлыуат: кластер сөзи «жүзимнің солқымы» дегенди аңлатып, берилген тема бойынша тыңлаушылардың еркин хәм ашық түрде пикирлеуине жәрдем бериуши педагогикалық стратегия. Ол ойлау искерлигин стимулластыруу ушын қолланылады. Белгили тема бойынша түсиникке ийе болыуға тийкарланған тыңлаушылардың өзлеринің жеке билимлерине қатнасын көрсетиуши стратегия.

Кластерди дүзиуге қойылатуғын талаплар:

- берилген теманың мазмунына байланысly түсиник хаққында тыңлаушылар ойына келген барлық мағлыуатты жазыуы керек (олардың сапасын есапқа алмаған ҳалда).
- мағлыуатлар арасында илажы барынша көп байланысты көрсетиуге хәрeкет етиуи керек.
- өтилген тема бойынша тийкарғы таяныш сөзди бөлип аламыз хәм ол сөздің мәнисин аңлатыушы түсиниклерди бөлек-бөлек жазамыз, өз гезегинде таяныш сөздің мазмунын ашыушы хәр бир түсиниктің де мәнисин аңлатыушы сөзлерди келтиремиз (көз алдыңызда жүзимнің солқымы пайда болады).
- бул усыл лекция дауамында алған мағлыуатымызды кеңейтиуге хызмет етеди.

Семинар барысында тыңлаушылардан «Инсерт» стратегиясын пайдаланыу талап етиледи. Бул стратегияның қолланылыуы сабақ барысында берилип атырған материалды тыңлаушылардың

өзлестиргенлигин интерактив белгилер системасын пайдаланыў жәрдеминде анықлаў ушын қолланылады. Бул стратегияны қолланыў тыңлаўшыларда текст менен жұмыс ислеўдиң эффективлигин, ойланып оқыўды, ғөне материал менен жаңаның байланысын көрсетиў уқыпшылығын арттырады. Инсерт стратегиясының белгилер системасы төмендегише көриниске ийе болыўы шәрт: «V» - белги сизлер бурын билген мазмунға қойылады. «-» - (минус) белги сизлердиң алған мағлыўматыңыздың бар билимиңиздиң мазмунына қарсылығын көрсетиў ушын қойылады.

«+» - (плюс) белги сизлердиң алған мағлыўматыңыздың сизлер ушын жаңа болған мазмунына қойлады.

«?» - (сораў) белги сизлер ушын түсиниксиз, қосымша мағлыўматты талап ететуғын мазмунға қойылады.

Инсерт стратегиясын қолланғанда биринши адым ретинде көрсетилген тема бойынша «мийге хұжим» жүргизиледи, екинши адым ретинде берилген мазмунды белгилерди қолланыў жәрдеминде индивидуал оқыў талап етиледи, үшінши адым ретинде «мийге хұжим» жәрдеминде алынған нәтийжени оқыў тийкарында мазмунды анализлеў алып қаралады, төртинши адым ретинде алынған мағлыўматты «Инсерт» таблицасы түринде системаластырыў керек.

«Инсерт» таблицасы

V	+	-	?

«Еки тәрепли дневник» усылы

«Еки тәрепли дневник» усылы тыңлаўшыларда информациялық, операциялық кәсийетлерди раўажландырады. Бул усылды қолланыў бойынша методикалық көрсетпелер:

Биринши адым— дәптер бети екиге бөлинеди.

Екинши адым— тыңлаўшы лекцияда өзине анағурлым дәрежеде тәсир еткен (унаған ямаса белгили бир дәрежеде сораў туўдарған) пикирлерди, тыңлаўшының идеяларын дәптердиң шеп тәрәпине жазады.

Үшинши адым— дәптердиң оң тәрәпине тыңлаўшы берилген пикирлерге болған өзиниң түсіндирмелерин жазады.

Төртинши адым— текстти оқып көрип, тыңлаўшылар дәптерге өзлериниң көз қарасларын жазады.

Бесинши адым— жумыстың соңында тыңлаўшылардың ҳәр бири өзлериниң пикирлери менен басқа тыңлаўшыларды таныстырыўға ҳақылы, олардағы өзлерине унаған идеяларды атап көрсетиўине болады.

4. ӨЗ-БЕТИНШЕ ЖУМЫСЛАР

ӨЗ-БЕТИНШЕ ЖУМЫСТЫ ОРЫНЛАҒАН БОЙЫНША КӨРСЕТПЕЛЕР:

1. Өз-бетінше жұмыста қәнигелигин арттырып курсы тыңлаушылары ұсыныс етилген темалардың ишинен биресін таңлап, ұсы тема бойынша лекция сабағы исленбесин таярлауы тийис. Сабақ исленбеси бир жуплық (80 минут) сабаққа мөлшерленген болып, оның курамы төмендегилерден ибарат болады:

a) лекция тексти

b) технологиялық карта

c) қосымшалар

d) темаға байланысly тестлер

e) кейс

ж) глоссарий

2. *Лекция текстлерине қойылатуғын талаптар:* лекция тексти теманы кеңнен жарытып бериуге бағдарланған анық режеге ийе болуы, лекция тексти режедеги сорауға байланысly бөлеклері анық ажыратылып көрсетилин тийис. Лекция тексти тек автордың пикирлері менен ғана шекленип қалмай, бул пикирлерди тастыйықлаушы ямаса тусиндирмелерге анықлық киритиуши силтемелер менен тәмийинленген болуы лазым. Лекция текстиниң көлеми 7 беттен төмен болмауы шәрт. Лекция текстинен соң лекцияда көрсетилип өтилген таяныш сөзлер ажыратылып көрсетилин керек. Лекция текстиниң кейининде теманы тыңлаушылар тәрөпинен өзлестирилин тексериу ушын арналған қадағалау сораулары болуы шәрт.

3. *Технологиялық карта* анық бир тема ушын арнап исленген болып, бунда ұсы тема өзгешеликлері есапқа алынуы тийис.

4. *Қосымшалар* шәртли түрде лекция текстери хәм технологиялық картада белгиленген мақсет хам қазыйпалар менен байланысқан болуы тийис. Қосымшалар сыпатында слайдлы материаллар пайдаланылса,

слайдлар тек текстли материаллардан ибарат болмауы тийис. Слайдлар ең тийкарғы түсиник хам анықламаларды, тийкарғы мазмунда түсиндириуге жәрдемлесетуғын схемалар, гистограммалар, таблица хам сүретлерди өз ишине қамтуы тийис. Қосымшалар қурамына сабақта студентлердиң баҳаланыу критерийлери киритилиуи мақсетке муапық.

5. Сабақ бойынша 10 **тест** сорауы жетерли. Бирақ тест сораулары лекция тексти хам технологиялық картада белгиленген мақсет хам тапсырыстар менен байланысly түрде ислеп шығылған болуы тийис. Тест сораулары үш дәрежеге ажыратылуы усыныс етилери: 1) темадағы тийкарғы түсиник хам анықламалардың мәнисин улуыма түсиниу дәрежесин анықлаушы сораулар (3 сорау); 2) сабақта сөз етилген мәселелердиң студенттиң қәнигелиги ямаса улуыма жәмийетлик искерлигине байланысын түсиниу дәрежесин анықлаушы сораулар (4 сорау); 3) сабақта көтерилген мәселелер бойынша дәретиушилиқ қатнасты талап ететуғын сораулар (3 сорау).

6. **Глоссарий** қурамына сабақта көтерилген мәселелер бойынша терминлер ғана киритилип, оларға қысқа хам анық анықламалар берилиуи тийис.

Аналитикалық философия пәнінен ассесмент тапсырмасын орындау бойынша көрсетпелер:

1. Тапсырмада тийкарынан таңдаған теманың мазмуны, оның басқа темалардан өзине тәнліктері, әмелий искерлікте қолланылуы хәм бул искерлікті жетілдіретіндері бойынша ойлар ортасындағы байланысты көрсетілуіне дыққат қаратылады.
2. Таңдаған тема бойынша ең тийкары мазмун графикалық органайзерде көрсетілген тәртіпте шеңбер ишине жайластырылады.
3. Тийкары мазмунды түсіндіретінші мағлымалардың хәр бир кетекше бойынша кеңейтірілген мағлыматлары өз алдына 2 бет көлемінде көрсетілуі тиіс.
4. Тийкары графикалық органайзер таблица көрінисінде толтырылуы, ал кетекшелер бойынша мағлыматлар қол жазба көрінисінде қосымша тигілуі керек.

1-лекция. Аналитикалық философия: тийкарғы бағдарлар хәм проблемалар

**Таярлаған: философия илимлери докторы
Бердимуратова Алима Қарлыбаевна**

Аналитикалық философия:

- 1. XX-әсирдеги англичан тилиндеги еллерде үстинликке ийе болған ойдың бағдары сыпатында;
- 2. анықлылық, дәллик хәм логикалық қатаңлық идеалларына бағдарланған философиялық ойлаў усылы. Бул мазмун Л.Витгенштейннің Tractatus Logico-Philosophicus /1921/ атлы мийнетинде төмендегише бериледи: «Философияның мақсети – ойларға логикалық жақтан анықлылық киргизиў» /Цель философии – логическое прояснение мыслей/.

Аналитикалық философияның пайда болыўы

- Аналитикалық философияның пайда болыўы XX-әсирдин басларында метафизикалық философияның кризиси хәм Э.Мах хәм Р.Авенариуслардың «екинши позитивизминің» идеяларының раўажланыўы менен байланысly болады.
- Аналитикалық философияның тийкарын салыўшылар: Бертран Рассел хәм Джордж Эдвард Мур.
- Рассел /А.Уайтхед пенен биргеликте/ философиялық фундаментти математикалық логикаға әкеледи хәм логикалық атомизм доктринасын алға сүреди /Витгенштейн тәрәпинен раўажландырылады/.

• Мур дәстүрий этика хәм идеалистлик метафизиканы сынға алады. Аналитикалық философияның шыңы – Л.Витгенштейн /«Логикалық-философиялық трактат»/.

Аналитикалық философия

• Аналитикалық философия – ең алды менен тил философиясы. Барлық дүнья тил арқалы көринеди. Дәстүрий философия, аналитиклердің пикиринше, тилдің жетиксизлигине, атап айтқанда, оның сөзлери хәм баянламаларының көп мәнилігине байланыссы пайда болған хәм өмір сүрген. Хақыйқый философияның ұазыйпасы: идеал тилди қурыў, өзиниң бир мәниликке ийе болыўына байланыссы ол дәстүрий философиялық проблемаларды /анығырағы псевдопроблемаларды: онтологиялық, гносеологиялық, мораллық, эстетикалық х.б./ сапластырады. Усы мәнисте аналитикалық философия – ең алды менен тилди формалластырыўға умтылатуғын, оған логикалық белгилер тилиниң жетиклигин беретугын логикалық философиялық доктрина.

•

Б.Рассел /1872-1970/ - англичан философы, математиги, математикалық логиканың раўажланыўына үлкен үлесин қосқан ойшыл

• Ол символикалық логика тараўында хәм оны философиялық, логикалық проблемаларға қолланыўда әхмийетли нәтийжелерге еристи.

• Оның әхмийетли мийнети - «Начала математики» /Principia Mathematica, 3 томлық, 1910-1913 жыллары басылып шығылды, А.Уайтхед пенен биргеликте жазылады/. Бул жумыста таза математиканың теоремалары логика принциплеринен келип шығады, ал математика түсиниклери болса логика терминлеринде анықланыўы мүмкин деген тезисти дәлиллеўге хәрекет етеди. Рассел логикалық-аналитикалық методты қолланыў арқалы философияның илимге айланыўының мүмкинлигине исенген.

Л.Витгенштейн /1889-1951/ - XX-әсирдің көрнекли ойшылы.

Логико-философский трактат /1918, 1921/. Философиялық изертлеўлер.

Философиялық деп тән алынған көплеген гәплер хәм сораўлар жалған емес, ал олар мәниликке ийе. Сол себепли усындай тектеги сораўларға улыўма жуўап бериў мүмкин емес, тек ғана олардың биймәни екенлигин ғана айта аламыз. Философтың көплеген гәплери хәм сораўлары бизлердің тилимиздің логикасын түсинбеўимизде. Барлық философия – бул тилдің критикасы. Философияның мақсети – ойдың логикалық анықлылығы.. Философияның нәтийжеси – философиялық гәплер емес, ал гәптиң ылайықлы анықлылығы /доступная ясность/. Ойлар, әдетте, гүңгирт хәм жайылған, философия оларды анық хәм дәл қылады.

• Феноменология - /грекше - феноменлер хаққындағы тәлима́т/.

• XIX-әсирде феноменология ең алды менен Гегельдің «Руўх феноменологиясы»: руўхтың өзін түсиниўи хәм түсиниктеги абсолютлик билимге қарай системасы менен сәйкес келетуғын оның өзиниң раўажланыўының диалектикалық процессиниң ашылыўы менен байланыслы болған. Феноменология түсиниги XX-әсирде басқаша мәниске ийе болады, заманагөй философиялық ойдың жетекши бағдарларының бирин аңлатқан.

• Феноменологиялық философияның хәм феноменологиялық хәрекеттиң тийкарын салған Эдмунд Гуссерль /1859-1938/. Ол Фр.Брентаноның «дескриптивлик психологиясының» тийкарғы идеяларын критикалық жақтан раўажландырады /Декрат, Лейбниц, Юм, Кант, Больцано, Дильтей/.

1-лекция. Аналитикалық философия: тийкаргы бағдарлар хәм проблемалар

Реже:

1. Аналитикалық философияның келип шығыу мәселеси
2. Аналитикалық философияның раўажланыу басқышлары
3. Илимий мектеплердің тийкаргы искерлиги
4. Витгенштейн тәлиматы. Түсиниу проблемасы

Қадағалау үшін сораулар:

1. Аналитикалық философия дегеніміз не?
2. Аналитикалық философияның қандай бағдарлары бар?
3. Б.Расселдің «Что такое философия?» атлы мийнетінде философияның образы қалай түсіндірілген? ?
 - A. Илим хэм философияның арасындағы айырмашылық неде?
 - B. Б.Рассел философияның келешегин неде көреді?
 - C. Заманагөй жәмийетте философияның бахалығы неде?
 - D. Б.Рассел логикалық атомист деген терминнің мәнісін қалай түсіндіреді?
4. Философия тилдің механизмдерін хэм оның мазмұнылық мәнісдерін анықлау сыпатында дегеніміз не?
5. Витгенштейннің «Философиялық изертлеулер» атлы мийнетінде қандай мәселелер көтеріледі?
6. Витгенштейн «тиллік ойындар» дегенде нени түсінеді?
7. Билиуде «анық емес түсініклердің» роли қандай?
8. Витгенштейн философияның қандай өзгешеліктерін бөліп көрсетеді?

2-лекция. Логикалық анализ хэм оның структурасы

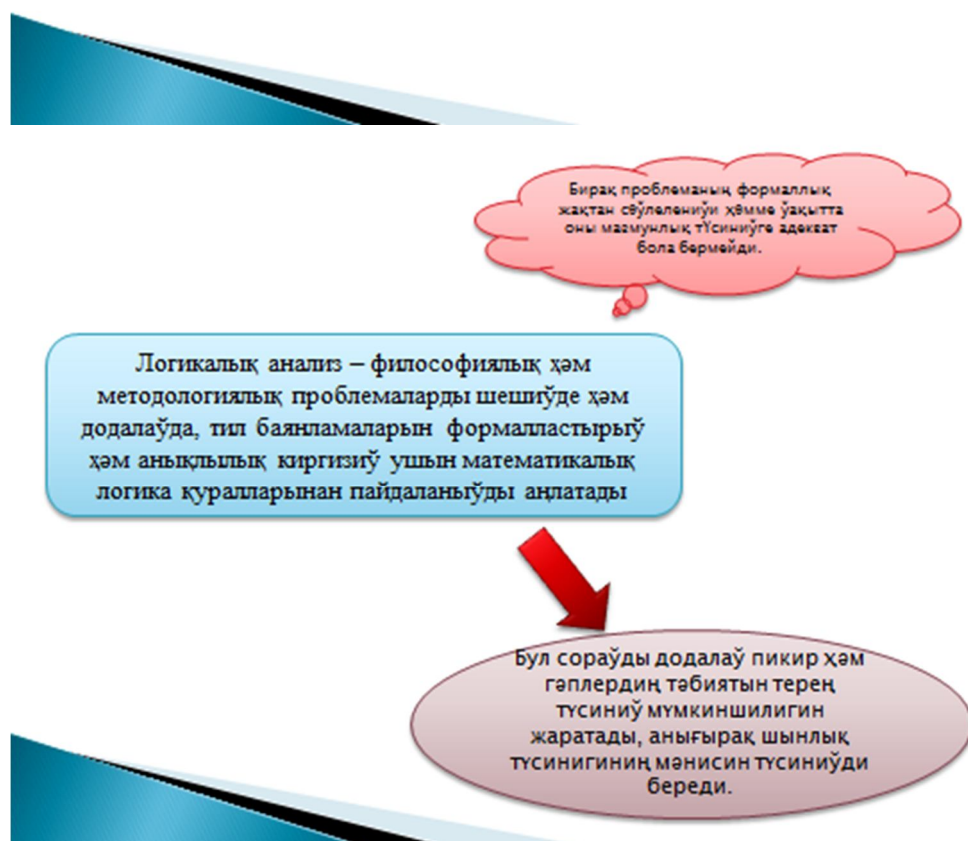
Таярлаған: философия илимлері докторы
Бердимуратова Алима Қарлыбаевна

2018-жыл

1-лекция. Логикалық анализ хәм оның структурасы

Реже:

1. Логикалық анализ түсиниги
2. Аргументлестириўдиң логикалық тийкарлары

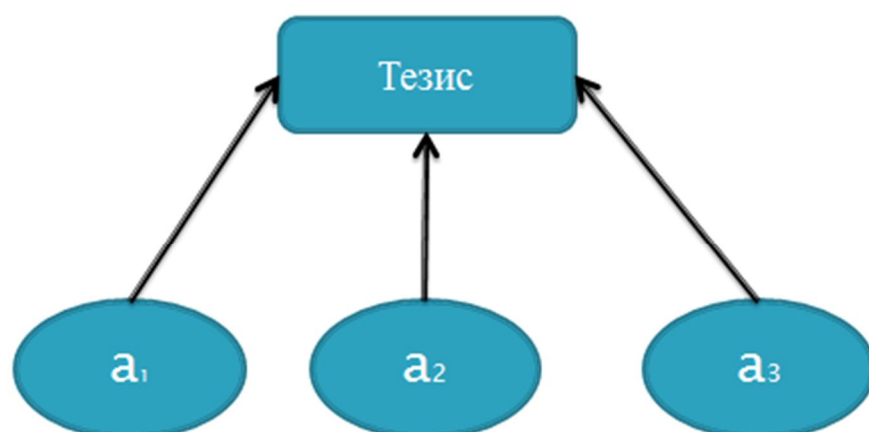
Аргументлестіріу дегеніміз фактлердің, эмпирикалық, теориялық улыұмаластырылған пикирлердің ямаса белгили бир тезистиң хәр тәреплеме дәлилленіуін, негизленіуін аңлатады.

Аргументлестіріудің тийкарғы узыйпасы ретинде қандай да бир тастыйқлаудың (пикирдің) шынлығына инандырыуды иске асырыу алып қаралады. Инандырыу – бул шынлыққа болған толық исенимди береді.

Аргументлестіріу структурасы

Тезиске қатнастағы қәделер хәм қәтешиликлер:

Қәделер	Қәтешиликлер
1. Тезис анық хәм дәл түрде бериліуін керек	Анық хәм дәл емес тезистің қойылыуы менен байланысly.
2. Тезис хәмме ўақытта өзіне тен қалыуы керек (неизменность тезиса)	2.1. Тезисті жоғалтып қойыу. 2.2. Тезисті толығы менен алмастырыу: А) қойылған тезистің орнына баска тезисті дәлиллеу. Б) инсанға аргумент (аргумент к личности) - карсыласка оны күлжили дәрежеде көрсетиуши реалы ямаса өтирик кемшиликлер қыстырылады хәм оның пикирлеуіне исеним жоғалтылады хәм т.б. В) логикалық диверсия - алға сүритген тезисті дәлиллеу мүмкиншилигиғин жоқ екенлигиғин сезип, шығып сөйлеуши тынлаушылардың дықкатын беритген тезис менен туўры байланыска ийе емес баска мәселени тастыйықтауға аўдарады. 2.3. Тезисті айырым (частично) түрде алмастырыу - пропонент өзинин қабыл алған тезисинин дәслепки улыўма алынған мазмунын дәлиллеу процесси барысында оны тарайтыу тийкарында өзгертеди.

Аргументлерге тийисли қәделер хәм қәтешиликлер:

Қәделер	Қәтешиликлер
1. Аргументлер шын хәм дәлилленген болыуы тийис	1.1. "Тийкарғы қәтелесиў" (шын ретинде жалған аргументти қабыл алыў). 1.2. "Тийкардың алдын алыў".
2. Аргументлер тезистен ғәрезсиз түрде дәлилленіўи тийис.	2.1. "Дәлиллеўдеги айланбалық". 2.2. Аргумент менен тезистин барабарлығы (бирдейлиги).
3. Аргументлер бир бирине қарсы болмауы тийис.	3.1. Бир бирине қарсы болған аргументлерди усыныў.
4. Берилген тезис ушын аргументлер жеткиликли болыуы тийис.	4.1. "Асығыс (қыстаўлы) түрде берилген дәлил". 4.2. Шектен тыс (чрезмерное) дәлиллеў.

Қадағалаў ушын сораўлар:

1. Логикалық анализге түсиндирме берің.
2. Тастыйықлаўларды дәлиллеў қандай усыллары бар?
3. Аргументацияның хәм сынның дүзилиси хәм түрлерин атап көрсетің .
4. Аргументлестириў билиў процесси сыпатында қандай белгилерге ийе?.
5. Тезиске қатнасы бойынша аргументацияның хәм сынның қандай қәделери бар?.
6. Аргументлерге қатнасы бойынша қәделерди атап көрсетің.
7. Дискуссияның өтиўин қалай шөлжемлестириў керек?

3-лекция. Аналитикалық философияның функционал сыпаттамасы

**Таярлаған: философия илимлери докторы
Бердимуратова Алима Қарлыбаевна**

2018-жыл

1-лекция. Аналитикалық философияның функционал сыпаттамасы

Реже:

- 1. Анализ, оның түрлері хәм мазмуны**
- 2. Мәніс хәм мазмуны. Логикалық байланыс түсиниги**

Анализ грек тілінен алынып бөлектеу
дегенді аңлатады.

Ойлау дәрежесінде зерттелініп атырылған
объекті құрам бөліктеріне бөліуді, олардың жеке
кәсіптерін, қатынастарын үйрену мақсетінде
зерттеуді аңлатады.

*Анализ актин анализтеу деп атаймыз, ал анализ
өткеріуі усылын – аналитикалық метод деп
айтамыз.*

*"Логика" сөзі зйемгі грек тілінен алынып, "logos"
термині "түсінік", "ақыл", "пикиртеу" дегенді
аңлатады.*

*Бириншіден, бул термин менен обектив дүньяның
нәрселері хәм қубылыстарының өзгеріу,
рауажланыу ызамлылықтарын белгілейді хәм оны
обектив логика деп атайды.*

*Екиншіден, логика түсінігін ой-пикирлердің
байланысының хәм рауажланыуының өзгеше
ызамлылықтарын белгілеу үшін қолланады хәм
бул ызамлылықтарды обектив ызамлылықтарды
сәулендириуші субектив логика деп атайды.*

*Үшіншіден, логика ой-пикирлердегі байланыс хәм
рауажланыу ызамлылықтары хәкқындағы илим
мәнісінде қолланылады хәм ойлау хәкқындағы
илимді аңлатады.*

Ойлаудың мазмұны –
қоршаған орталық хақында
бизлердің ойымыздың
барлық байлығы, олар
хақында конкрет білімдер.

Ойлаудың формасы, яғна
логикалық форма – ойдың
структурасы, оның элементтерінің
байланыс ұсылы. Ол ойларымыздың
конкрет мазмұнының барлық
парызын есепке алғанда олардың
ұқсастығын аңлататынын тереңі.

- Барлық атлар от жейді.
- Барлық дерьлар Каспий тенизине құяды.

Олардағы ұқсастық – олардың
структурасында. Оларда бір нәрседі бір
нәрсенің барлығы
тастыйықтанғанлығы хақында сөз
етіледі. Ол олардың бір пүтін
логикалық структурасы.

Мысал

- планета, терек, адвокат.
- Барлық планеталар батыстан шығысқа қарай
айланады.
Қөлеген терек – өсімлик.
Барлық адвокатлар – юристлер.
- Барлық планеталар батыстан шығысқа қарай
айланады. Марс – планета. Сол себепли марс
айланады.

→ Түсиник

Пикир

Ой-жууағы

Пикирлеу процессінде
ойлар арасындағы
дурыс байланысты
ойлаудың нызамлары
анықлайды.

Олар ойлардың конкрет
мазмұнынан гәрезсиз түрде
пикирлеу процесінде
қәтеліктер жиберіуден
сақлайды.

Қадағалау үшін сораулар:

1. Абстрактлик ойлаудың тийкарғы белгилери қандай?
2. Ойдың логикалық формасы дегенимиз нени аңлатады?
3. Формал логиканың тийкарғы ызымларына анализ берің.
4. Белги дегенимиз не?
5. Белгилердің қандай тийкарғы түрлери бар?
6. Атрлардың тийкарғы түрлерине анализ берің.
7. Дескриптивлик терминлердің тийкарғы типлерин көрсетің.

4-лекция. Аналитикалық эпистемология хәм феноменология

**Таярлаған: философия илимлери докторы
Бердимуратова Алима Қарлыбаевна**

2018-жыл

1-лекция. Аналитикалық эпистемология хәм феноменология

Реже:

1. Аналитикалық эпистемология
2. Аналитикалық философия хәм феноменология

Аналитикалық эпистемология

Методологияның талаптары:

Биринші талап – Таза субъекттың шегарасынан шықпау керек.

- Субъект өткінші эмпирикалық өзгешеліктерден тазаланған болуы тийіс, ұлымаласқан, универсал, трансценденталлық субъект болуы тийіс.

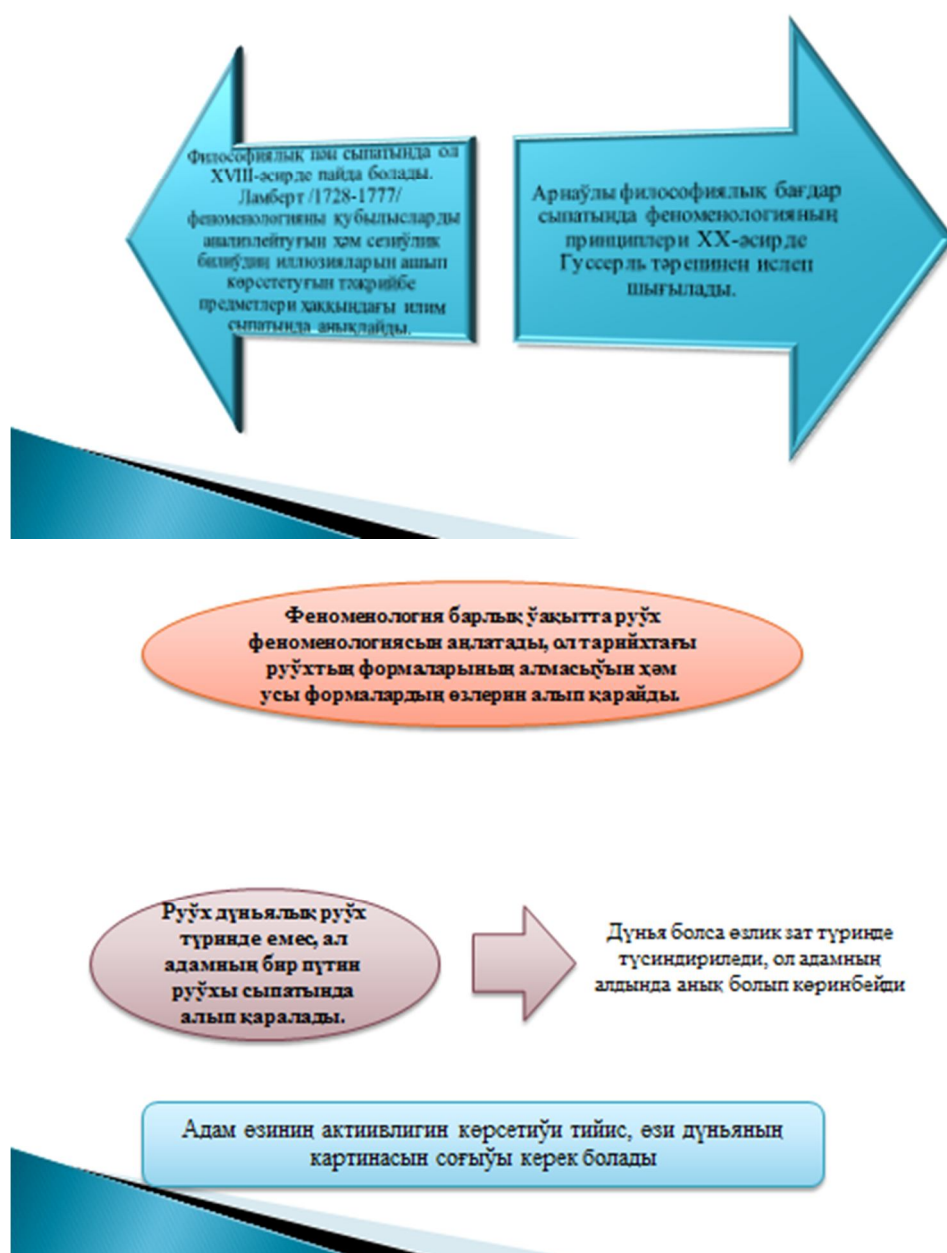
Екінші талап – тек ғана зәрүр болған пикирлер қабыл алынуы тийіс.

- Жеткілікті тийкар нызамы императивлердің дәлелденген принципінің сәулесін береді.

Философия бүгінгі күні хәр қыйлы жеке илимлердің методологиялық жақтан үстінлікке ийе болуына урыныулары менен гүрес алып бармақта.

Феноменология бизлерге философиялық пән сыпатында емес, ал заманагөй философиянын бағдары сыпатында белгили.

Қадағалау үшін сораулар:

1. Эпистемология дегеніміз не?
2. Аналитикалық философияның мазмұнына түсіндірме берің. Оның состав бөлеклерін анализлең.
3. Методология дегеніміз не?
4. Феноменологияның қәлиплесіуіне улыўма сыпатлама берің.
5. Гуссерль феноменологияны қалай түсіндіреді?

5. ГЛОССАРИЙ

Термин	Қарақалпақ тилиндеги анықламасы	Англичан тилиндеги анықламасы
Абстрактлик хәм конкретлик	абстрактлик толық емес, бир тәреплеме, кесилген түрде алынған дегенди аңлатады. Конкретлик – толығырақ, хәр тәреплеме, курамлық түрде алынған дегенди аңлатады	abstract, incomplete, in one form, in a cut form. Specifically, the specificity is that it is readily available, all-embracing
Алогизм	логика ыызамларын хәм қағыйдаларын бузатуғын ойдың барысы хәс сол себепли барлық ўақытта өзинде логикалық қәтеге ийе болады.	the logic of breaking the logic and rules, and therefore, at the same time, all of a sudden logically.
Анализ (грек. Analysis – бөлиў, айырыў)	предметтиң курам бөлеклерин, дара қәсийетлерин хәм қатнасықларын бөлиў менен байланыслы болған адам ушын тәбийий ойлаў операциясы. Анализ ҳақыйқыйлықты билиў процессиниң тийкарына қойылады хәм ол күнделикли турмыста да, илимде де түсиниклерди қәлиплестириўдиң универсаллық усыллрының бири болып табылады. Илимий анализдиң өзгешелиги объекттиң тәбиятынан хәм илимий бағдардан ғәрезли болады. Логикада анализ ойлардың хәм баянламалардың мазмунының сәўлелениўиниң сөзлики	for a person who is related to divorce, divorce, and relationships. The analysis is in the process of knowing the truth and it is one of the universal ways of misinterpretation of everyday life both in science and in science. The scientific analysis differs from the point of view of the object and the scientific direction. Analysis of logic indicates that the meaning of the content and content of the essay is far from being solved, that is, the definition of the logical form, the correctness of the statement, the argumentation of argumentation.

	формасынан қашықлаўды (отвлечение), анаў яки мынаў логикалық форманың анықланыўын, жуўмақтың дурыслығын, аргументлестириўдиң дәлилленгенлигин көрсетиўди аңлатады.	
Аналитика	(грек.analitike– анализ искусствосы) – дәлиллерге тийкарланған пикирлеўди қурыўға мүмкиншилик беретугын түсиниклерди, принциплерди анықлаў искусствосы. Бундай атаманы Аристотель силлогистикаға – дедуктивлик жуўмақлар теориясына береді. Кант бойынша аналитика ойдың таза ақылай элементлерин (оларсыз бирде бир предметтиң алып қаралыўы мүмкин емес) бөлип көрсетиў уқыплығын аңлатады. Илимде аналитикаға анализдиң белгили бир бағдарын иске асырыў менен байланыслы болған билиўлик практикаларды киргизеди. Туўры, избе-из, қайтыўшы анализди бөлип көрсетиўге болады. Туўры анализ – ойдың тиккелей мазмунын бөлиў, теклик түсиниклерден түрлерге өтиў, түрлерден майда	(Greek.analitike- art of analysis) is the art of identifying the understandings and principles that allow constructive arguments. Aristotle assigns this name to syllogistics - the theory of deductive terminology. The Kant analyst advises us to distinguish between the intelligent elements of the mind (without which one can not be taken away without them). In science he has introduced analytical techniques that have been linked to the implementation of a specific pattern of analysis. You can distinguish between the fossils and the returns. It is a good idea to go straight to the idea, to go from species to color to species, to smaller species (which is evident in the classification). Progressive Analysis - Search for results. The regressive analysis is to analyze the reasons for

	түрлерге х.б. өтиў (ол классификациялаўда айқын көринеди). Избе-из (прогрессивлик) анализ - нәтийжелерди изертлеўге өтиў. Қайтыўшы (регрессивли) анализ – фактлерди изертлеўден сол фактлерди келтирип шығарған мүмкин болған себеплерди анализлеўге өтиў.	which the facts were cited.
Аргументлестириў	қандай да бир жағдайды дәлиллеў ушын логикалық доводларды келтириў.	logical arguments to clarify any situation.
Ат	ойдың предметин аңлатыўшы сөз ямаса сөз дизбеги.	obsessed with obscene speech.
Байланыс (связка)	пикирдеги субъект хәм предикатты байланыстырыўшы сөз ямаса сөзлер топары, пикирдің сапасын, оның мақуллаўшы ямаса бийкарлаўшы характерин анықлайды.	a set of words or phrases that bind the subject and predicate to the idea, the quality of the thought, the characteristic of which he or she praises or praises.
Баянлама	тәбийий яки жасалма тилде сәўлеленген (берилген) қандай да бир гәпти белгилеў ушын логикада қабыл етилген термин. Ол хабаргәп формасында (мақуллаўшы яки бийкарлаўшы) сәўлеленген ойды аңлатады. Баянламаның ең баслы қәсийети – шынлыққа ийе болыў	a logical term for determining any kind of corporeal or omnipotent language. It casts the idea in the form of a reporter (a celebrity or a dancer). The most important characteristic of the story is the fact that it is truthful, and it finds its laugh in true, false, unclear terms.

	мәнісі болып, ол шын, жалған, анық емес терминлерінде өз сәулесін табады.	
Белги	қандай да бір предметті, процессті, қубылысты, ұақыяны, хәрекетті белгилеу үшін қолланылатуғын символ. Басқа предметтің, қубылыстың, процесстің ўәкилі хызметін атқаратуғын предмет (қубылыс). Белгилер хәққындағы илим семиотика деп аталады.	is a symbol that can be used to identify a subject, a process, a sentence, a story, a business. The subject of the other subject, the sub-unit, and the process's executives is the subject. Symbiological science is called semiotics.
Бийкарға шығарыў	пикирлеўдің надурислығының, жалғанлығының дәлилленіўи, алға сүрилген жағдайдың, буған қосымша оны жәқлаў, дәлиллериниң хәм усылларының жарамсызлығын аргументлестирилген түрде бузыў.	argumentation, fraudulentness, aggravation of the situation, in addition to its refusal, argumentation of the invalidity of the evidence and methods.
Бийкарлаў	«емес», «жәқ», «дурис емес» логикалық дәнекерлери, мақуллаўшы хәм бийкарлаўшы баянламаларды қарама-қарсы қойыўшы логикалық операция.	"" Not, "" no "," false "logical connotations, contrasting logic and contradictory statements.
Верификация	бақлаў, өлшеў, эксперимент жәрдемінде тастыйықлаўларды мәселениң реал жағдайы менен өз-ар қатнасықта қараў жолы менен баянламалардың шын болыўын эмпирикалық	An empirical check of the truthfulness of the statements by measuring, measuring, and experimenting with the true state of the problem. Verification is a comprehension of the

	жақтан тексеріу. Верификация илимий тастыйықлауларды эмпирикалық тексеріу нәтижесінде олардың шынлығын анықлау процессін аңлатыушы түсиник болып табылады.	process of determining the reality of empirical investigation of scientific evidence.
Гипотеза (грек.hypothesis тийкар, шамалау)	қандай да бир предметтің, процесстің, қубылыстың келип шығыу себеpleri хәм рауажланыу характери хаққында илимий шамалау;	a scientific degree of the facts and reasons for the existence of any subject, process, or subtlety;
Дедукция (лат. deductio келтирип шығарыу)	улыұмалықтан жеккелікке қарай билимнің хәреketи, логиканың қағыйдаларын қолланыу жәрдемінде тийкарлардан нәтижеге өтиуди аңлататуғын логикалық жуумақ процесси, усы мәнисте жаңа билимди тиккелей емес алыу усылы сыпатында дедукция бақлауға хәм экспериментке қарсы қойылады.	The logical breakthrough, which is the result of the need for impartial knowledge, the ability to use logic principles to achieve results, is dictated by the theory of dementia and the experiment in the nature of direct acquisition of new knowledge.
Денотат (лат.denoto белгилеймен)	предметтің атын тиккелей белгилеу, берілген термин менен белгиленген реал предметлердің көплиги.	direct labeling of the subject, plurality of real things specified by the term.
Десигнат (лат. designatio– белгилеу)	денотаттан – предметлик мәнистен парықланатуғын берілген термин менен белгиленген сезиуден жоқары, идеаллық	denotation is an ideal object, which is defined by a term specified by subject matter. For example, the empty multicolumn (the brave,

	объект. Мысалы, бос көплікке ийе түсиниклер (мәстан кемпир, идеал газ) десигнатқа ийе (идеаллық мазмунға ийе), бірақ денотатқа (реал предметлик мәниске) ийе емес.	the ideal gas) should not have the right (ideally content), but rather a disadvantageous (realistic subject matter). the part that determines the meaning of the disclosure, the disclosure required by the content.
Дефиниендум	түсиниктің анықланыушы бөлеги, мазмунын ашыуды талап ететуғын түсиник.	the part that determines the meaning of the disclosure, the disclosure required by the content.
Дефиниенс	берілген түсиниктің мазмунын тиккелей ашатуғын түсиник, ямаса анықлаушы түсиник	a clear, understandable explanation of how the content of the explanation can be clarified
Дефиниция (лат. definitio – анықлама)	түсиниктің мазмунын яки терминнің мәнисин ашатуғын анықламаның логикалық операциясы.	the logical operation of the statement that explains the content or the meaning of the term.
Дәлиллеу	қандай да бир ойдың шынлығы басқа ойлардың жәрдемінде тастыйықланатуғын логикалық хәрекет.	The truth of any thought is a logical task that can be assimilated with the help of other thoughts.
Индукция (лат. inductio - алып келиу)	ойдың жекеликтен улыұмалыққа қарай, билимнің улыұмалығының кишкене дәрежесинен билимнің улыұмалығының үлкен дәрежесине қарай хәрекетін көрсетиуші ой жуұмақтың бир түри.	is a form of thinking, depending on the level of knowledge, from the intensity of knowledge to the greater degree of knowledge.
Концепт (лат. conceptus – түсиник)	предметтің атының тиккелей емес, қыя белгилениуі.	The name of the subject is not straightforward, rather than flagged.
Логика (грек. Logos - ой, сөз, ызам)	а) формаллық логика – дурыс ойлаудың элементар ызамлары	a) formal logic - the science of elementary designs and forms of

	хәм формалары хаққындағы илим, б) диалектикалық логика - қарсылықты процесс сыпатындағы ойлаудың нызамлары хаққындағы илим	correct thinking; b) dialectical logic - the science of the concept of the objectionable process
Логикалық форма	ойдың структурасының оның мазмунынан бийгәрез сәулеленіуі	Story of the thought, from the content of the dance
Логикалық нызам	пикирлеу процессіндегі ойлар арасындағы әхмийетли, зәрүрли, улыұма, қайталанатуғын байланыс. Логика нызамы өз-ара түсиниудің мазмунлық шегарасын көрсетиуші пикирлеу нормасы болып, бул норманың бузылыуы парадокстарға тән болған түсинбеушілікке алып келеді. Логиканың тийкарғы нызамлары ретінде теңлик, қарсыласпау, жеткиликли тийкар, үшиншисин жибермеу нызамлары алып қаралады. Теңлик нызамы пикирлеу процессінде берилген ойды басқа мәниске ийе болған басқа ой менен алмастырыуға болмайтуғын норманы аңлатады.	relationship between the thoughts, thoughts, intricacies, and repetitions of thoughts in the thinking process. The logic of the logic is the interpretation norm that expresses the content of each other, which leads to a misunderstanding that is paradoxical. Equal, non- confrontational, accessible, non- disassembling guidelines are considered as integral to logic. The equality term indicates the principle that the thought expressed in the dialogue process can not be substituted by any other point of view.
Қарсыласпау нызамы	бир контексте алынған өз-ара бир бирин бийкарлаушы шын пикирлерди бириктириуді қадаған етиуші пикирлеу	in the same context, expresses the norm of communication that ensures that the desires of each other are mutually shared. According to this

	нормасын аңлатады. Бул ызамға сай егер бир ой басқасын бийкарласа, онда олардың екеуінің де бир ўақытта шын болыўы мүмкин емес.	point, if one idea dazzles another, then your couple can not be right at the same time.
Жеткиликли тийкар ызамы	егер ой жеткиликли дәрежеде дәлилленген болса ғана, онда оның шын болыўы тән алынады. Қандай да бир ойдың жеткиликли тийкары ретинде берилген ойдың шынлығының зәрүрли түрде келтирилип шығарылыўын тәмийинлейтуғын қәлеген тексерилген хәм шынлығы тән алынған басқа ой алып қаралыўы мүмкин.	only if the idea is substantially enlarged, it is characteristic of its true nature. Any idea that has been checked and tested in the truth may be that the idea of a particular thought can be interpreted as a necessity.
Үшиншисин жибермеў ызамы	ой хәм оның бийкарланыўы пикирлердин қатаң дизъюнкциясын егер олардың биреуи шын болса, басқасы жалған болса, ал үшіншисиниң болыўы мүмкин емес болған жағдайда ғана дәрететуғын пикирлеў нормасы. Пикирлеў берилген жағдайда «ямаса — ямаса» деген сызылма бойынша иске асырылады.	thoughts and dignity are the norms of tough discourse, if only one of them is true, the other is false, and the third is unavoidable. In the case of feedback, it is implemented under the word "or-or".
Логикалық принцип	логикалық ызамлар хәм сөйлеў қатнасының практикалық тәжирийбеси тийкарында қәлиплескен ақылай	the logic of ideas and the practical experience of speech, the principle of intelligent wisdom.

	искерликтің қағыйдасы.	
Мәніс	әхмийетти (значение) түсиніу, сөзлердің, қатнасықлардың, хәрекетлердің белгили контекстинде атларға берилетуғын мазмун.	content that is given to horses in context of words, relationships, and occupations.
Өзгертиу	улыўмамақуллаўшы пикирлердің улыўма бийкарлаўшы пикирлерге өзгериўин хәм керисинше процесстин, дара мақуллаўшы пикирлердің дара бийкарлаўшы пикирлерге өзгериўин хәм керисинше процесстин иске асыўын тәмийинлейтуғын логикалық операция. Ол тиккелей ой жуўмағын аңлатады.	a logical operation that changes the ideas that can not be replicated, and changes to the ideas that individualize the process, the so-called self-sustaining ideas, and, on the contrary, the process's end. It casts a straight line of thought.
Объект	субъекттиң билиўлик яки басқа активлиги қаратылған предмет ямаса қубылыс	subject matter or other active substance
Тек	предметлердің көлеми бойынша кең класының логикалық сыпатламасы	Logical description of a broad class of subject matter
Тил	билиў хәм қатнасық мақсети ушын дөретилген белгилер системасы.	system of attested signals for the purpose of participation and cohesion.
Түсиник	предметтиң әхмийетли улыўма хәм оны айырып көрсетиўши белгилерин сәўлелендириўши ойдың логикалық формасы.	The logical form of the idea that simplifies the signs and distinctive features of the subject.
Түсиниклердің көлеми	берилген түсиник пенен сўўретленетуғын предметлердің яки қубылыслардың	A collection of objects or subjects that are visualized by the kind of discoveries made

	жыйнағы	
Түсиниклердин мазмуну	берилген түсиник пенен сүүретленетуғын предметлердин әхмийетли белгилери	Signs of concern for the objects that are disclosed by the disclosed information
Факт	а) шынлық түсинигиниң синоними, б) ядтан шығарылғанға қарсы қойылатуғын қандай да бир реаллық, в) логикада – эмпирикалық билимди сәулелендиретуғын гәптиң өзгеше теги. Эмпирикалық билимниң формасы сыпатында факт болжаўға ямаса теорияға қарсы қойылады.	а) Reality, synonyms, b) any fact that is opposed to the exit from the poison, and c) in logic - the origin of empirical knowledge. As a form of empirical knowledge, the fact is that it is either predictable or contrary to the theory.
Эмпирикалық хәм теориялық	илимий билимниң еки дәрежеге бөлиниўин сәулелендириўши философиялық- методологиялық категориялар. Әмелият процессинде алынатуғын эмпирикалық билим хақыйқыйлық пенен тиккелей байланыста болыў тийкарында алынады. Теориялық билим улыўмаластырыў хәм абстрактлестириў процедураларының нәтийжеси болып, логикалық жол менен келтирилип шығарылады.	philosophical and methodological categories that combine the division of scientific knowledge into two degrees. Empirical knowledge gained in the process of memoirs is taken in direct contact with justice. Theoretical knowledge is a logical way of ultimatum and abstractization procedures.

6. ПИТКЕРИҮ ЖУМЫСЫ ТЕМАЛАРЫ

1. Аналитикалық философияның тийкарғы бағдарлары хәм проблемалары
2. К.Поппердің ашық жәмийет хәм оның душпанлары мийнетиндеги социаллық-философиялық идеялар
3. Б.Расселдің философиялық көз-караслары
4. Л. Витгенштейннің философиялық көз-караслары
5. Вена дөгереди көз-карасларының философиялық ойлардың рақажланысындағы әҳмийети
6. Неопозитивизм тәлиматының тийкарғы мазмуны хәм оның өзгешеликлери
7. Гуссерльдің феноменологиялық философиясы хәм оның әҳмийети
8. Б.Расселдің логикалық атомистлик философиясы
9. Аналитикалық философия хәм феноменология

7. ТЕСТ СОРАҰЛАРЫ

Дуньянын синергетик картинасынын тийкарын салыўшылардын бири	Г. Хакен	Р. Декарт	Ньютон	Эйнштейн
“Нормал илим” даўиринин характерли белгиси (Т. Куннын талиматы бойынша)	Илимий парадигмалардын конкуренциясы	Стандарт парадигманын устемлиги	Илимлердин қатан тартипке салыныўы	Дин менен илимнин жақынлығы
«Билиўлик циклдын» сызылмасынын улыўма формасын корсетин.	Маселенин қойылыўы, маселенин шешилиўи, шешимнин дурыслығын тексеріў, жана маселенин қойылыўы	Индукция, дедуцкция, анализ	Проблема, гипотеза, метод	Метод, теория, гипотеза
«Дуньяны билиўге болады ма яки жоқ па?» деген сораў-	Гносеологиялық проблема	Аксиологиялық прорблема	Методологиялық проблема	Логикалық проблема
«Мен озимнин ҳеш нарсе билмейтуғынлығымды билемен» принципи кимге тийисли?	Сократ	Фалес	Бэкон	Платон
«Позитив илим» талийматы қайсы алымнын творчестволық искерлигине тийисли?	О. Конт	Ж. Милл	Г. Спенсер	К. Р. Поппер
1) Маселенин кутилмеген шешими; 2) оны шешиўдин анланбаған жоллары хам усыллары хам де 3) Малим маселеде ҳақыйқатқа ерисиўдин туўрыдан-туўрыға танлиги	Интуиция	Ақылай билиў	Гипотеза	Идеалластырыў
Аналитикалық философия дегенимиз не?	Философиялық проблемаларды шеши□ ушын тилди	Жаса□ хаққынлағы талимат	Тек логиканы анлатады	Тек эпистемологияны анлатады

	логикалық хам лингвистикалық анализде □ методларын кеннен қолланылатуғын ХХ асирдеги Батыс интеллектуаллық маданиятынын бағдары дурыс			
Аналитикалық философиянын ен ири □ акиллеринин бири	Л.Витгенштейн	Дж.Дьюи	Коген	И.Кант
Аналитикалық философиянын ишинде кандай еки бағдарды болип корсети □ ге болады?	Логикалық анализ философиясы хам лингвистикалық анализ философиясы	Абсолютлик идеализм мектеби хам Вен догереги	Этикалық хам эстетикалық талиматлар	Дурыс жу □ ап жоқ
Аналитикалық философиянын негизги проблемалар хам тусиниклерин «О смысле и значении» атлы мақалада ким калиплестирди?	Г.Фреге	Рассел	Э.Мур	Витгенштейн
Аналитикалық философиянын тийкарын салған философлардын бири	Б.Рассел	Камю	Сартр	Аристотель
Бақлаўда яки экспериментте реаллық пенен тиккелей контакттын натийжеси ретинде алып қаралатуғын илимнин структуралық дарежеси қалай аталады?	Эмпирикалық	Теориялық	Философиялық	Абстрактлық
Билим экзистенциясынын тийкарғы формалары.	Сезим, қабыл етиў , елеслеў, пикир, тусиник, ой-	Тусиник, ой-пикир, ой-жуўмақ	Сезим, елеслеў, ой-жуўмақ	Сезиў, яд. тусиник

	жуўмағы			
Билимнин раўажланыў формаларын корсетин	Проблема, гипотеза, теория.	Сезим, ойлаў	Индукция, дедукция.	Анализ, синтез
Билиў процессинде ақылды сезиўлик билиўден устин қойыўшы философиялық бағдар	Рационализм	Сенсуализм	Иррационализм	Скептицизм
Билиў субъекти -	Адам ҳәм социаллық топар	Табият	Материя	Объектив дунья
Билиў ҳаққындағы талиймат не деп аталады?	Гносеология	Праксиология	Онтология	Методология
Болеклердин ямаса бир путин элементлердин жоқарыдан томенге қарай жайласыўы	Иерархия	Классификация	Конструкция	Граф
Бул изертлеўлер илимнин де, жамийетлик ондиристин де тийкары болып есапланады. Буған қосымша олар болмыстағы жана ызымларды ашыўға, кубылыслар арасындағы байланысларды анықлаўға, жана теория ҳәм принциплер жаратыўға бағдарланған. Бундай илимий изертлеўлер не деп аталады?	Фундаментал изертлеўлер	Амелий изертлеў	Ислеп шығыў яки тажрийбе конструкторлық ислери	Экспериментал изертлеўлер
Гуманитар илимлердин методологиялық негизин герменевтика деп есаплаған алым ким?	Дильтей	И. Кант	Фр. Бэкон	Дж. Бернал
Далиллеўди, тийкарлаўды талап ететуғын шамалаў дегенимиз не?	Гипотеза	Абстракция	Экстраполяция	Модель
Доретиўши ойлаўдын тийкары дурыс корсетилген пикирди табын?	Доретиўши ойлаў-бул процесс болып, онда бизлер белгиле	Доретиўши ойлаў-бул формал логиканын қағыйдаларына	Доретиўши ойлаў-бул жана информацияны	Доретиўши ойлаў-бул фантазияға болған уқыплылық

	билимнин шегинен шығамыз җам тажирийбеде болмаған мазмунды доретемиз.	тийкарланбайтуғын ойлаў	алыўға болған уқыплылық	
Жамийетти изертлеўдин цивилизациялық усылынын тийкарғы компонентлерин корсетин ?	Материаллық байлықларды ондириў усылы, адамнын ондирилиў җам қайта ондирилиўи, табиий фактор.	Материаллық байлықларды ондириў усылынын тип.	Жамийеттин технологиялық базасы.	Ондирис қатнасықлары
Изертлеў барысында уйренилип атырған реаллыққа ен баслысы қандайда бир озгерислерди киргизбеўге қаратылған эмпирикалық билимди алыў методы не деп аталады ?	Бақлаў	Эксперимент	Олшеў	Абстрактласыў
Илим «этосы» дегенимиз -	Илимий жамааттин искерлигин тартипке салатуғын мораллық принциплер	Илимнин оз бетинше раўажланыўы	Илимий жаналықлар	Илимди бийкарлаў
Илимий билиўде қайсы метод ен улыўма (универсал) метод сыпатында алып қаралады?	Диалектикалық метод	Математикаластырыў	Синергетикалық метод	Герменевтика
Илимий билиў усылы -	Эпистемология	Аксиология	Гносеология	Онтология
Илимий билиўде классикалық билиўдин озгешелиги неде?	Уйренилетуғын объектти бир тареплеми уйрениў	Уйрениў объекттин итималлы билиў	Объектти полипарадигмалы билиў	Сызықлы емес билиў
Илимий билиўди изертлейтуғын	Эпистемология	Аксиология	Гносеология	Онтология

талимат -				
Илимий рационаллық дегенимиз -	Нарсе хам кубылыстардын манисин тусиндириў ушын ойдын жардеминде идеал объектлер хам моделлер менен жумыс ислеў	Илимий билмлерди сезимлердин куши менен алыў	Нарсе хам кубылыстардын манисин тусиндириў ушын интуициянын кушин абсолютлестириў	Нарсе хам кубылыстардын манисин тусиндириў ушын қудайлық ақыл менен байланысly жумыс ислеў
Илимлердин бир биринен болиниўин (ажыралыўын) корсетиўши термин	Дифференциация	Интеграция	Кумуляция	Деморкация
Илимлердин бир-бири менен биригиўин (байланысын) корсетиўши термин	Интеграция	Дифференциация	Кумуляция	Реляция
Илимлердин дифференциациясы тенденциясы	Реаллықтын барлық тараўларын озлестириў хам билиўдин теренлесиўи менен байланысly	Илимнин предметлик бағдарларынын проблемалық бағдарланыўға отиўи менен байланысly	Илимпазлардын кобейиўи менен байланысly	Илимий методлардын кобейиўи менен байланысly
Илимлердин интеграциясы тенденциясы	Табият алеминде жузеге келген кубылыс хам ўақыялардын манисин терен уйрениў барысында жана методлардан пайдаланыўға кирисиў менен байланысly	Алымлардын инициативалығы менен ғана байланысly	Илимий методлардын артыўы менен байланысly	Қаржынын азайыўы менен байланысly
Илимнин баслы мақсети неде?	Реаллық ҳаққында	Техниканы	Адеп-	Инсаннын статусын

	билимге ийе болыў	раўажландырыў	икрамлылықты жетилистириў	котериў
Илимнин изертлеў объектлери-	Адамзат ойлаўы, жамийет, табият	Жамийетлик қубылыслар	Инсан искерлиги	Илмий теориялар
Илимнин раўажланыў ғам омир суриў формасы ретинде не алып қаралады?	Илимий изертлеў	Тажирийбе	Ойлаў	Практика
Илимнин раўажланыўын шеклеў ғам пасейтиўге бағдарланған талиймат не деп аталады?	Антисциентизм	Сциентизм	Иррационализм	Рационализм
Илимнин раўажланыўында логикалық нормалар, методологияны емес, ал парадигмалардын зарурлигин тастыйықлайтуғын ойшыл	И.Лакатос	Р.Карнап	Т.Кун	К.Поппер
Илимнин раўажланыўында тийкарғы роль сыпатында гуманланыў принципин ислеп шыққан философ -	Рене Декарт	Дени Дидро	Томас Гоббс	Бенедикт Спиноза
Илимнин социаллық институт сыпатындағы мазмуны қайсы қатарда толық берилген.	Методология, улыўма теориялық илим, арнаўлы теория, амелий илимлер,	Улыўма теория, конкрет илимлер	Философия, конкрет илимлер	Техникалық ғам гуманитар панлер
Илимнин тарийхын – илимий-изертлеў программаларыннын алмасыўы сыпатында алып қараған алым -	И. Лакатос	Т. Кун	К. Поппер	С.Тулмин
Илимнин тарийхы – илимий-изертлеў программаларыннын алмасыўы сыпатында алып қараған алым -	И. Лакатос	Т. Кун	К. Поппер	С.Тулмин

Илимнің теориялық дәрежесінің айрықшалығы	Нәрсе хам қубылыстардың тийкарын ашыў	Нәрсе менен қубылыстардың сыртқы байланыстарын хам коринислерин изертлейди	Нәрсе хам қубылыстардың сыртқы қасийетлерин корсетиў	Нәрсе хам қубылыстарды баянлаў
Илимнің эволюциялық концепцияларын ислеп шыққан философиялық бағдар	Постпозитивизм	Экзистенциализм	Прагматизм	Герменэвтика
Илимнің эмпирикалық дәрежесінің айрықшалығы	Нәрсе менен қубылыстардың сыртқы байланыстарын хам коринислерин изертлейди	Нәрсе хам қубылыстардың тийкарын ашыў	Нәрсе хам қубылыстардың ыызамлықларын ашыў	Нәрсе хам қубылыстардың улыўмалық ыызамлықларын ашыў
Илмий искерликте объективлилик нени анлатады?	Адамлардың еркинен хам санасынан бийғарез феноменлер хам шараятлар	Адамның саналы искерлиги	Тек материаллық қубылыстар	Тек руўхый қубылыстар
Инсанның предмет хам ҳадийселерди пикирлеў арқалы улыўмаластырып, конкретлестирип, оларды пикирде билиў инсан билиўинин қайсы формасы есапланады?	Логикалық билиў	Интуитив билиў	Сезимлик билиў	Психикалық билиў
К. Поппер усынған илимий билимнің раўажланыў басқышлары	Проблема, теория, фальсификация, жана проблема	Теория, фальсификация, жана теория.	Проблема, теория, проблема, теория.	Проблема, теория, теорияны модефикациялаў, жетилискен теория.
К. Поппердин илимий гипотезалардың шын емеслигин	Фальсификация	Демаркация	Верификация	Кумулятивизм

жоққа шығарыу принципі -				
Классикалық емес илим	XX асирдин екінші ярымында жузеге келди	XVII-XIX асирлерде	XIX асирден баслап жузеге келди	XVIII асирден баслап жузеге келди
Классикалық илим	XVII-XIX асирде жузеге келди	XX асирдин басында жузеге келди	XX асирдин ақырында жузеге келди	XIX асирдин ортасында жузеге келген
Критерия дегенимиз не?	Қандайда да бир нарсени бахалау, анықлау яки классификациялау ушын тийкар болатуғын белги	Тийкарланған жуумак берген халда арнаулы билимди талап етиуши қандайда бир маселени изертлеу	Нормалластыруу	Тексеріу, сынауға тийкарланған қоллап-қууатлау, тастыйқлау
Қайсы талиматтын тийкарында «билиуде сезиулерден басқа хеш нарсе жоқ» қағыйдасы турады?	Сенсуализм	Позитивизм	Прагматизм	Рационализм
Қоршаған дунья хаққындағы ен улыума, кен илимий қараслар системасы, қандайда бир идеялар, коз-қараслар, тастыйықлаулар хам соған уқаслар жыйындысы алып қаралатуғын Т. Кун усынған атама -	Парадигма	Теория	Илимий-изертлеу программасы	Факт
Қубылыслардын себеплери хаққында пикирлеудин еки усылын корсетин.	Детерминистлик хам пробабилистлик	Корреляция хам каузация	Виртуаллык хам хақыйқый	Теориялык хам эмпирикалык
Лингвистикалык философияны қандай маселелер қызықтырған?	Илим философиясы хам логикасы	Турмыслық жадайлар, табиий тил механизмлерин, адамлардын илимнен тыскарыдағы коп образлы тажрийбеси	Адам-дунья системасын	Философия тарийхын
Логикалык анализ философиясы	Илим философиясы	Турмыслық	Адам-дунья	Философия

кандай маселелерди уйренеди?	хам логикасы	жағдайлар, табиий тил механизмдерин, адамлардын илимнен тысқарыдағы коп образлы тажрыйбесин	системасын	тарийхын
Метод...	Хақыйқатлықтын практикалық хам теориялық озлестириўдин усыл хам операцияларынын жыйындысы	Философиялық илим системасын қурыўдын хам тийкарлаўдын усылы	Практикалық искерлик	Проблеманын бир тури
Методология....	Дуньяны илимий билиў хам оны қайта озгертиўдин, қурыўдын методлары туўралы талиймат	Малим илимде қолланылатуғын изертлеўдин приемларынын жыйындысы	Панлердин нызамлылығы саўлелендириў	Дурыс ойлаў нызамлары
Методты жолаўшыға қаранғыда жолын корсететуғын шыраққа тенеген философ	Фр. Бекон	Дж. Толанд	Т. Гоббс	Дж. Локк
Малим бир путинлик, система, курамалықты, онын апиўайы болеклери арқалы билиўдин методологиялық принципи -	Редукция принципи	Верификация принципи	Толтырыўшылық (дополнительность) принципи	Фальсификация принципи
Методты жолаўшыға қаранғыда жолын корсететуғын шыраққа тенеген философ	Фр. Бэкон	Дж. Толанд	Т. Гоббс	Дж. Локк
Неопозитивизмдеги верификация принципинин маниси	Пикирлерди эмпириялық фактлер менен салыстырыу	Пикирлерди ақыл менен салыстырыу	Илимий пикирди жоққа шығару	Илимий билим менен илимий емес билимлерди ажыратуу

Неопозитивизмнің салыушылардың биі кім?	К. Поппер	Камю	Пуанкаре	Башляр
Нызам дегеніміз не?	Нарсе хам кубылыстардың арасындағы турақлы, қайталанатуғын, ахмийели, обектив байланыстар	Хар қандай байланыс	Улыума байланыс	Жеке байланыс
Ойлаудың тийкаргы нызамлары қандай ?	Тенлик, қарсыласпау, үшіншісін жибермеу, жеткиликли тийкар нызамлары	Қарама қарсылықлардың бирлиги хам гуреси, сан озгерислеринен сапа озгерислерине оз -ара отиу нызамы, бийкарлауды бийкарлау нызамы	Тусиник, пикир ой жуумағы	Сезим, қабыл етиу, елеслеу
Ойлаудың формалары	Тусиник, ой-пикир, ой-жуумақ	Тилек, арман, мап	Сезиу, қабыл етиу, елеслетиу	Қабыл етиу, сезиу
Парадигма	Изертлеуге бағдарланған уазыйпаны шешиу ушын улги сыпатында қабылланған теория яки проблемалардың қойылыуының модели	Кунделикли омирдин принципи	Жеке илимлердин эмпирикалық натийжелери	Илимий билиудин бир формасы
Постклассикалық емес илим -	XX екінші ярымы менен XXI асирдин басында жузеге келди	XX асирдин басында жузеге келди	XIX асирдин ортасында жузеге келген	XIX асирдин басында жузеге келди

Постпозитивизмдеги деморкация дегенимиз-	Илимий билим менен илимий емес билимлерди ажыратыў	Философиялық билимнин илимнен болиниўи	Илимий билимнин диннен болиниўи	Философиялық билимнин философиялық емес билимнен болиниўи
Практиканын гносеологиялық функцияларын анықлан:	Билиўдин тийкары, ҳақыйқат критериясы, билиўдин мақсети	Мақсетке бағдарланыў, басқарыў	Объект-субъект қатнасығы, тажрийбе откизиў	Проблеманын қойылыўы
Рационализм билиўдин дереги ретинде нени алып қарайды?	Билиўдин дереги – ақыл	Билиўдин дереги – тажирийбе	Билиўдин дереги – сезим	Билиўдин дереги – интуиция
Рационализмнин тастыйықлаўынша -	Билимнин негизи ақыл	Билимнин негизи исеним	Билиўдин негизи сезимлер (сезиўлик тажрийбеде)	Билимнин негизи нурланыў
Рационаллық билиўдин формаларын болип корсетин?	Тусиник, пикир, ой-жуўмағы	Сезим, қабыл етиў, елеслеў	Пикир, қабыл етиў, елеслеў	Сезим, елеслеў, ой-жуў мағы
Сана дегенимиз не ?	Сана жоқары дарежели раўажланған материянын, яғный адам мийинин қасийети	Сана – сезимлер жыйнағы	Сана- материянын қасийети	Сана бул материаллық тийкар
Сананын компонентлерин корсетин.	Тар манидеги сана, санасызлық сананын усти , жоқары сана	Санасызлық, жоқары сана, ойлаў	Сезиўлик, ақылай, эмоционаллық, бахалық компонентлер	Ойлаў, шаласаналылық, жоқары сан
Санасызлық дегенимиз не?	Интуиция, автоматластырылған ис-ҳарекет	Шаласаналылық, сезиўлер.	Эмоциялар, ойлаў	Фантазия, бахалық-мотивациялық компонент.
Санасызлық дегенимиз не?	Интуиция, автоматластырылған ис-ҳарекет	Эмоциялар, ойлаў	Фантазия, бахалық-мотивациялық компонент.	Шаласаналылық, сезиўлер.

Сенсуализм созинин маниси-	Французша сезим, ақыл-ой, сезим.	Латынша гуман.	Грекше коширме	Латынша шаблон
Сенсуализм Һам эмпиризмнин тастыйықлаўынша -	Билиўдин негизи - сезимлерде (сезиўлик тажрийбеде)	Билимнин негизи - исенимде	Билимнин негизи - ақылда	Билимнин негизи - интуицияда
Табийий тилди философиялық анализле□ методын биринши рет ким ислеп шыққан?	Дж Мур	Кант	Гегель	Камю
Тарийхыйлық – бул...	Хар бир уйренилип атырған процесстин даўамлылығы, Һазирги менен тамамланбағанлығы	Тек Һана жамийетти уйрениўге тийисли болыў	Тек Һана табиятты изертлеўге тийисли	Индивидуаллық изертлеўге қолланылады
Теорияны қурыў усылынын мазмунын корсетин.	Эмпирикалық дәреже, жумыстын басланыўы, концептуаллық-абстрактлик дәреже (индуктивлик ой-жуўмағы)	Концептуаллық-абстрактлық дәреже, жумыстын басланыўы, эмпирикалық дәреже (дедуктивлик ой-жуўмағы)	Каузация, корреляция	Реал Һам идеал дәрежелер
Теорияны тестлеў усылынын мазмунын корсетин.	Концептуаллық-абстрактлық дәреже, жумыстын басланыўы, эмпирикалық дәреже (дедуктивлик ой-жуўмағы)	Каузация, корреляция	Эмпирикалық дәреже, жумыстын басланыўы, концептуаллық-абстрактлик дәреже (индуктивлик ой-жуўмағы)	Анализ Һам синтез усылы
Теориянын структурасындағы тийкарғы базис – қатан ядро Һам корғаўшы қабық нени анлатады?	Аргументлер Һам далиллер комплекси	Далиллер Һам логикалық жуўмақлар	Проблема Һам гипотеза	Аргументлер комплекси

Теорияның тийкарығы белгилери қайсы қатарда толық келтирилген?	Тусиндириўши, апиўайылық, проблеманын шешилиўи, қолланылыў шегарасынын анықлығы, бийкарланыўы, ахмийетлилик	Системалылық, улыўмалық, проблемалылық	Апиўайылық, экономлылық	Тусиниклилик, анықлылық
Томенде берилген қайсы ағым ўакиллери ҳар қандай билимнин ҳақыйқатлық олшемнин инсанға келтиретуғын пайдасы болыўы керек деп есаплайды?	Прагматизм	Позитивизм	Догматизм	Неопозитивизм
Томендеги берилген пикирлердин қайсысында антисциентизм коз карасы саўлененген?	Илим ҳазирги заманда адамға қаслық ететуғын институтқа айланған, ол табияттын ҳам жамийеттин дегуманизациясына акеледи, илимий ашылыўларды адамнын устинен устемлик ететуғын кушке айландырады.	Илимий жетискенликлер адамлардын ийгилиги ушын да, жаман нийетке де қолланылыўы мумкин.	Илим жамийетлик сананын формасы сыпатында табиий ҳам социаллық ҳақыйқыйлықтын барлық тараўларына кириў ҳукуқына ийе, онын ушын адеп икрамлылық, юридикалық шегаралар жоқ	Илим – адамзат жамийетинин прогрессив раўажланыўынын дереги.
Томендеги берилген пикирлердин қайсысы теоретизмге тийисли?	Фактлер толығы менен теориядан ғарезли. Олар теориянын терминлеринде	Фактлер автоном ҳалына ийе, олар теориялардан ғарезсиз, олар бақлаў ямаса эксперимент	Фактлер теория менен байланысly.	Теория менен фактлер оз-ара байланысly емес

	тусиндириледі хам анықланады. Теориянын озгериўи менен илимнин фактлик базасында озгерислер болады хам фактлер жанаша тусиндирмелерди қабыллайды.	натийжеси, сол себепли олар « таза» тажирийбени саўлелендиреди.		
Томендеги берилген пикирлердин қайсысы фактуализмге тийисли?	Фактлер автоном ҳалына ийе, олар теориялардан ғарезсиз, олар бақлаў ямаса эксперимент натийжеси, сол себепли олар « таза» тажирийбени саўлелендиреди.	Факт лер толығы менен теориядан ғарезли. Олар теориянын терминлеринде тусиндириледі хам анықланады. Теориянын озгериўи менен илимнин фактлик базасында озгерислер болады хам фактлер жанаша тусиндирмелерди қабыллайды.	Фактлер теория менен байланысly.	Теориянын қурылысы фактлердин саны хам сапасы менен байланысly емес.
Томендеги берилген пикирлердин қайсысында эмпиризм коз қарасы саўлеленген	Теориялық ойлаў тажрийбенин шегерасынан шыға алмайды.	Теориялық ойлаў – билимнин ен баслы дереги	Теориялық ойлаў тажрийбе шегерасынан шығыўға уқыплы	Теориялық ойлаў эмпирикалық билиў менен байланысly
Томендеги корсетилген билиўдин методлары ишинен тек теориялық дәрежеге тийисли методларды корсетин.	Формаластырыў, аксиомаластырыў, гипотетикалық, дедуктивлик метод	Бақлаў, суўретлеў, олшеў, эксперимент, салыстырыў.	Дедукция, индукция, абстрактликтен конкретликке отиў, анализ, синтез,	Шолкемлестириўши методлар

			аналогия	
Томендеги корсетилген билиўдин методлары ишинен тек эмпирикалық дарежеге тийисли методларды корсетин.	Бақлаў, суўретлеў, олшеў, эксперимент, салыстырыў	Формаластырыў, аксиомаластырыў	Дедукция, индукция, абстрактликтен конкретликке отиў, анализ, синтез, аналогия	Моделлестириў, эксперимент. Анализ, синтез
Томендеги пикирлердин қайсысында сциентизм коз қарасы саўлеленген?	Илим жамийетлик сананын формасы сыпатында табиий ҳам социаллық ҳақыйқыйлықтын барлық тараўларына кириў ҳуқуқына ийе, онын ушын адеп икрамлылық юридикалық шегаралар жоқ	Илим ҳазирги заманда адамға қаслық ететуғын институтқа айланған, ол табияттын ҳам жамийеттин дегуманизациясына акеледи, илимий ашылыўларды адамнын устинен устемлик ететуғын кушке айландырады.	Илимий жетискенликлер адамлардын ийгилиги ушын да, жаман нийетке де қолланылыўы мумкин.	Илим инсаннын дуньяны тусиниўге қаратылған айрықша билиў усылы
Томендеги принциплер қайсы ойлаў таризине(стилине) тийислилигин анықлан: эволюциянын коп вариантлылығы, қайталанбайтуғынлығы, аз тасирлердин коп натийжелерди алып келиўи ҳ.т.б.	Сызықлы емес ойлаў	Метафизикалық ойлаў	Сызықлы ойлаў	Догматикалық ойлаў
Тусиниў ҳам тусиндириў маселеси менен шуғылланыўшы философиялық бағдар	Герменевтика	Экзистенциализм	Илим философиясы	Прагматизм
Уйренилип атырылған кубылыс озгеше, спецификалық жағдайға	Эксперимент	Олшеў	Бақлаў	Анализ

қойылатуғын эмпирикалық билиў методы не деп аталады?				
Универсаллық эволюционизмнің негізгі идеясы	Козволюция идеясы	Гуманизм идеясы	Раўажланыў идеясы	Озгериў идеясы
Философиялық методлардың тийкары белгилери	Объективлик, улыўмалық, логикалық, тарийхыйлық	Жеккелик, объективлик, логикалық	Объективлик, субъективлик, итималлық	Салыстырмалық, жеке, конкрет
Философияны критикалық рационализм деп атаған ойшыл	К.Поппер	Р.Карнап	Т.Кун	И.Лакатос
Ҳазирги заманның глобаллық проблемалары қайсы қатарда толық берілген?	Интерсоциаллық, антропосоциаллық, социотабийи проблемалар.	Урыс хам парахатшылық проблемасы, экологиялық проблемалар.	Энергетикалық, азық-аўқат проблемалары.	Ден саўлықты сақлаў, демография
Шынлық деген не ?	Адамзат практикасында тастыйықланған бизин билимимиздин мазмұнының объектив реаллыққа сайкеслиги	Шынлық бул анық хам айқын билиў	Шынлық-объектив дуньяның суўретлемеси емес, ал адамлардың келисиминин натийжеси	Диний режелерге тийкарланған билимлер
Шынлық ҳақында томендеги корсетилген пикирлердин ишинен конвенционалистлик пикирди корсетин	Шынлық- бул хамме қоллап қуўатлайтуғын, келисетуғын билим	Шынлық- бул тажирийбенин апиўайы хам эконом туринде суўретлейтуғын мазмұны.	Шынлық- бул мақсетке ерисиўге жетелейтуғын билим.	Шынлық- бул мазмұны жағынан адамнан да, адамзаттан да ғарезсиз жасайтуғын хақықатлықтын санада дурыс саўлелениўи

Шынлық хақында томендеги корсетилген пикирлердин ишинен прагматистлик пикирди корсетин.	Шынлық- бул мақсетке ерисиўге жетелейтуғын билим.	Шынлық- бул ҳамме қоллап қуўатлайтуғын, келисетуғын билим	Шынлық- бул тажирийбенин апиўайы ҳам эконом туринде суўретлейтуғын мазмуны.	Шынлық- бул мазмуны жағынан адамнан да, адамзаттан да ғарезсиз жасайтуғын хақықатлықтын санада дурыс саўлелениўи
Шынлық хақында эмпириокритицизмге тийисли пикирди корсетин	Шынлық- бул тажирийбенин апиўайы ҳам эконом туринде суўретлейтуғын мазмуны.	Шынлық- бул ҳамме қоллап қуўатлайтуғын, келисетуғын билим	Шынлық- бул мақсетке ерисиўге жетелейтуғын билим.	Шынлық- бул мазмуны жағынан адамнан да, адамзаттан да, ғарезсиз жасайтуғын хақықатлықтын санада дурыс саўлелениўи
Шынлықтын турлери: Абсолют шынлық дегенимиз не?	Дуньянын затларын толығы менен ҳам путинлей билиў	Хеш ўақытта бийкарланбайтуғын билим	Объектлер хақында бизин билимимиздин толық емеслиги	Шынлықтын мазмунынын бизин санамыздан ғарезлилиги
Шынлықтын турлери: Манги шынлық дегенимиз не?	Хеш ўақытта бийкарланбайтуғын билим	Дуньянын затларын толығы менен ҳам путинлей билиў	Объектлер хақында бизин билимимиздин толық емеслиги	Шынлықтын мазмунынын бизин санамыздан ғарезлилиги
Эмпириялық тажирийбени хақықый билимнин бирден-бир негизи деп есаплаған философиялық бағдар -	Позитивизм	Неотомизм	Неокантианшылдық	Неогегеляндық

8. ЭДЕБИЯТЛАР ДИЗИМИ

Тийкаргы әдебиятлар

1. Витгенштейн Л. Философские исследования // Витгенштейн Л. Философские работы: В 2-х ч. Ч. 1. М., 1994. С. 83, 110-113, 128-130.

2. Рассел Б. Что такое философия? // Рассел Б. Искусство мыслить. М., 1999. С. 83-89.

Қосымша әдебиятлар:

1. Козлова М.С. Философские искания Л.Витгенштейна // Витгенштейн Л. Философские работы: В 2 ч. Ч.1 М., 1994.

2. Сокулер З. А. Людвиг Витгенштейн и его место в философии XX века. Долгопрудный, 1994.

3. Колесников А.С. Философия Б.Рассела. Л., 1991.

Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. От романтизма до наших дней. Т. 4. СПб., 1994. Гл. 25.

4. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Западная философия XX века. В 2 т., М., 1996.